

АСПЕКТИ СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ

ВІСНИК ІНСТИТУТУ СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ

№ 1-4(8-9)/2007

ЗМІСТ

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

С.С.ПРОКОПЕНКО
(голова)
Т.О.ОСТАШКО
Н.В.ТИМОШЕНКО
О.А.ЦЕПКО
В.В.ПРОКОПЕНКО
(відповідальний секретар)

Засновник - громадська організація "Інститут сільського розвитку"

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 9043 від 10.08.2004 р.

Адреса редакції:
вул. Почайнинська, 57/59, оф. 108
04070 м. Київ
Тел./факс: (380 44) 425 73 18
E-mail: icp@icp.org.ua

При передруку матеріалів посилання на "Аспекти сільського розвитку" обов'язкове

Редакція залишає за собою право на редагування матеріалів

Редакція не завжди поділяє погляди авторів

Відповідальність за зміст матеріалів несуть автори

Для безкоштовного розповсюдження

© Громадська організація "Інститут сільського розвитку"

Аспект політичний

СЕДІК Д., КОБУТА І. В., ПУГАЧОВ М. І., ПРОКОПЕНКО С. С., ЧАПКО І.П. ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНОЇ СЕРЕДНЬОСТРОКОВОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ СЕЛА І СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА 2

Аспект земельний

ОСТАШКО Т.О. РИНОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ: ОЧІКУВАННЯ, ОЦІНКИ І ПЕРЕДБАЧЕННЯ..... 33

Аспект аналітичний

ОСТАШКО Т.О., ПРОКОПЕНКО С.С., ПРОТЧЕНКО О.О. ЩО ПОТРІБНО УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛУ (за матеріалами опитування сільських домогосподарств, 2006 р.)..... 49

Аспект європейський

ГУБЕНІ Ю.Е. РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ: ЄВРОПЕЙСЬКА ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА 80

Аспект ринковий

ЖЕМОЙДА О.В. РОЗВИТОК АГРОПРОДОВОЛЬЧИХ РИНКІВ В УКРАЇНІ 93

Аспект міжнародний

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ПРОЕКТИ, ЯКІ ПРАЦЮЮТЬ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ..... 100

АСПЕКТ ПОЛІТИЧНИЙ

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНОЇ СЕРЕДНЬОСТРОКОВОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ СЕЛА І СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА¹

Седік Д., д.е.н., Кобута І. В., к.е.н., Пугачов М. І., д.е.н,
Прокопенко С. С., Чапко І.П., к.е.н.

Державна аграрна політика в Україні спрямована на вирішення проблем аграрного сектора, зважаючи на його важливу роль у економіці країни та вплив на макроекономічні показники. Від ефективності аграрного сектору значною мірою залежать перебіг і результати ринкових перетворень у країні в цілому, оскільки в Україні в сільській місцевості сконцентровано 32,5% населення України (2005), в сільському господарстві зайнято 20% чисельності зайнятих в усіх сферах економічної діяльності, 66% всієї земельної площі в Україні – землі сільськогосподарських підприємств та громадян, частка сільського господарства у валовому внутрішньому продукті становить 10,8% (2005 р.)².

Важливість і глибина проблем сільського господарства та сільської місцевості активізують формулювання стратегічного бачення аграрної політики України різними політичними силами та організаціями, що викладені в їх документах. Серед них, проект Національної стратегії розвитку сільського господарства до 2015 року "Село для кожного, кожний для села" (у червні 2005 року внесений народними депутатами України на розгляд Верховної Ради); проект Загальнодержавної комплексної програми підтримки та розвитку українського села на 2006-2010 рр. "Добробут через аграрний розвиток" (за дорученням Прем'єр-міністра України від 16 квітня 2005 розроблена робочою групою при Сільськогосподарській палаті України); Концепція розвитку аграрного сектора економіки та українського села (ПРООН, Українська аграрна конфедерація, Інститут розвитку аграрного підприємництва та села, 2005 р.) тощо.

Аналіз наведених та інших документів свідчить про відсутність послідовного чіткого стратегічного курсу та єдиного бачення аграрної політики. Проте, окремі питання знаходять порозуміння. Зокрема, це стосується розуміння, що політика щодо сільськогосподарського виробництва і політика розвитку села не є тотожними поняттями, проте, пов'язаними між собою. Щодо деяких інших питань, наприклад, розвиток земельних відносин і форм господарювання, зустрічаються досить різні точки зору. Тому, існує потреба в узагальненні наявних документів та розробці стратегічного курсу, який би на основі напрацьованого і

¹ Звіт по проекту ТСП/UKR/3004 за підтримки Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО). Автори звіту висловлюють щире подяку фахівцям Міністерства аграрної політики України, науковцям та українським і міжнародним експертам, які прийняли участь у робочих групах проекту.

² Тут і далі, якщо не вказано інше, інформація Державного комітету статистики України (www.ukrstat.gov.ua).

чинних нормативно-правових актів враховував перспективи сільськогосподарського сектору в умовах подальшої інтеграції України та розвитку села.

Цей програмний документ має на меті обговорення послідовної, чітко вираженої сільськогосподарської довгострокової стратегічної політики. Він охоплює не всі сфери аграрної політики, це вийшло б за межі бази технічного завдання, що стояло перед розробниками, та зробило б документ набагато довшим. Його було створено для розгляду фундаментальних питань — підтримки сільськогосподарського виробництва, земельної реформи, сільського розвитку, торгівлі сільськогосподарською продукцією у контексті вступу до СОТ та інтеграції в ЄС. Він представляє фундаментальну концептуальну основу аграрної політики України та головні проблеми українського сільського господарства. Потім він аналізує сучасні стратегічні курси. У решті решт, він робить пропозиції щодо того, як звернутись до проблем через низку стратегічних політичних засобів.

1. Фундаментальна основа сільськогосподарської політики України - Закон України "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року"

Аналіз проблем сільського господарства і сільської місцевості показав, що для їх вирішення необхідне єдине довгострокове бачення розвитку галузі з урахуванням вступу до СОТ та Європейської інтеграції, та покращення якості управління заходами, що запроваджуються. Протягом останніх років в Україні сформоване законодавство щодо довгострокового напрямку аграрної політики та середньострокової комплексної програми розвитку сільського господарства та сільської місцевості. Так, Законом України від 18 жовтня 2005 року "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року" визначено головні цілі державної політики стосовно аграрного сектора та розвитку сільської місцевості (стаття 2):

- гарантування продовольчої безпеки держави;
- перетворення аграрного сектору на вискоєфективний, конкурентоспроможний на внутрішньому та зовнішньому ринках сектор економіки держави;
- комплексний розвиток сільських територій та розв'язання соціальних проблем на селі.

Цілі, визначені Законом є цілком прийнятним, бо спрямовані на вирішення всіх існуючих проблем сектору. Крім того, пріоритетним напрямком державної політики є вступ до СОТ та подальша інтеграція до ЄС, в тому числі й укладання угоди про зону вільної торгівлі з ЄС.

Ці напрямки є повністю сумісними та, навіть, необхідними для вирішення фундаментальних цілей сільськогосподарської політики, що визначені Законом України "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року".

Фундаментальні цілі сільськогосподарської політики базуються на реальних проблемах, що постають у сільському господарстві та сільській місцевості сьогодні. Основні з цих проблем та аналіз сучасної політики наведено нижче.

2. Гарантування продовольчої безпеки

2.1. Проблеми

а) В Україні нема однозначного сприйняття категорії „продовольча безпека”. Розуміння продовольчої безпеки є неточним і зазвичай ототожнюється з автаркією – економікою, у якій задоволення потреб споживачів забезпечується виключно національним виробництвом, а висока вартість такої системи покладається на споживачів.

Між тим, процеси лібералізації світової торгівлі агропродукцією диктують нове бачення продовольчої безпеки. Так, в Плані дій Світового Саміту по харчових продуктах визначається, що „продовольча безпека має місце, коли всі люди в будь-який час мають фізичний та економічний доступ до достатньої кількості безпечних і поживних продуктів, які відповідають їх харчовим потребам і уподобанням, і забезпечують активне та здорове життя”. Це є найбільш відомим визначенням продовольчої безпеки.

Відповідно до цього, під гарантуванням продовольчої безпеки треба розуміти гарантування державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання нормального рівня життєдіяльності.

б) В Україні до цього часу законодавчо не визначено поняття продовольчої безпеки. Проект закону про продовольчу безпеку відхилений Верховною Радою України у другому читанні у 2005 році. Відповідно, при відсутності законодавчо визначеного терміну, державна політика зазвичай інтерпретується як автаркія, з усіма її недоліками.

В Україні нема проблем із наявністю сільськогосподарських продуктів. Між тим, значну підтримку у суспільстві має ідея відновлення рівня споживання основних продуктів харчування, який існував до 90-х років. Вона базується на наступних фактах:

- у 1990 році 1% витрат населення на харчування забезпечував 119,1 ккал., а у 2003 році - лише 42,7 ккал. (зниження становить 2,8 разів);
- порівняно з 1990 роком споживання продуктів харчування скоротилось: м'яса та м'ясопродуктів - на 43,4%, молока та молочних продуктів - на 40%, цукру - на 36%, риби й рибних продуктів на 30%, яєць - на 20%, хліба й хлібобулочних виробів - на 11%;
- середня кількість калорій, що їх споживають українці знизилася порівняно з 1990 роком з 3597 ккал до 2798 ккал³ у 2003 році.

³ За критеріями ФАО ООН, добове споживання менше 2600 ккал. свідчить про приховане голодування.

Для України характерною проблемою є низька економічна доступність продовольства⁴ та незбалансована структура харчування. Очевидно, низькі рівні доходів жителів країни, за наявності продуктів, не дозволяють повноцінно харчуватися певній частині населення. Проблема полягає не в недостатній калорійності, а в структурі та корисності раціонів харчування. Населення України не добирає в споживанні продуктів тваринництва - основних носіїв білків, але більше за внутрішні раціональні норми споживає хліба і картоплі, відповідно на 23% та 13% більше (дані 2004 р.).

Як і в інших країнах СНД, в Україні спостерігається одна з найгірших ситуацій у світі по серцево-судинних захворюваннях. Однією з основних причин такої ситуації є раціон, багатий на насичені жири, сіль та олію, однак бідний на овочі й фрукти⁵. Споживання фруктів та ягід на одну особу в Україні менше, ніж в розвинутих країнах вчетверо, протеїнове насичення раціону – вдвічі. Порівняно з 1990 роком протеїнове насичення добового раціону зменшилось у 2003 році у 1,4 рази і становило 30,6 г, у той час, як в розвинутих країнах світу цей показник становить 65-70 г.

За інформацією ФАО 2001-2003 років⁶ 3% населення України недоїдають⁷. Простежується закономірність: чим бідніше населення, тим більшу частку свого доходу воно витрачає на продукти харчування. Наступна закономірність — у групах із низьким рівнем доходів у загальному споживанні переважають низькокалорійні, з низьким вмістом білка продукти (хлібопродукти, картопля, овочі).

Процеси лібералізації світової торгівлі агропродукцією диктують нове бачення продовольчої безпеки. Вирішення проблеми продовольчої безпеки виходить за рамки аграрного сектору. Збалансування структури харчування та підвищення економічної доступності його для населення України лежить у площині підвищення рівня їх доходів та культури споживання.

2.2. Аналіз сучасної політики

Відсутність законодавчо визначеного поняття продовольчої безпеки та критеріїв її виміру створює умови для різного трактування, а подекуди й спекулювання цими категоріями. Окремі сили прагнуть пов'язати продовольчу безпеку з необхідністю задовольняти потреби споживачів виключно національним виробництвом сільськогосподарської продукції і продовольства. Тим самим перекладати на споживачів

⁴ Здатність населення придбавати продукти харчування в необхідній кількості та асортименті відповідно до своєї платоспроможності.

⁵ Дієтологічна інформація часів СРСР, містила таку кількість продуктів тваринного походження, що значно перевищує сучасні норми, прийняті в розвинених країнах та рекомендовані ВООЗ. Детальніше з цього питання див.: Sedik, Sotnikov, Wiesmann (2003) "Food Security in the Russian Federation", „Продукти, харчування і здоров'я у Російській Федерації (1998)".

⁶ Статистика ФАО щодо продовольчої безпеки (http://www.fao.org/es/ess/faostat/foodsecurity/index_en.htm).

⁷ Схожа ситуація спостерігається і у Словенії, Латвії, Естонії та Білорусі.

висока вартість такої системи забезпечення. В умовах, коли в країні досить гостро стоїть проблема подолання бідності як серед сільського, так і серед міського населення, така постановка питання вбачається недоречним.

З метою зменшення масштабів бідності та усунення її найгостріших проявів Указом Президента України від 15 серпня 2001 року №637/2001 затверджено Стратегію подолання бідності. Згідно із цією Стратегією, на 2006-2009 передбачається посилення орієнтації економічних процесів на більш ефективне задоволення потреб людини, зменшення глибини бідності серед найбільш уразливих верств населення, створення передумов для переходу від цієї Стратегії до Стратегії запобігання бідності. Очікується, що проведення соціальних реформ надасть змогу справедливо розподіляти економічні результати шляхом забезпечення динамічного зростання рівня реальних доходів населення та створення умов для закріплення середнього класу. Має відбутися істотне поліпшення матеріального становища більшості населення та всього комплексу соціальних показників, що характеризують якість життя людей.

2.3. Пропозиції щодо покращення політики

За результатами проведеного аналізу ситуації в секторі та законодавчого забезпечення досягнення довгострокових цілей, пропонуються основні заходи щодо покращення політики. У сфері гарантування продовольчої безпеки основним напрямком є ***поліпшення продовольчої безпеки на рівні домогосподарств***⁸.

3. Перетворення аграрного сектору на високоефективний, конкурентоспроможний сектор економіки

3.1. Проблеми

У 2005 році свою діяльність завершили із збитками 36,2% сільськогосподарських підприємства (в 2004 р. – 33,8%, у 2003 р. – 50,5%). Сума збитків від діяльності цих підприємств порівняно з попереднім роком збільшилась на 121,8 млн. грн. і склала 1099,0 млн. грн. У 2005 році рівень рентабельності в цілому по галузі становив 14,6% (в 2004 р. – 12,6%). Збитковість виробництва м'яса великої рогатої худоби у 2005 році становила -25,0% (у 2004 р. – -33,8%), овець і кіз -32,1% (у 2004 р. – -44,3%). У 2005 р. стало рентабельним виробництво молока (з -0,4% у 2004 р. до +12,2% у 2005 р.) та м'яса свиней (з -14,4% у 2004 р. до +14,9% у 2005 р.). Закономірним є зниження прибутковості сільськогосподарських виробників у роки із значною пропозицією продукції, що особливо відчутно на зерновому

⁸ Конкретні заходи, що пропонуються, наведені у розділі 6

ринку, та збільшення прибутковості при скороченні внутрішньої пропозиції, що є характерним для ринку м'яса.

В 2000 та 2001 роках намітились позитивні тенденції в аграрній галузі - призупинення спаду виробництва та покращення фінансового стану підприємств. Успішна приватизація підприємств харчової та переробної промисловості, яка в цей час вже перебувала на завершальному етапі, також сприяла підвищенню ефективності окремих галузей і підвищенню інвестиційної привабливості сектора⁹.

Потенціал аграрного сектора України високий, але не використовується повністю. Рівень використання матеріально-технічних ресурсів, інвестицій в основне сільськогосподарське виробництво, урожайність та продуктивність залишаються досить низькими за міжнародними стандартами. Так, урожайність основних зернових культур, що вирощуються в Україні, менше від найближчих сусідів-країн ЄС на 3-6 т/га, цукрових буряків – на 20-50 т/га. Технології вирощування та сівозміни, а також спеціалізація господарств залишаються традиційними, що консервує ефективність використання ресурсів.

Ідеї відродження аграрного сектора та відновлення обсягів його виробництва до рівня 80-х років (вони знизились в декілька разів після набуття Україною незалежності), мають вагомому підтримку в суспільстві¹⁰. Однією із причин такої ситуації є обмежена можливість працевлаштування сільського населення в несільськогосподарському виробництві. Однак, очевидно, що стратегія зростання та розвитку аграрного сектора має базуватися на підвищенні його ефективності.

В Україні сформувалася специфічна структура сільського господарства, яку становлять:

1. Юридичні особи, представлені великим за розміром сільськогосподарськими підприємствами й фермерськими господарствами (які можна класифікувати середніми за розміром).

2. Домогосподарства громадян, які є малими за розміром, але виробляють більшу частину сільськогосподарської продукції країни. При цьому, сільські жителі (домогосподарства) є власниками значної частини сільськогосподарської землі, яку переважно здають в оренду сільгосппідприємствам і фермерським господарствам.

Порівняння показників діяльності товаровиробників в Україні (прибутковість з розрахунку на 1 га або 1 зайнятого, урожайність та продуктивність) з країнам Європи,

⁹ Обсяг виробництва та валова додана вартість (у порівнянних цінах 1996 р.) у харчовій галузі в період 1996-2001 рр. зросли, відповідно, на 25% та 40% (4,4% до 7,0% щорічно), а зайнятість у галузі скоротилась на 10% (2,3% щорічно), обсяг виробництва та валова додана вартість на одного працівника зросли відповідно на 40% та 57%.

¹⁰ В 2004 році виробництво валової продукції сільського господарства становило 63% до рівня 1990 року.

зокрема, членами ЄС, свідчить про низьку конкурентоспроможність українського сільського господарства на світових ринках. У цьому плані укладення угоди про вільну торгівлю з ЄС може сприяти підвищенню конкурентоспроможності сільського господарства й харчової промисловості України в середньостроковій перспективі.

Спостерігається погіршення екологічного стану основного природного ресурсу – землі через ерозійні процеси, засолення, осолонцювання та підтоплення зрошуваних, пересушення чи перезволоження осушених земель, підвищення кислотності, розпоршування, переущільнення та руйнування структури ґрунтів. Водній і вітровій ерозії піддається понад 14,9 млн. га сільськогосподарських угідь, або 35,2 % їх загальної площі. Площі еродованих земель щорічно зростають на 80–90 тис. га. Суттєві зміни в якісному стані та характері землекористування відбулися після Чорнобильської катастрофи, внаслідок якої залишаються забрудненими 5,35 млн. га земель. Осушені ґрунти складають біля 800 тис. га закинутих земель (деградованих, кислих, зарослих чагарниками). Площа розораних земель надмірна та необґрунтована ні з економічної, ні з екологічної точки зору. Практично відсутні конкретні кроки щодо виведення земель з обробітку та консервації деградованих земель. Велику загрозу для навколишнього середовища становлять сховища пестицидів, отрухохімікатів та забрудненість як результат утримання тварин на фермах.

Деградація ґрунтів є ознакою низької продуктивності. Причинами вказаних негараздів є незакінченість земельної реформи, зневажання технологіями їх раціонального використання, відсутність дієвих національної, галузевих і регіональних програм з охорони земель та ефективних екологічних важелів у землекористуванні, недосконалість нормативно-правової бази та зниження рівня керованості в землекористуванні. Але основною проблемою є низька ефективність виробництва, а деградація ґрунтів є її наслідком (вторинним питанням).

Значною мірою знижує конкурентоспроможність української продукції слабка інфраструктура та інформаційне забезпечення. Маркетингову інфраструктуру сільськогосподарської продукції формують: обслуговуючі кооперативи (1058), заготівельні пункти (22,7 тис.), агроторгові доми (385), оптово-продовольчі (851) та оптово-плодоовочеві (614) ринки, дрібнооптові ринки живої худоби і птиці (395), аукціони живої худоби та птиці (32), виставки-ярмарки продукції АПК (178), аграрні товарні біржі (36), а також міські ринки та споживча кооперація, супермаркети та інше. Разом із тим обсяг продукції, що реалізується через ці інституції незначний¹¹.

¹¹ Фактично працює половина агроторгових домів, обслуговуючих кооперативів, заготівельних пунктів, майже не проводиться аукціонна торгівля живою худобою, обмежена кількість форвардних та ф'ючерсних угод на біржах.

Ускладнюють ситуацію відсутність інформації про кон'юнктуру ринків сільськогосподарської продукції, низька комунікаційна мережа, недостатність дрібнооптових формувань із закупівлі, оптових плодоовочевих ринків, а також їх відповідного обладнання холодильним устаткуванням та складами. Триває практика адміністративного контролю за функціонуванням об'єктів інфраструктури ринку, що впливає на ціноутворення, вибір партнерів та каналів збуту. Застосовуються адміністративні важелі впливу на укладання угод лише через біржі, чи інші формування, що є прямим втручанням у підприємницьку діяльність суб'єктів господарювання. Біржі не є індикатором ринкових цін¹², майже не проводиться аукціонна торгівля живою худобою.

Система оперативного моніторингу цін на рівні сільськогосподарських виробників не створена, інформація, яка щомісячно збирається Держкомстатом запізнюється в часі й не може бути використана для оперативних прогнозів ринкової кон'юнктури. За відсутності національної системи інформування про цінові тенденції щодо сільськогосподарської продукції та продовольства, ринки сільськогосподарської продукції в Україні є недосконалими, оскільки продавці та покупці не достатньою мірою володіють знаннями й прогнозними передбаченнями відносно поточних і очікуваних цін, а також розміщення товарів та послуг.

Функція прогнозування кон'юнктури ринків покладена на Міністерство економіки України. Однак, для ефективного прийняття політичних рішень необхідна система оперативного збору інформації не тільки по сільськогосподарських підприємствах, а й усіх виробниках, а також по всіх видах продукції, і, крім того, бути доступною для всіх учасників ринку. Прогнози попиту та пропозиції, імовірної кон'юнктури здійснюються також комерційними інформаційними агентствами, однак вони часто суб'єктивні, водночас доступність такої інформації для виробників обмежена.

3.2. Аналіз сучасної політики

Перетворення аграрного сектору у високоефективний та конкурентоспроможний сектор економіки є важливою метою аграрної політики, яку поки що не досягнуто. Зокрема, заходи із цінової стабілізації ринків зерна та цукру через мінімальні закупівельні ціни не мають стійкого ефекту через інституційні недоліки, відсутність моніторингу та прогнозу цін. У той же час вони є вкрай затратними для державного бюджету й після вступу до СОТ будуть не ефективними на ринку.

Для підвищення ефективності галузі (у т.ч. продуктивності та прибутковості) реалізуються програми розвитку. Однак через відсутність інформаційного забезпечення на рівні виробників ефект від цих заходів не завжди є відчутним у масштабах усього сектору.

¹² 97% біржових угод є експортні контракти.

Недоступність механізмів підтримки для усіх категорій виробників також обмежує досягнення визначених цілей. Для отримання комплексного результату, має бути „зворотній зв'язок” із виробниками. Консультаційні, або дорадницькі центри мають надавати інформацію про повний спектр існуючих заходів щодо сільського господарства, роз'яснювати особливості запровадження програм, узагальнювати пропозиції щодо їх удосконалення, зокрема визначення більш конкретних груп виробників, які найбільше потребують програм, спрямованих на підтримку доходів або розвиток виробництва.

Аналіз законодавства також показав, що існує суперечливість положень, які регулюють одне й те ж питання в різних законодавчих актах. Програми підтримки, розпоршені по різних законодавчих актах, що створює уяву про нецілісність політики та ускладнює її сприйняття для виробників. Крім того, чинні механізми підтримки потребують доопрацювання щодо ефективності використання бюджетних коштів та досягнення цілей, задля яких вони запроваджені.

Позитивним є те, що фінансування програм по сільському господарству та розвитку сільської місцевості здійснюється за різними бюджетними розпорядниками. Сільськогосподарські програми, користувачами яких є виробники, фінансуються через Міністерство аграрної політики, а розвиток села здійснюється через відомства соціальної, освітньої, фінансової, транспортної, комунальної політик, охорони здоров'я тощо, спеціалізованими організаціями, а не сільськогосподарськими підприємствами¹³. Однак, для комплексного розвитку сільських територій на рівні регіонів доцільно мати інституції з розвитку сільської місцевості, які б здійснювали координацію окремих галузей та узагальнювали пропозиції щодо розвитку сільського господарства та соціально-економічного розвитку регіонів і співпрацювали б із галузевими відомствами по вдосконаленню програм.

Аналіз чинної нормативно-правової бази, оцінка основних тенденцій дозволяють стверджувати, що послідовне проведення земельної реформи в Україні і прийняття відповідних законодавчих актів вже зробило процеси реформування земельних відносин незворотними. Урядом намічений ряд першочергових заходів, спрямованих на досягнення поставлених цілей. Передбачено, що розвиток земельних відносин здійснюватиметься шляхом розширення й удосконалення нормативно-правового забезпечення, формування відповідних інституційних засад, посилення державної підтримки земельної реформи.

Аналіз дозволяє констатувати, що в цілому державна політика відповідає цілям щодо формування ринку землі. Проте, загальний тон нормативно-правових актів залишається

¹³ За відсутності належного фінансування соціальних питань, сільськогосподарські підприємства, однак іноді здійснюють такі витрати за власною ініціативою

таким, що передбачає значну роль держави, яка виходить за рамки надання суспільних послуг, а отже, викликають сумнів щодо відповідності ринковим принципам. Крім того, окремі нормативно-правові акти й повільність дій ускладнюють впровадження ринку землі. Це, зокрема, стосується внесених до Верховної Ради України проектів законів щодо подовження мораторію на продаж землі.

В Україні сформована відповідна нормативно-правова база щодо розвитку форм господарювання в сільському господарстві, яка підтверджує норму, що підприємництво в Україні може здійснюватися в будь-яких організаційних формах, передбачених законом, на вибір підприємця. Доцільним бачиться визначитися на державному рівні щодо перспектив функціонування домогосподарств, як виробників сільськогосподарської продукції, та їх державної підтримки. Не менш важливим є переорієнтація їх діяльності на товарну основу та надання можливостей для підприємницької діяльності.

3.3. Пропозиції щодо покращення політики

Для перетворення аграрного сектору на високоефективний, конкурентоспроможний сектор економіки важливими вбачаються:¹⁴

підвищення продуктивності та прибутковості галузі, активізація диверсифікаційних процесів;

сприяння створенню системи забезпечення фінансовими продуктами та матеріально-технічними ресурсами різних обсягів виробництва;

підвищення дієвості інфраструктури, у т.ч. інформаційної;

реалізація довгострокової стратегії збереження природного потенціалу та покращення якості використання природних ресурсів;

удосконалення земельних відносин та зміна структури сільськогосподарських виробників.

4. Торгівля сільськогосподарською продукцією у контексті вступу до СОТ та інтеграції до ЄС

4.1. Проблеми

Сільськогосподарська продукція формує значну частину українського експорту. За останні шість років у товарній структурі експорту України частка сільськогосподарської продукції (групи 1-24 УКТЗЕД) у середньому становила 13 %, займаючи друге місце серед товарних груп - після неблагородних металів і виробів із них. Статистика зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією має позитивні тенденції:

¹⁴ Конкретні заходи, що пропонуються, наведені у розділі 6

- середньорічний приріст вартісних обсягів експорту сільськогосподарської продукції сягає 32%;
- позитивне зовнішньоторговельне сальдо при торгівлі агропродукцією постійно зростає;
- зроблено суттєві кроки в напрямку лібералізації експорту сільськогосподарської продукції;
- успішне формування законодавчої бази про основні елементи ринкової економіки (банкрутство, конкуренція, контракти, інше);
- розвиток транспортної та портової інфраструктури.

Основні проблемні питання в сфері зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією полягають у наступному:

- незначна частка у експорті продуктів із високим ступенем переробки;
- слабка диверсифікація експорту;
- невідповідність продукції українського виробництва санітарним та стандартам безпеки Європейського Союзу;
- слабка логістика в частині забезпечення кредитів комерційних банків для експортерів та проведення презентацій української продукції;
- відсутність системи цінового моніторингу внутрішнього та зовнішнього ринків;
- постійні зміни в законодавстві, що регулює внутрішню аграрну політику.

Сприяння збільшенню експорту агропродукції до розвинутих країн, збільшення присутності українських сільськогосподарських товарів на ринку ЄС-25 та інших країн ОЕСР, підвищення конкурентних переваг української агропродукції при продажах на ринках Азії, Африки та Близького Сходу є важливим напрямком аграрної політики.

Європейський парламент призвав Єврокомісію почати переговори з Україною із приводу угоди про асоційоване членство. Європарламентарі висловилися за всебічне поглиблення й зміцнення взаємин з Україною. Кращим варіантом, на їхню думку, може стати нова двохстороння угода, що регламентуватиме новий, більш глибокий, рівень взаємин між Україною й Об'єднаною Європою.

Подальший євроінтеграційний процес має розглядатися як системний фактор прискореного розвитку аграрної галузі національної економіки та її інтеграції до світового продовольчого ринку. Передбачуваність, прозорість, послідовність політики в результаті вступу України до СОТ будуть стабілізуючими та стимулюючими факторами для нарощування експорту сільськогосподарської продукції. Торгова інтеграція із країнами СНД має проводитися на базі принципів СОТ.

Уряду України потрібно скористатися таким шансом і прискорити рух назустріч ЄС, скористатися досвідом нових країн-членів ЄС, розробити або звернутися за допомогою в розробці програм розвитку сільського господарства та сільських територій на кшталт SAPARD та LEADER+.

4.2. Аналіз сучасної політики

Аналіз чинного законодавства в сфері регулювання питань зовнішньої торгівлі агропродукцією показав, що законодавчі положення частково спрямовані на вирішення проблем та досягнення визначених цілей. Основний недолік – це відсутність комплексності у проведенні державної політики по сприянню експорту агропродукції. У положенні Міністерства аграрної політики відсутні завдання по стимулюванню експорту сільськогосподарської продукції, в структурі міністерства відсутні підрозділи із прямими функціями з питань торгівлі та сприяння експорту.

Більшість з того, що здійснюється для лібералізації експортної політики відбувається під впливом переговорного процесу по вступу України до СОТ та реалізації положень Угоди про партнерство та співробітництва з ЄС та виконання Плану дій Україна - ЄС. А вирішення широкого кола проблемних питань у зовнішній торгівлі агропродукцією знаходиться в компетенції не Міністерства аграрної політики, а інших центральних органів виконавчої влади. Тому досягнення визначених цілей потребує розроблення ефективної схеми співпраці Мінагрополітики, Мінекономіки, Міністерства охорони здоров'я та Держспоживстандарту для об'єднання зусиль по сприянню експорту продовольчих товарів з України.

Важливим є створення координаційних органів по об'єднанню зусиль різних відомств зі сприяння експорту агропродукції, особливо в сферах контролю безпеки продовольства.

4.3. Пропозиції щодо покращення політики

Реалізація політики вступу до СОТ та Європейської інтеграції потребує здійснення конкретних заходів, які можна згрупувати за наступними темами: ¹⁵

- укріплення національної системи безпеки продовольства;
- підвищення ефективності каналів постачання продуктів;
- формування бази знань та поширення інформації;
- інвестиції, спрямовані на розширення експорту.

¹⁵ Конкретні заходи, що пропонуються, наведені у розділі 6

5. Проблеми розвитку сільської місцевості

5.1. Проблеми

За останні десятиріччя характерними для українського села стали соціально-економічний занепад і злиденність переважної частини селянства. Сподівання, які покладалися на реформування аграрного сектору та земельних відносин, не виправдалися. Сільська територія, як складна соціально-економічна система, дедалі більше втрачає рівновагу. Про кризовий стан українського села свідчать низький рівень життя, безробіття, зниження народжуваності на селі, старіння та трудова міграція сільського населення. Рівень зарплати, зайнятих у сільському господарстві, трішки перевищив 100 дол. США у місяць (2006 р.), що майже уполовину менше середньої зарплати по економіці та є значно нижче мінімального прожиткового мінімуму європейських країн. Велика питома вага старшого покоління і пенсіонерів, що проживають у сільській місцевості. Майже 40 % населення сільської місцевості віком від 15 до 70 років є економічно неактивним¹⁶. Рівень безробіття в сільській місцевості збільшується.

Підсобне сільське господарство не є сталим довготерміновим вирішенням проблеми зайнятості в сільській місцевості. Використовуючи офіційне визначення бідності в Україні, у 2004 р. 29 % мешканців села мали доходи нижче межі бідності. У середньому, сільські домогосподарства спрямовують 70% своїх доходів на харчування. Сільські домогосподарства залишаються біднішими й більш вразливими, ніж міські домогосподарства. Не стали перспективою вирішення цієї проблеми особисті селянські (підсобні) господарства, власники яких отримали у володіння земельну ділянку в розмірі паю для ведення сільськогосподарського виробництва.

На думку дослідників, у повсякденній практиці, в тому числі у практиці державного управління, відбувається підміна поняття „сільське господарство”, поняттям „село”¹⁷. Під державною підтримкою розвитку села фактично відбувалася підтримка аграрного виробництва, в переважній більшості саме приватних сільськогосподарських підприємств, які виникли в результаті реформування КСП. Подолання соціально-економічного занепаду сільської місцевості потребує зміни фокусу аграрної політики, визнання рівнопріоритетності розвитку аграрного сектору і сільської місцевості.

Основна мета стратегії розвитку сільської місцевості полягає у створенні сприятливого середовища для зростання добробуту сільського населення забезпечення конкурентоздатності сільських територій та повної реалізації їх економічного потенціалу. У

¹⁶ Економічно активне населення складається з населення обох статей віком 15-70 років, які впродовж звітного періоду займалися економічною діяльністю або шукали роботу і були готові приступити до неї.

¹⁷ Прокопа І.В. Формування політики сільського розвитку// Економіка АПК. – 2005. - № 11.

цьому плані корисним є досвід ЄС, де сільське господарство та розвиток сільської місцевості займають однаково важливе місце в політиці. Так, видатки бюджету ЄС у 2006 році на сільське господарство становили 53 млрд. євро або 43% бюджету ЄС. На розвиток сільської місцевості спрямовуються 7,7 млрд. євро, 35 млрд. євро - на прямі виплати, і 8,5 млрд. євро – ринкові інтервенції¹⁸. Окрім цього, розвиток регіонів здійснюється з фонду єдності (Cohesion) в обсязі 6 млрд. євро, які спрямовуються на екологічні (зокрема, очищення води) та транспортні проекти, (зокрема, щоб менш заможні європейські країни могли відповідати екологічним стандартам та підвищували конкурентоспроможність своїх регіонів за рахунок доступу до головних транспортних сполучень).

5.2. Аналіз сучасної політики

Аналіз сучасної аграрної політики показує, що сьогодні не існує комплексної програми розвитку сільської місцевості. Законодавчо визнаний державною аграрною політикою пріоритет соціального розвитку села, який охоплює соціальну інфраструктуру, сферу зайнятості сільських жителів і питання їх добробуту, на практиці не виконується. Відбувається недофінансування соціальної сфери села з Державного бюджету. Підтримка села з боку держави направляється в основному на розвиток аграрного сектору, а не на розвиток людини села та забезпечення життєдіяльності сільської території.

У результаті відбувається невпинна деградація об'єктів соціальної сфери та сільської інфраструктури, погіршується доступ селян до соціально-необхідних послуг. В органів місцевого самоврядування відсутні стимули для нарощування зборів у місцеві бюджети для реалізації місцевих програм соціально-економічного розвитку та підтримки об'єктів соціальної сфери.

Прийняттям Закону України “Про особисте селянське господарство” визнана економічна та соціальна значимість сектору особистих селянських господарств. Проте, особисті селянські господарства не стали рівноправним суб'єктом державної підтримки. Усі визначені Законом заходи підтримки залишаються на рівні декларацій. Закон сьогодні виконує суто захисну функцію й не сприяє розвитку особистих селянських господарств.

Також не запрацював Закон України “Про сільськогосподарську дорадчу діяльність”, хоча є чинним з 01 січня 2005 року. До цих пір не прийняті всі нормативно-правові акти, необхідні для реалізації закону, що унеможлиблює створення розгалуженої мережі дорадчих служб, обмежує доступ дрібних виробників до сучасних знань і технологій. У ході формування ринку земель сільськогосподарського призначення стане надзвичайно актуальною проблема низького рівня обізнаності селян щодо їх прав, можливостей і обов'язків, механізмів захисту соціально-економічних прав та інтересів.

¹⁸ Див. http://ec.europa.eu/budget/library/publications/budget_in_fig/syntchif_2006_en.pdf

Ефективність заходів з підтримки підприємництва у сільській місцевості Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні є надзвичайно малою, оскільки на їх реалізацію з бюджету виділяються мізерні кошти. Відсутність розгалуженої мережі районних структур, відповідальних за розвиток підприємництва “на місцях” та обмежене фінансування обласних програм гальмують розвиток сільського підприємництва.

Дещо змінити ситуацію на селі зміг би Закон України „Про стимулювання розвитку регіонів”, проте на рівні визначення критеріїв відповідності статусу депресивної території ним унеможлиблюється отримання преференцій для сільських територій адміністративних районів.

5.3. Пропозиції щодо покращення політики

Комплексний розвиток сільських територій та розв'язання соціальних проблем на селі передбачає:

- скорочення бідності, наближення рівня доходів жителів сільської місцевості до рівня доходів міського населення країни;
- підвищення якості життя в сільській місцевості, наближення побутових умов і сільської інфраструктури до міських;
- удосконалення системи державного управління в сільській місцевості.

6. Заходи щодо покращення політики

1. Гарантування продовольчої безпеки

1.1. Основним напрямком є поліпшення продовольчої безпеки на рівні домогосподарств

Заходи, що пропонуються:

1.1.1. Прийняти Закон України „Про продовольчу безпеку держави”.

У законі чітко визначити термін “продовольча безпека держави” відповідно до норм ФАО¹⁹ та критерії її оцінки і забезпечення. Адекватними показниками є забезпечення економічної доступності продовольчих товарів для населення, частка витрат на харчування у доходах населення, якість (структура) харчування з урахуванням рекомендованих норм, індекс споживчих цін на продукти харчування та інше.

Визначити також поняття продовольчої небезпеки, критерії її оцінки.

1.1.2. Запровадити адресні дотації вкрай бідним та зубожілим верствам населення.

¹⁹ Див. <http://www.fao.org/spfs/>

Такий захід не підлягає зобов'язанням щодо скорочення відповідно до положень СОТ. Проте питання подолання бідності виходять за межі аграрної політики, а є завданням економічного зростання, політики соціального захисту й зайнятості.

1.1.3. Переглянути дієтичні рекомендації та провести інформаційну кампанію щодо правильного харчування.

Департамент сільського господарства США фінансує “харчову піраміду” – кампанію, у якій йдеться про типи продуктів, рекомендовані до включення у збалансований раціон. Німецьке федеральне міністерство захисту споживачів, ФАО та ВООЗ виступають спонсорами схожих програм. Викорінення бідності на селі входить до функцій трьох загальних типів політики – тих, що сприяють зростанню (та впроваджують політику щодо бізнесу на селі, згадану вище), політики розвитку села та політики адресної соціальної підтримки.

2. Перетворення аграрного сектору на високоефективний, конкурентоспроможний сектор економіки

2.1. Важливими вбачаються підвищення продуктивності та прибутковості галузі, активізація диверсифікаційних процесів

Заходи, що пропонуються:

2.1.1. Розробити програми сприяння диверсифікації виробництва та переробки.

Програма спрямована на підвищення доходності сільськогосподарських виробників. Може бути реалізована через систему дорадництва. Послуги з оцінки перспективних видів продукції, конкурентоспроможності та технологій їх виробництва можуть бути включені до переліку дорадницьких послуг, які фінансуються державою.

2.1.2. Розробити програму державного страхування на випадок стихійних лих та хвороб рослин і тварин.

На заміну існуючого механізму, визначеного Законом про Державну підтримку сільського господарства, запровадити державну програму, що відповідає критеріям Додатку 2 Угоди про сільське господарство СОТ.

2.1.3. Змінити підходи у політиці підтримки прибутковості галузі - з цінової підтримки сільськогосподарської продукції на підтримку виробничих ресурсів.

Підтримку доходності (прибутковості) виробництва краще здійснювати не шляхом встановлення цін підтримки на сільськогосподарську продукцію, а шляхом здешевлення виробничих ресурсів (це зменшує витрати, але не впливає прямо на цінову кон'юнктуру), або шляхом прямих виплат, які не пов'язані з поточним обсягом виробництва продукції та цінами на неї.

2.1.4. Розвивати систему надання загальних послуг, фінансування яких може здійснюватись без обмежень з боку СОТ, і які є пріоритетними також в ЄС:

- наукові дослідження з вивчення навколишнього середовища та продукції харчування;
- забезпечення передачі інформації та результатів наукових досліджень до виробників і споживачів продуктів харчування;
- контроль та боротьба зі шкідниками і хворобами рослин й тварин, та системи їх попередження;
- навчання та матеріальне забезпечення навчального процесу;
- інспекція продуктів харчування стосовно їх впливу на здоров'я людей, безпеку харчування та дотримання стандартів.

2.1.5. Доручити Міністерству аграрної політики України регулярно проводити оцінку конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції.

Зважаючи на те, що Україна має конкурентні переваги по окремих видах сільськогосподарського виробництва, у галузі сконцентрована велика кількість ресурсів (переважно людських та природних), доцільно постійно здійснювати моніторинг конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції для формування правильної сільськогосподарської політики, що також сприятиме оптимізації бюджетної підтримки.

2.2. Сприяння створенню системи забезпечення фінансовими продуктами та матеріально-технічними ресурсами різних обсягів виробництва

Заходи, що пропонуються:

2.2.1. Розробити та прийняти Закон України „Про внесення змін та доповнень до деяких законів України щодо регулювання кооперативних банків” з урахуванням Положень Концепції розвитку кредитної кооперації в Україні.

2.2.1. Забезпечити створення Фонду кредитних гарантій, замість лобювання надання бюджетних гарантій за кредитними договорами.

За досвідом зарубіжних країн, це дозволить значно збільшити фінансування сектору, та стимулюватиме розвиток несільськогосподарської діяльності в регіонах.

2.2.3. Сприяти розвитку кооперації в Україні.

У програмі розвитку кооперації передбачити механізми утворення обслуговуючих кооперативів шляхом передачі об'єктів матеріально-технічної бази державної та муніципальної власності обслуговуючим кооперативам на умовах довгострокового кредиту, а також трансформації підприємств агро-бізнесу в сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи шляхом асоційованого членства, реорганізації або ліквідації.

2.2.4. *Ввести спеціальний курс з основ сільськогосподарської кооперації при підготовці і підвищенні кваліфікації спеціалістів сільського господарства.*

2.2.5. *Продовжити впровадження бюджетних програм з часткової компенсації ставок за довгостроковими кредитами та часткової компенсації вартості складної техніки.*

2.2.6. *Забезпечити реформування системи споживкооперації, зорієнтованої на забезпечення сільськогосподарського виробника необхідними ресурсами, товарним кредитом, а також можливістю збуту виробленої продукції.*

2.2.7. *Внести зміни до чинного законодавства з питань лізингу, сприяти інтеграції національного законодавства в міжнародне.*

- Внести зміни до Законів України: «Про оподаткування прибутку підприємств» щодо запровадження механізму прискореної амортизації для 3-ої групи основних засобів, які надаються у фінансовий лізинг, усунення надмірного оподаткування нерезидентів, які здійснюють лізингову діяльність в Україні; „Про податок на додану вартість” щодо врегулювання питання оподаткування ПДВ відсотків та комісій у складі лізингового платежу, зниження податкового навантаження та факторинг; Митного кодексу України щодо визначення митної вартості предмета лізингу та зниження податкового навантаження.

- Привести Державний класифікатор України «Класифікація основних фондів» в сфері лізингу у відповідність до інших законодавчих актів.

- Приєднатися до Конвенції ЮНСІТРАЛ “Про відступлення дебіторської заборгованості у міжнародній торгівлі» та ратифікувати її, а також ратифікувати Конвенцію УНІДРУА “Про міжнародні права на мобільне обладнання”, Кіотську Конвенцію “Про спрощення та гармонізацію митних процедур.

- Привести національний стандарт бухгалтерського обліку «Оренда» у відповідність до міжнародних стандартів.

2.2.8. *Розробити програму стимулювання недержавних лізингових компаній та законодавчо закріпити її Законом про державну підтримку.*

Для стимулювання лізингових компаній, що використовують кредити комерційних банків при наданні сільськогосподарським виробникам техніки та обладнання на умовах фінансового лізингу, компенсувати частину процентів за кредитами, що входять до складу лізингових платежів сільськогосподарських лізингодержувачів.

2.2.9. *Внести зміни до Закону України “Про державну підтримку сільського господарства України”: ст. 10 - щодо термінології, яка суперечить Закону України „Про страхування”, у ст. 13 передбачити кредитні субсидії по короткострокових, середньострокових та довгострокових кредитах для потреб виробництва продукції рослинництва та тваринництва.*

2.3. Підвищення дієвості інфраструктури та створення системи збору та поширення інформації

Заходи, що пропонуються:

2.3.1. *Створити систему моніторингу, аналізу та прогнозування кон'юнктури аграрного ринку, збору та поширення оперативної інформації для всіх учасників та забезпечувати відповідне бюджетне фінансування цієї програми.*

Бюджетна програма фінансування цього напрямку відноситься до переліку програм “зеленої” скриньки, які за нормами Світової організації торгівлі не підлягатимуть зобов'язанням щодо скорочення. На основі моніторингу та аналізу цін і прогнозу майбутніх цінових тенденцій Міністерство повинно забезпечити можливість усім операторам ринку отримувати інформацію про ринкові цінові тенденції. Крім того, власна база цінової інформації, створена в Міністерстві, буде найнадійнішим джерелом інформації для прийняття урядових рішень, а інформація про ціни – одним з інструментів регулювання внутрішніх ринків сільськогосподарської продукції в Україні.

Створення такої системи розпочато на базі Державного комітету по цінах, однак пізніше ці функції необхідно передати Мінагрополітики, або Держкомстатистики. Цінова інформація повинна надаватися операторами ринку на добровільній основі, а не збиратися Державним комітетом по контролю за цінами, тобто органом контролюючим виконання державної політики цінового регулювання.

2.3.2. *Сприяти формуванню розгалуженої заготівельно-збутової мережі, для формування товарних партій продукції, надання послуг з транспортування, складування та зберігання продукції, контролю якості і безпеки продукції сільськогосподарських виробників.*

2.3.3. *Прийняти програму розвитку національної мережі регіональних сільськогосподарських оптових ринків.*

2.3.4. *Прийняти Закон про оптові ринки худоби в Україні, державну програму забезпечення обладнанням визначення якості молока та м'яса на місцевих ринках.*

2.3.5. *Розробити державну програму стимулювання торгівлі через заготівельно-збутові кооперативи та аукціони живої худоби, мережу регіональних оптових ринків.*

Програма може включати здешевлення частини послуг, фінансування придбання устаткування для лабораторій з визначення якості.

2.3.6. Створити Гарантійний фонд виконання зобов'язань за складськими документами на зерно.

2.3.7. Сприяти створенню системи вторинного обігу складських свідоцтв.

2.4. Реалізація довгострокової стратегії збереження природного потенціалу та покращення якості використання природних ресурсів

Заходи, що пропонуються:

2.4.1. Типи виробництва, які можуть впливати на стан навколишнього середовища, мають отримувати бюджетні програми підтримки доходів (наприклад, такі як погектарні виплати та виплати на голову худоби) за умови відповідності екологічним стандартам.

В ЄС з 2005 року програма по відповідності стандартам (Compulsory cross-compliance) стала обов'язковою. Усі фермери, що одержують прямі платежі, повинні дотримуватись визначених технічних регулювань або стандартів. Законодавство ЄС встановлює 18 пріоритетних стандартів щодо охорони навколишнього середовища, безпеки продовольства, здоров'я тварин та умов їх утримання. Фермерам пред'являються штрафні санкції за невиконання стандартів у вигляді скорочення прямих платежів.

2.4.2. Стимулювати застосування ресурсозберігаючих та екологічно нешкідливих технологій виробництва у тваринництві.

2.4.3. Розширити напрямки бюджетної програми „Докорінне поліпшення земель”.

2.4.4. Розглянути можливість виплат на гектар землі у територіях з критичним екологічним станом, за умови виведення сільськогосподарських земель з обробітку.

2.5. Удосконалення земельних відносин та зміна структури сільськогосподарських виробників

Заходи, що пропонуються:

- забезпечити ведення державного земельного кадастру, моніторингу і оцінки земель;
- створити єдину державну систему реєстрація прав власності на нерухоме майно, в тому числі земельні ділянки;
- сформувати умови для розвитку іпотечного кредитування під заставу землі;
- удосконалити систему земельних платежів;
- забезпечити умови для вільної купівлі-продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення;

- сформувати ефективну систему охорони земель, збереження та відновлення родючості ґрунтів;
- створити умови для здійснення управління земельними ресурсами й землекористуванням із застосуванням економічних методів;
- здійснити державну інвентаризацію сільськогосподарського землекористування і на її основі опрацювати правові та економічні механізми регулювання земельних відносин, консолідації земельних часток в інвестиційно привабливі типи землекористування;
- здійснити комплексний землеустрій земель сільськогосподарського призначення на еколого-ландшафтній основі з економіко-землепорядною оптимізацією землекористування для створення умов і інформаційного забезпечення ринку сільськогосподарських земель.

Серед основних проблем щодо приватизації та оренди земель сільськогосподарського призначення, які потребують розв'язання, треба здійснити:

- усунути певні суперечності між діючими Законами України, указами Президента України й нормативними актами Держкомзему, що регулюють видачу державних актів на право власності на землю та реєстрацію цих прав;
- знизити плату за проведення землепорядних робіт та ліквідувати монополістичне становище Держкомзему в здійсненні цих робіт, що створюється штучно й впливає на завищення цін;
- мінімізувати плату за реєстрацію права власності на землю;
- скасувати мораторій на продаж землі з 1 січня 2008 року;
- запровадити загальнонаціональну кампанію відносно інформованості власників землі щодо існуючого законодавства та їх прав і можливостей здійснювати операції із землею;
- створити умови для забезпечення конкуренції на ринку оренди землі, подолання її моносонічного характеру та підвищення за рахунок цього рівня орендної плати за землю;
- сформувати нормативно-правову базу для збалансованості прав і обов'язків землевласника і орендаря, щоб орендар не мав набагато більше прав і можливостей впливати на умови оренди землі.

У частині розвитку форм господарювання напрямками державної аграрної політики визначені:

- диференціація державної політики на підтримку подальшого розвитку індивідуального сектору у сільському господарстві України;

– забезпечення рівні економіко-правові умови щодо функціонування всіх виробників товарної сільськогосподарської продукції незалежно від їх розміру і організаційних форм.

На законодавчому рівні вирішити спірні питання щодо функціонування сільськогосподарських кооперативів (неприбутковий статус обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів та виробничих селянських об'єднань, оподаткування податком на додану вартість тощо).

3. Торгівля сільськогосподарською продукцією у контексті вступу до СОТ та інтеграції до ЄС

Реалізація політики вступу до СОТ та Європейської інтеграції потребує здійснення конкретних заходів:

Для укріплення національної системи безпеки продовольства пропонується:

3.1. Адаптація установ

3.1.1. Узгодження, технічні норми та власні стандарти

В межах процесу вступу до СОТ та планів України інтегруватися до ЄС України повинна буде взяти на себе значні зобов'язання згідно з Угодою про технічні перешкоди для торгівлі (ТВТ Agreement), щоб перейти від системи обов'язкових стандартів до системи обов'язкових технічних норм та рекомендаційних (необов'язкових) стандартів, а також узгодити санітарні та фітосанітарні норми з міжнародними та європейськими стандартами для того, щоб покращити торговельні та економічні відносини, підвищити якість продукції та конкурентоспроможність, усунути непотрібні бар'єри, що заважають торгівлі, та створити сприятливі умови для інвестицій.

3.1.2. Наближення українського законодавства щодо безпеки продовольства до відповідного законодавства ЄС

Мета наближення українського законодавства до законодавства ЄС є завданням політики Уряду України. Це завдання складає частину Угоди про партнерство і співпрацю між ЄС та Україною, укладеної в 1994 році, і його було підтверджено у Плані дій ЄС – Україна в 2005 році. Деякі вимоги продовольчого законодавства ЄС уже відображені в українському законодавстві щодо безпеки продовольства. Проте складно точно визначити ступінь наближення, досягнутий на цей час.

3.1.3. Реструктуризація установ

Попри нещодавні спроби чітко розподілити сфери відповідальності між різними урядовими органами, Україна повинна й далі укріплювати певні функції своєї системи безпеки продовольства, щоб зробити її більш дієвою та ефективною. Наявній установчій

структурі не вистачає комплексного підходу до продовольчого контролю із загальною координацією на національному рівні. Національна комісія України з Кодексу Аліментаріус (National Commission of Ukraine for the Codex Alimentarius) може забезпечити відправну точку для створення **Координаційного органу з безпеки продовольства в Україні**. Контролюючі органи залишили б за собою відповідальність за перевірки та впровадження законів.

Завдання цього міжміністерського Органу з безпеки продовольства передусім полягатиме в координуванні діяльності окремих міністерств і встановленні пріоритетів для забезпечення співпраці між відповідними компетентними органами, що здійснюють офіційний контроль, науковими комітетами, споживачами та державною адміністрацією, а також у встановленні співробітництва з національними установами безпеки продовольства в країнах – членах ЄС та з Європейським управлінням контролю безпеки продуктів харчування (EFSA - European Food Safety Authority).

Координаційний орган складатиметься із представників центральної державної адміністрації, відповідних компетентних осіб, що здійснюють офіційний контроль, організацій споживачів та виробників. Цей координаційний підрозділ також займатиметься координацією діяльності наукових комітетів, створенням інформаційного центру з безпеки продовольства, а також координацією майбутньої системи негайного інформування з питань харчових продуктів та кормів (RASFF - Rapid Alert System for Food and Feed).

Щоб полегшити процес реструктуризації установ, Україні доцільно розробити національну стратегію контролю безпеки продуктів харчування і визначити її завдання, план дій з її впровадження та графік їх виконання. Поміж іншого, ці завдання мають включати: повне узгодження із законодавством ЄС; координація діяльності центральних державних органів і компетентних структур, що здійснюють офіційний контроль; оптимізація мережі лабораторій; створення наукових комітетів; забезпечення умов для активного діалогу зі споживачами; розробка системи RAFFS та співпраця в межах EFSA.

3.2. Покращення можливостей установ

3.2.1. Служби інспектування

Більша частина структури системи перевірок, моніторингу та спостереження, розроблена за стандартами ГОСТу, має бути змінена. Система частково втрачає свій зміст, коли ГОСТ буде замінено на систему, що заснована на міжнародних стандартах (тобто технологічних стандартах). Крім того, система недостатньо мірою базується на процедурах оцінки витрат та ризику, а відтак вона не є науковою; також в ній немає чітких пріоритетів та цілей.

Україні доцільно оцінити програми інспектування, моніторингу та спостереження, щоб вони відповідали нормам, прийнятим у ЄС, особливо щодо прозорості, аналізу ризику, НАССР (системі аналізу ризиків та критичних контрольних точок) та відстеження. Також буде необхідно провести навчання інспекторів харчових продуктів, щоб вони могли працювати в системі, заснованій на НАССР. Ця програма навчання може включати курси, пов'язані з НАССР, пташиним грипом, оптимальними процедурами перевірки на кордонах, субпродуктами тварин та доглядом за тваринами у ситуаціях контролю захворюваності. Метою цих навчань має бути ознайомлення з найостаннішими розробками в галузі політики безпеки продовольства ЄС, а також допомога Україні в дотриманні вимог до імпорту, прийнятих у ЄС.

3.2.2. Акредитація мережі лабораторій

Наявна контрольована державою мережа лабораторій є широкою (близько 4000 лабораторій: метрологічні, обласні, районні, інспекції на ринках тощо), але в ній бракує ресурсів, і вона не здатна надавати підтримку, потрібну сучасній розвиненій економіці. Ця мережа є значно більшою, ніж аналогічні мережі в більш розвинених країнах ЄС та інших державах, де випуск продукції харчової промисловості суттєво перевищує поточні або середньотермінові прогнозовані можливості України.

До цього часу не створено мережі акредитованих лабораторій на підприємствах харчової промисловості та не існує масштабної мережі незалежних контрактних лабораторій. Можна очікувати, що обидві такі мережі із часом будуть створені, особливо в міру того, як країни Заходу інвестуватимуть кошти та утворюватимуть асоціації з існуючими виробниками продуктів харчування.

Тоді як основна відповідальність за контроль якості та безпеки продуктів покладена на виробників, пройде певний час, перш ніж вони самі матимуть перевірені та акредитовані лабораторії; і навіть тоді багато з виробників вважатимуть за доцільніше з економічної точки зору залучати сторонні ресурси для проведення тестів для контролю виробництва та кінцевої продукції. Добре оснащені та акредитовані лабораторії мають задовольняти свої потреби як зараз, так і в довготерміновій перспективі.

Тому раціоналізація існуючої інфраструктури у середньо- та довготерміновій перспективі приведе до зменшення кількості персоналу у державній мережі та до її збільшення у незалежному секторі, а також сприятиме розвитку зразкових центрів „найвищого рівня” у державній мережі, які спеціалізуватимуться на дієвому та ефективному аналізі певних параметрів. Водночас, модернізація аналітичних можливостей цих зразкових центрів стане фундаментом для майбутнього формування ефективної інфраструктури лабораторій.

3.2.3. Національне агентство з акредитації України

Національне агентство з акредитації України (НААУ) має відігравати головну роль у забезпеченні того, щоб лабораторії України, сертифікаційні агентства тощо були визнані за кордоном у ЄС та інших країнах. Акредитація є ядром інфраструктури санітарного та фітосанітарного контролю, і це ще один крок уперед на шляху до встановлення системи міжнародно визнаних послуг в Україні.

Зараз у приватному секторі попит на міжнародну акредитацію дуже незначний. Шістнадцять лабораторій були акредитовані НААУ та дві – міжнародними акредитаційними органами (Центральна державна ветеринарна медична лабораторія отримала акредитацію DAP (Німеччина), а Київська лабораторія Держспоживстандарту – LATAK (Латвія)). Можливо, ще 15-20 лабораторій у близькому майбутньому отримають міжнародну акредитацію чи акредитацію НААУ.

Щоб узгодити акредитаційні процедури в Україні, а також щоб відбувся обмін досвідом щодо акредитації, НААУ зацікавлене в укладенні угод з акредитаційними органами інших країн і у своєму визнанні цими органами, а також в участі в порівнювальних заходах поміж лабораторіями. У вересні 2004 року агентство НААУ набуло статусу відділення ІЛАС (Міжнародне об'єднання по акредитації лабораторій), а в липні 2004 року НААУ подало заяву на асоційоване членство в ЕА (Європейське співробітництво по акредитації). НААУ очікує отримати повне членство в ЕА до 2007 року.

3.2.4. Інформаційний центр з безпеки продовольства

Створення інформаційного центру з безпеки продовольства для моніторингу законодавчих розробок у ЄС та міжнародних організацій стандартизації, а також для розповсюдження збалансованої фактичної та технічної інформації серед споживачів та підприємств харчової промисловості. Діяльність цього центру може включати обслуговування веб-сторінок, послуги, пов'язані з бібліотеками та базами даних, інформаційну службу, що надаватиме відповіді на запитання, пошук, обробку та публікацію інформації, забезпечення інформаційними пакетами та освітніми програмами ключових посадових осіб і робітників харчової промисловості, освітні заходи (семінари, конференції), видавничу діяльність, консультаційну систему (надання довідкової літератури спеціалістам агропромислового та медичного секторів, а також програми взаємного навчання), підвищення рівня інформованості населення, а також рекламу.

Заходами збільшення ефективності каналів постачання продуктів є:

3.3. Системи ринкової інформації

Якісно розроблена система інформування про ціни, доступна всім виробникам, торговцям та покупцям, підвищить рівні прозорості та ефективності ланцюгу постачання харчових продуктів.

3.4. Створення гарантійного фонду для забезпечення системи складських свідоцтв

Спільними зусиллями уряду України, ЄБРР та Агентства міжнародного розвитку США (USAID) було створено схему, що дозволяє українським фермерам і торговцям зберігати товари у сертифікованих сховищах. Сховища видають захищені свідоцтва, які можуть бути використані вкладниками як застава для кредиту. Така схема, коли вона буде остаточно впроваджена, дасть змогу виробникам і торговцям відстрочувати продажі. Це знизить рівень нестабільності ринку. Ця схема також значно покращить ситуацію зі зберіганням, кредитуванням та контролем якості продукції на ринку зернових України, таким чином безпосередньо сприяючи підвищенню ефективності системи постачання продуктів. Переваги розширеного доступу до кредитів важко переоцінити, оскільки зараз відсутність адекватного ринку землі практично унеможливорює використання фермерами землі в ролі гарантії кредиту.

Більшу частину законодавства, потрібного для впровадження схеми складських свідоцтв, уже було прийнято, що свідчить про твердий намір уряду виконувати цю програму. Однак відсутній один важливий елемент схеми – гарантійний фонд, який покриватиме ризик невиконання зобов'язань, зумовлених, наприклад, поганим управлінням або шахрайством. Відтак, потрібне фінансування для встановлення такого фонду, яке забезпечуватиме законодавчі та установчі аспекти, а також технічну підтримку.

Формування бази знань та поширення інформації передбачає:

3.5. Системи контролю якості

Інформаційні, освітні та консультаційні програми мають бути запроваджені для виробників та підприємств харчової промисловості по всій Україні, у тому числі такі заходи:

- підтримка первинних виробників для забезпечення екологічно чистої добросовісної сільськогосподарської практики (GAP) та інших заходів із забезпечення якості на фермах; підтримка виробників харчових продуктів у справі впровадження систем контролю якості, таких як системи, що базуються на НАССР або на альтернативних системах управління продовольчою безпекою;
- впровадження системи відстеження, що відповідатиме вимогам 178/2002/ЕС щодо Основного закону про продукти харчування ЄС;

– надання інформації про приватні міжнародні схеми сертифікації, такі як стандарти British Retail Consortium та EurepGap.

3.6. Наукові дослідження

Перед Міністерством аграрної політики України стоїть завдання активізувати наукові дослідження в напрямку збільшення частки наукомістких, ресурсозберігаючих та екологічно безпечних технологій, в тому числі технологій органічного землеробства. Державним бюджетом 2006 року передбачено декілька програм для Міністерства аграрної політики на реалізацію цього завдання, а саме: „Розробки найважливіших новітніх технологій у сфері розвитку агропромислового комплексу” (4,4 млн. грн.), „Прикладні розробки у сфері розвитку сільськогосподарського виробництва” (8 млн. грн.), „Дослідження і експериментальні розробки в системі агропромислового комплексу”(64 млн. грн.).

Успішні агробізнесові структури за власною ініціативою впроваджують передові зарубіжні та вітчизняні технології у виробництво. Для підвищення конкурентноздатності української сільськогосподарської продукції МінАП має акумулювати та поширювати інформацію про досвід впровадження сільськогосподарськими підприємствами новітніх технологій вирощування й підвищення продуктивності праці та якості робочої сили в сільському господарстві, у т.ч. через служби дорадництва.

3.7. Інвестиції, спрямовані на розширення експорту

Уряд має сприяти реалізації перспективних інвестиційних проектів, орієнтованих на експорт, у сфері сільського господарства. Крім того, для створення сприятливого середовища для реалізації інвестиційних проектів орієнтованих на експорт, проводити політики ліберального експортного режиму. А для запобігання поновлення практики встановлення експортних обмежень чи ліцензуванням експорту, чи встановленням експортних мит, що може відбуватися при зменшенні врожаїв через несприятливі погодні умови, проводити державну політику створення та утримання запасів (резервів) продукції, яка в розвинутих країнах є складовою національних програм з продовольчої та торгової безпеки.

Уряд має підтримувати створення об'єднань експортерів, проводити постійний діалог та консультації з цими громадськими організаціями з метою ефективного використання ринкової кон'юнктури та дотримання правил конкуренції на ринку.

4. Комплексний розвиток сільських територій та розв'язання соціальних проблем на селі

Заходи, що пропонуються:

4.1. Скорочення бідності, наближення рівня доходів жителів сільської місцевості до рівня доходів міського населення країни:

4.1.1. Забезпечити умови розвитку підприємництва на селі шляхом надання преференцій підприємцям, які працюють та створюють робочі місця у сільській місцевості поза сільськогосподарським виробництвом:

Розробити та запровадити законодавство та податкову політику, які стимулюватимуть розвиток сільського підприємництва;

Надати широку фінансово-кредитну та інвестиційну підтримку;

Розбудувати інфраструктуру навчання (із використанням ресурсів районних державних Центрів зайнятості) та консультаційної підтримки.

4.1.2. Створити розгалужену мережу дорадчих служб:

Прийняти нормативно-правові акти, необхідні для реалізації закону “Про сільськогосподарську дорадчу діяльність”, які стосуються створення реєстру дорадників; саморегульованого статусу організації; порядку відрахування для фінансування дорадчої діяльності не менш як 5% коштів передбачених на реалізацію державних цільових програм, спрямованих на розвиток сільського господарства та сільської місцевості.

Прийняти Державну цільову програму сільськогосподарської дорадчої діяльності на 2007-2010 роки.

4.2. Підвищення якості життя в сільській місцевості, наближення побутових умов і сільської інфраструктури до міських:

4.2.1. Забезпечення доступу до якісних соціальних послуг та соціальної інфраструктури:

Неухильне виконання законодавства України щодо обсягів фінансування соціальної сфери села (щорічно 1,0% ВВП);

Запровадження системи цільового спрямування коштів державного бюджету: біля 40% - на забезпечення можливостей отримання соціально-культурних послуг на рівні існуючих соціальних нормативів жителями сіл, де відсутні відповідні заклади обслуговування, біля 60% - на розвиток соціальної інфраструктури шляхом підтримки виконання програм соціально-економічного розвитку сільських територій, фінансування яких здійснюється за рахунок бюджетних та позабюджетних коштів;

Запровадження прозорого й жорсткого порядку та моніторингу використання бюджетних коштів, що виділяються на створення інфраструктурних об'єктів;

Визначення шляхів отримання послуг в залежності від наявної чисельності жителів населеного пункту, наприклад, медичні або освітні: від сімейного лікаря або вчителя, ФАПу

або початкової школи, амбулаторії / лікарні або загальноосвітньої середньої школи / гімназії, та забезпечення умов їх отримання сільським населенням на рівні існуючих соціальних нормативів.

4.2.3. Забезпечення всебічного доступу сільського населення до інформації

Вжити заходів щодо покращення інформування сільського населення через доступні засоби масової інформації:

Забезпечення доступу до сучасних засобів комунікації та альтернативних джерел інформації, розвитку регіональних засобів масової інформації;

Започаткування державних інформаційних та навчальних програм для жителів села, спрямованих на розвиток людини села, сільських громад та підприємницької ініціативи.

4.2.4. Нарощування потенціалу працівників органів місцевого самоврядування

Розбудова постійно діючої системи підвищення кваліфікації спеціалістів органів місцевого самоврядування та виконавчої влади на обласному рівні на базі курсів підвищення кваліфікації при обласних державних адміністраціях, регіональних відділень Академії державного управління та вищих навчальних закладів.

До складу програми навчання голів рад потрібно включити питання планування соціально-економічного розвитку громади; впровадження сучасних підходів до забезпечення життєздатності об'єктів соціальної сфери та надання соціальних послуг; захисту соціально-економічних прав жителів села; розвитку первинної ринкової інфраструктури та сільських кредитних спілок; впливу вступу країни у СОТ та євроінтеграції на сільське населення; активізації громади та ефективного навчання депутатів сільських рад.

4.3. Вдосконалення системи державного управління в сільській місцевості

Вдосконалення загального управління сільськими територіями на центральному та місцевому рівнях, запровадження структурних змін, створення належної фінансової та інституційної бази для ефективної координації та реалізації політики:

4.3.1. Створення *Агенції сільського розвитку* — міжвідомчого органу управління при Кабінеті Міністрів України. Її функції:

– міжвідомча координація діяльності органів управління у сферах аграрного виробництва, охорони здоров'я, освіти, культури, житлово-комунального господарства тощо у сільській місцевості;

- моніторинг виконання планів соціально-економічного розвитку сільських територій по вертикалі «знизу до верху» (від районів до областей) та заходів аграрної політики, спрямованих на розвиток сільської місцевості;
- контроль за виділенням бюджетних коштів у сферах охорони здоров'я, освіти, культури, житлово-комунального господарства тощо для сільської місцевості;
- моніторинг використання бюджетних коштів та контроль досягнення соціальних стандартів та економічних критеріїв і показників розвитку сільських територій;
- розробка та реалізація спеціальних (комплексних) програм, які потребують міжвідомчої координації декількох відомств, наприклад: програми повернення в село випускників аграрних вищих навчальних закладів та вузько профільних спеціалістів (лікарів, учителів, працівників культури тощо), у якій буде врахований комплекс питань, таких, як: забезпечення першим робочим місцем, можливості отримання житла, підвищення кваліфікації, наставництво тощо;
- формування політики сільського розвитку.

4.3.2. Створення *Державного департаменту розвитку сільської місцевості* – галузевого органу управління зі структурними підрозділами з питань розвитку сільських територій у Раді міністрів Автономної республіки Крим та обласних і районних державних адміністраціях. Функції:

- вивчення соціальних потреб сільського населення в сферах зайнятості, охорони здоров'я, освіти, культури, житлово-комунального господарства тощо;
- визначення в залежності від наявної чисельності жителів населеного пункту шляхів та умов отримання соціальних послуг сільським населенням;
- формування політики в сфері сільського розвитку на підвідомчій території із залученням усіх зацікавлених сторін: громадськості, бізнесу, місцевої влади;
- планування соціально-економічного розвитку сільських територій по вертикалі «знизу до верху» (від громад до області), підготовка регіональних програм соціально-економічного розвитку ;
- визначення обсягів та джерел фінансування планів та програм соціально-економічного розвитку, у т.ч. через фонди регіонального та місцевого розвитку;
- втілення та підтримка заходів державної політики, спрямованих на розвиток сільської місцевості (дорадчі служби, кооперативи, кредитні спілки тощо);

– контроль за реалізацією програм соціально-економічного розвитку сільських територій, досягнення соціальних нормативів і стандартів, економічних критеріїв і показників розвитку сільських територій (від громад до області).

4.3.3. Удосконалення міжбюджетних відносин

Внести змін до бюджетного і податкового законодавства, змінити Формули розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів між державним та місцевими бюджетами, ініціювати збільшення частки місцевих податків, що залишаються у розпорядженні місцевих бюджетів із тим, щоб спрямовувати ці суми на розвиток регіонів, фінансування специфічних для регіону програм, агентства з розвитку сільських територій, дорадчої служби;

Чітко визначити делеговані і власні повноваження місцевого самоврядування та джерела їх фінансування;

Визначити розмір фінансового нормативу бюджетної забезпеченості за кожним видом видатків місцевих бюджетів на основі соціальних стандартів;

Розширити перелік дохідних джерел на фінансування власних повноважень;

Компенсувати місцевим бюджетам із державного бюджету недонадходження доходів, що враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів:

- забезпечити комплексний розвиток сільських територій та формування в країні суспільного середовища, сприятливого для виведення із забуття спільнотою інтересів села й селянства;

- прийняти концепцію стратегій розвитку сільських територій до 2030 року;

- прийняти Закон України “Про розвиток сільських територій”;

- прийняти Державну цільову програму “Розвиток сільських територій в 2007-2015 роках”;

- створити спеціальні інвестиційні державні й регіональні фонди розвитку сільських територій;

- посилити фундаментальні й прикладні дослідження з розвитку сільських територій.

РИНОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ: ОЧІКУВАННЯ, ОЦІНКИ І ПЕРЕДБАЧЕННЯ

Тамара Осташко, д.е.н.,
Інститут економіки та прогнозування НАН України

На початку 2007 року вдруге було подовжено мораторій на ринок земель сільськогосподарського призначення. Згідно із останніми змінами до Земельного Кодексу України до 1 січня 2008 року забороняється внесення права на земельну частку (пай) у статутні фонди господарських товариств. Крім того, під дію мораторію потрапили земельні ділянки, виділені в натурі власникам земельних часток для ведення особистого селянського господарства, також введено заборону на зміну цільового призначення земельних ділянок. Введення більш жорстких обмежень у сфері земельних відносин відбувається не вперше, і кожний раз знаходяться способи для обходу цих обмежень.

Вдруге строк дії мораторію подовжується як результат компромісу, досягнутого в ході протистояння прибічників і противників формування земельного ринку. Аргументи щодо економічної доцільності запровадження земельного ринку не викликають заперечень як у політичних сил, що підтримують формування земельного ринку, так і в прибічників подовження мораторію. Головним економічним аргументом є можливість залучення інвестицій у сільське господарство.

Що стосується аргументів соціального характеру, то вони видаються однаково переконливими з обох боків. Аргументом на підтримку подовження мораторію є небезпека втрати землі селянами за безцінь в умовах відсутності відповідного законодавства і ринкових інститутів, а аргументом проти – небезпека втрати землі селянами за безцінь в результаті поширення тіньового ринку в умовах відсутності відповідного законодавства і ринкових інститутів. Таким чином, на перший погляд можна вважати, що відсутність відповідного законодавства й ринкових інститутів є єдиним чинником, що перешкоджає реалізації принципів соціальної справедливості в ході запровадження земельного ринку. Проте, через низькі доходи сільських домогосподарств, старіння сільського населення, фінансову нестійкість фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств уникнути перерозподілу земель сільськогосподарського призначення на користь торговельних, фінансових і промислових структур навряд чи вдасться навіть після створення законодавчого поля. Отже, легальний ринок сільськогосподарських земель, як і тіньовий, буде обслуговувати насамперед такі угоди. Йдеться лише про ціну угод. Крім того, на початковому етапі ринок буде обслуговувати легалізацію тіньових угод. Відповідно, такий

розвиток земельного ринку вплине на структуру сільськогосподарського виробництва в Україні, а також матиме значні соціальні наслідки для сільського населення.

Щоб оцінити можливі соціальні наслідки від запровадження земельного ринку для українського села, необхідно оцінити динаміку соціальних процесів, які в ньому відбуваються. Метою цієї статті є дослідження змін суспільної думки щодо купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення під впливом об'єктивних процесів, які відбуваються в економічній сфері села. Дослідження базується на емпіричних даних, отриманих в ході соціологічних досліджень, проведених у сільській місцевості України протягом десятиріччя 1996-2005 рр.²⁰.

Завданнями цієї статті є: аналіз зміни ставлення селян до ринку земель сільськогосподарського призначення протягом 1996-2005 рр.; дослідження регіональних особливостей ставлення селян до земельного ринку; аналіз змін у ставленні до купівлі-продажу землі різних демографічних і соціальних груп сільського населення; аналіз перспектив розвитку сімейних фермерських господарств в Україні на основі даних соціального моніторингу; передбачення щодо майбутньої кон'юнктури земельного ринку: продавців, покупців землі, цін і обсягів угод на основі даних соціального моніторингу; аналіз уявлень сільського населення щодо майбутньої структури сільського господарства в Україні і передбачення щодо впливу земельного ринку на структуру сільського господарства.

Аналіз даних соціального моніторингу 1996-2005 рр. демонструє тенденцію до зміни сприйняття земельного ринку в сільському соціумі. Характер цих змін аналізується на основі даних соціологічних досліджень, проведених у 1996, 1998, 1999, 2000, 2005 рр. у сільській місцевості України. Аналізуються відповіді респондентів, які були на момент опитування членами колективних сільськогосподарських підприємств (КСП) і мали право на земельний пай (до проведення реорганізації КСП) і респондентів, які мали сертифікат на право на земельний пай або державний акт на землю (після реорганізації КСП). Таким чином, селяни, узагальнені думки яких аналізуються, є потенційними учасниками земельного ринку – продавцями землі. Детальний розподіл думок респондентів щодо майбутнього ринку сільськогосподарських земель в Україні (включаючи допущення самої можливості земельного ринку) представлено в табл. 1.

²⁰ Загальнонаціональні опитування, проведені серед членів КСП, працівників і пенсіонерів реорганізованих господарств у 1996, 1998, 1999 і 2000 рр. на замовлення Проекту приватизації землі та реорганізації КСП в Україні Міжнародної фінансової корпорації; загальнонаціональне опитування, проведене у сільській місцевості України у 2005 р. на замовлення ГО «Інститут сільського розвитку» за фінансової підтримки Міністерства Великої Британії у справах міжнародного розвитку (далі: дослідження 1996, 1998, 1999, 2000, 2005 рр.). Обсяг вибірки склав відповідно 804, 1200, 1600, 1600 та 1601 респондентів. Вибірки репрезентативні за статтю, віком та областю проживання.

Таблиця 1.

Ставлення сільського населення-потенційних учасників земельного ринку України до купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення: 1996-2005 р.р., % респондентів

Розподіл відповідей на запитання: “Яким би Ви хотіли бачити у майбутньому ринок сільськогосподарських земель в Україні?”	1996	1998	1999	2000	2005
	члени КСП	члени КСП, власники земельних сертифікатів і державних актів	власники земельних сертифікатів і державних актів на землю		
Земля повинна вільно продаватись і купуватись	5,9	1,7	2,2	5,7	7,0
Купівля-продаж землі лише між громадянами України	14,8	7,6	8,1	0,6	28,2
Земля повинна вільно продаватись, але держава має стежити за тим, як вона використовується	-	9,9	2,8	-	-
Купівля-продаж землі лише між громадянами, що проживають на території тієї чи іншої сільради	8,6	3,4	5,6	-	-
Купівля-продаж землі лише між членами КСП в межах землекористування КСП	20,3	3,7	5,9	-	-
Земля не повинна бути товаром	2,8	65,7	54,0	53,9	49,1
Важко відповісти	7,6	8,0	1,4	9,8	5,7
Всього:	100	100	100	100	100

Джерело даних: соціологічні дослідження в сільській місцевості України 1996, 1998, 1999, 2000, 2005 рр.

В узагальненому вигляді дані таблиці 1 представлені на рис. 1. У зв'язку з відмінностями у рівні конкретизації варіантів відповідей на запитання щодо доцільності земельного ринку, відповіді були згруповані за трьома варіантами: «проти земельного ринку», «за вільний земельний ринок» і «за земельний ринок з обмеженнями».

Аналіз динаміки суспільної думки щодо можливості формування земельного ринку в Україні показує, що, як і в інших питаннях земельної реформи, у 1996 р. у суспільстві ще зберігався певний запас оптимізму щодо наслідків реформування й відповідно менше половини респондентів (членів КСП) були проти формування земельного ринку. На той час частка прибічників земельного ринку серед потенційних власників землі навіть дещо перевищувала частку противників (з урахуванням респондентів, що вважали доцільним введення обмежень на здійснення ринкових угод). У 1998 р. частка противників земельного ринку значно збільшилась. Пояснити негативне ставлення до земельного ринку в 1998 р.

можна поглибленням кризи в аграрному секторі, а також схильністю багатьох респондентів списувати ці кризові явища на результати реформування.

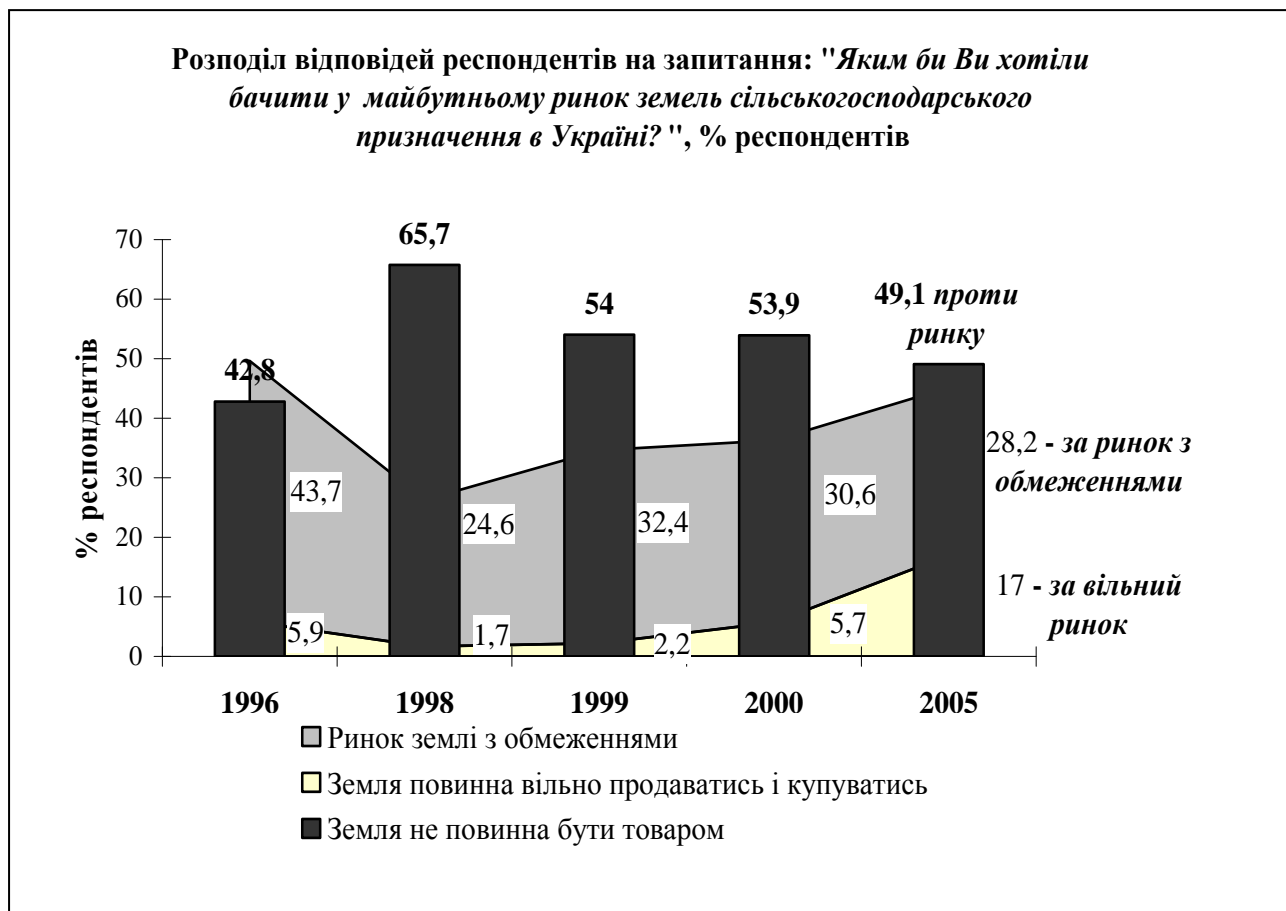

Рисунок 1. Ставлення селян до ринку земель сільськогосподарського призначення: 1996-2005 рр.

Протягом 1999-2005 рр. спостерігалася тенденція поступового зменшення противників введення земельного ринку серед власників земельних часток (від 54% в 1999 році до 49,1% у 2005 р.). Відповідно, зростала частка селян, які схвально сприймають введення земельного ринку (з 26,3% у 1999 р. до 45,2% у 2005 р.). Суттєво зросла частка власників земельних часток, які хотіли б бачити вільний ринок землі в Україні – від 2,2% у 1999 р. до 17% у 2005 р.). З огляду на означені тенденції, дані 2005 року потребують більш детального аналізу.

Насамперед, для оцінки соціальних наслідків від запровадження земельного ринку важливим є аналіз суспільної думки всього сільського населення, а не тільки власників земельних часток. За даними дослідження 2005 р., проведеного у сільській місцевості України за репрезентативною для дорослого населення вибіркою, 15,9% сільського населення хотіли би бачити вільний ринок землі в Україні, 28,8% - за купівлю-продаж землі лише між громадянами України, 46,4% - проти земельного ринку взагалі. Привертає увагу

більша поляризація у ставленні власників землі до запровадження земельного ринку. Серед респондентів, які не мають земельних часток, лише 38,5% є противниками земельного ринку (проти 49,1% серед власників земельних часток). А з іншого боку, серед власників земельних часток більше таких, які хотіли б бачити вільний ринок землі в Україні – 17% проти 12,8% серед тих, хто не має земельної частки. Таким чином, більше потенційних продавців землі хотіли б вільно реалізовувати своє право власності.

Земельне питання в Україні набуло політичного характеру, тому вірогідною є гіпотеза щодо існування також і регіональних особливостей суспільної думки сільського населення. Достовірність цієї гіпотези перевіримо на даних дослідження 2005 р. Вибірка цього дослідження є репрезентативною за областю проживання, але для зручності аналізу було виділено 10 регіонів, які об'єднують області не лише за принципом географічної і історичної близькості, але й за рівнем і галузевою структурою економіки: Північно-Західний (Волинська і Рівненська області), Галичина (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська), Південно-Західний (Закарпатська, Чернівецька), Поділля (Вінницька, Хмельницька), Центр (Кіровоградська, Полтавська, Черкаська), Північ (Житомирська, Київська, Чернігівська), Північно-Східний (Сумська, Харківська), Південно-Східний (Дніпропетровська, Запорізька), Донбас (Донецька, Луганська), Південь (АР Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області).

На рис. 2 представлений розподіл думок респондентів 10 регіонів України щодо майбутнього ринку земель сільськогосподарського призначення. Для спрощення представлені дві альтернативні відповіді: «за земельний ринок» і «проти».

За даними дослідження найбільш негативно сприймається земельний ринок сільським населенням Поділля й Південно-Східного регіону, найменш негативно – на Галичині й у Південно-Західному регіоні. Зокрема, на Галичині більше половини сільського населення висловилися за введення земельного ринку, причому 32% селян - за вільний ринок землі.

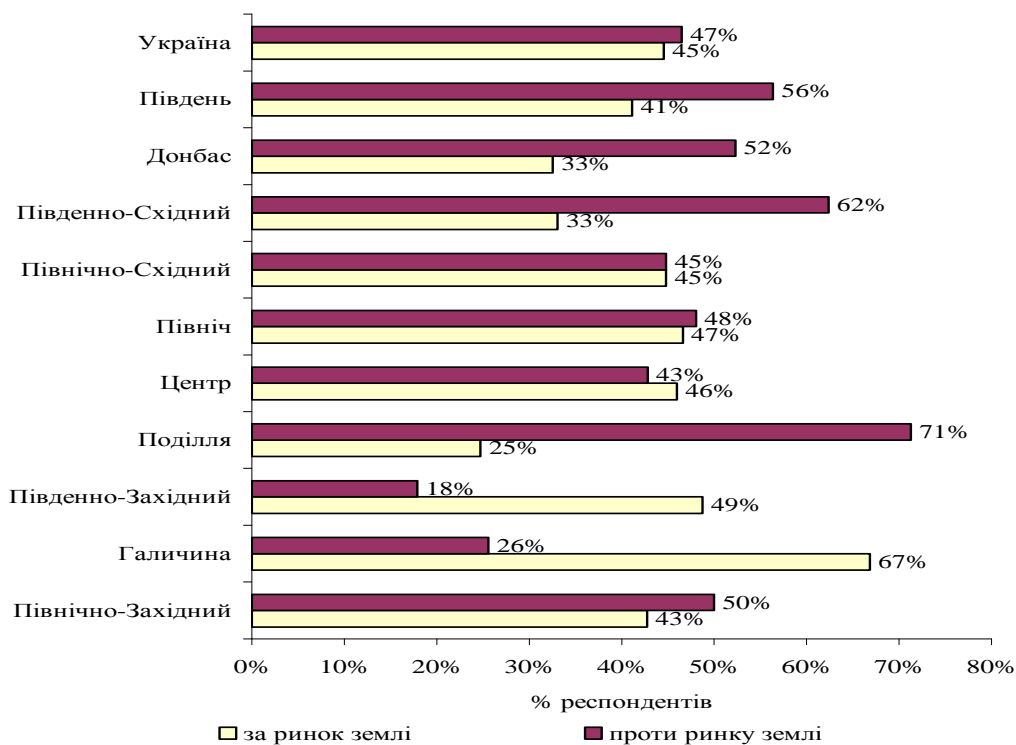

Рисунок 2. Регіональні особливості у ставленні сільського населення до земельного ринку, за даними дослідження 2005 р., % респондентів

Іншим чинником, який суттєво впливає на ставлення до земельного ринку, є вік респондентів. Саме впливом демографічних процесів пояснюється тенденція до позитивного сприйняття купівлі-продажу землі серед сільського населення України. За даними дослідження 2005 року, проти земельного ринку висловилися 34,2% молодих людей до 35 років, 45,4% працездатних від 36 років, 57,5% людей пенсійного віку (рис. 3).

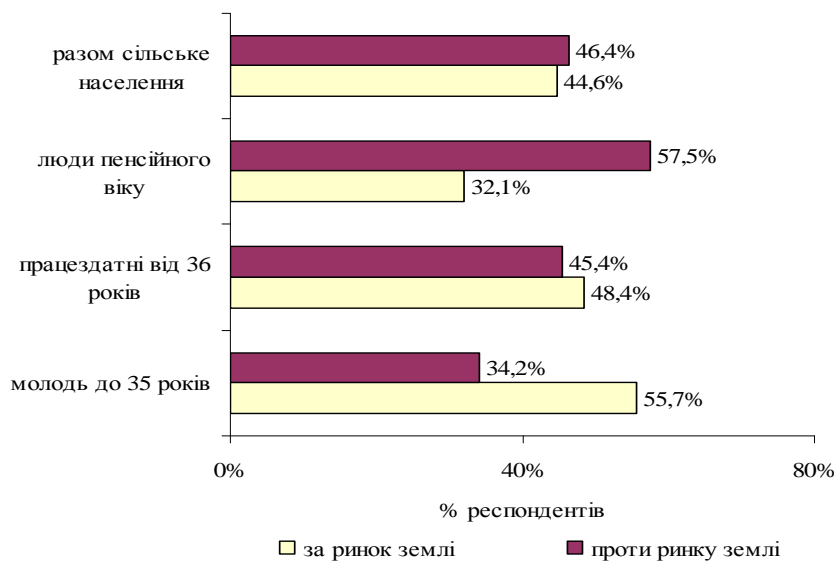

Рисунок 3. Вікові особливості у ставленні сільського населення до земельного ринку, за даними дослідження 2005 р., % респондентів

Не зважаючи на позитивні тенденції, якщо провести зараз референдум по питанню відміни мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення, як це пропонували у кінці 2006 року деякі депутати, то його негативний результат став би цілком передбачуваним.

Для додаткового обґрунтування можна послатися на дані соціологічного дослідження 2005 р., в ході якого респондентам пропонувалося запитання: «Чи потрібно відмінити заборону (мораторій) на продаж земель сільськогосподарського призначення в Україні?» (рис.4).

Лише 14% респондентів вважали, що мораторій треба відмінити негайно, на той час як 24% вважали, що мораторій відмінити поки що не потрібно. Серед тих, хто висловився за негайне скасування мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення, переважають молоді люди. Також більше прихильників негайної відміни мораторію на продаж землі проживають у великих селах з чисельністю населення більше 5000 чол. За соціальним статусом, в першу чергу, це респонденти, які відносять себе до працівників сфери обслуговування, сільські підприємці та зареєстровані безробітні, тобто мешканці сільської місцевості, які здебільшого не мають земельного паю.

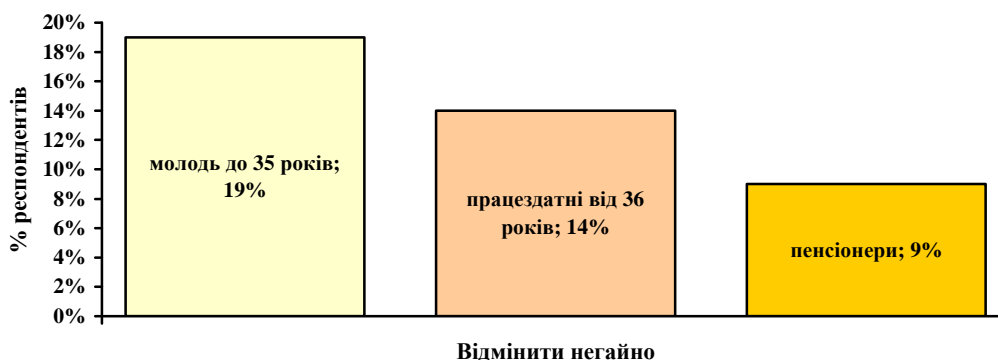

Рисунок 4. Розподіл ствердних відповідей респондентів на запитання: „Чи потрібно відмінити заборону (мораторій) на продаж земель сільськогосподарського призначення в Україні?“, за віком, %

8% опитаних вважали, що мораторій потрібно відмінити частково, а саме: дозволити продавати землю пенсіонерам, які не мають спадкоємців. Дозволити продавати землю всім пенсіонерам вважають доцільним 3% усіх респондентів. Дозволити продавати землю тим, хто змінив місце проживання та не буде займатися сільським господарством у майбутньому, вважають необхідним 10% усіх опитаних.

Таким чином, дані соціологічного дослідження показують, що, по-перше, молодь і люди працездатного віку більш прихильно ставляться до перспективи запровадження земельного ринку, ніж пенсіонери, незважаючи на посилання на інтереси пенсіонерів в аргументах прихильників негайного запровадження земельного ринку, і по-друге, певна

частка сільського населення позитивно сприймає можливість поступового запровадження земельного ринку для окремих соціальних груп.

Безперечно, після зняття мораторію на купівлю-продаж сільськогосподарських земель відбудуться зміни у структурі сільського господарства України. На ці зміни вплинуть соціальні і психологічні чинники – наміри селян щодо розпорядження їх земельними частками. Зміни у намірах селян щодо розпорядження своїми земельними паями досліджувалися протягом 1996, 1998, 1999, 2000, 2005 років (рис. 5). Зауважимо, що ці дані мають гіпотетичний характер, тому що оцінюють можливість розвитку сімейного фермерства в Україні за умови створення державою відповідних умов, насамперед, надання державної підтримки і проведення аграрної реформи, яка б стимулювала розвиток сімейного фермерства.

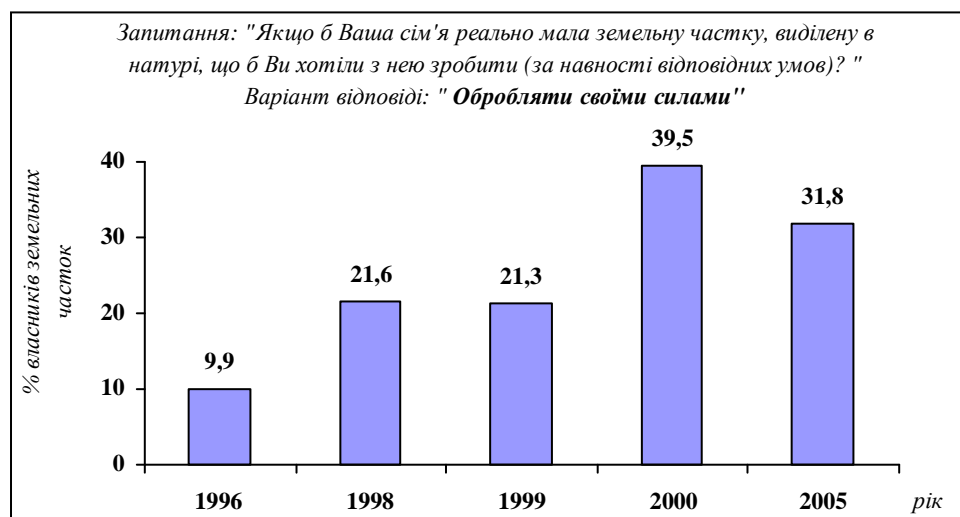

Рисунок 5. Сприйняття селянами перспективи розширення особистих селянських господарств в Україні і формування на їх основі сімейних фермерських господарств

У 2000 р. кількість бажаючих самостійно господарювати, тобто утворити щось на зразок сімейних ферм, значно перевищувала кількість селян, які хотіли б здавати землю в оренду. За результатами опитування 1999 р. понад половини селян (55%) хотіли б передати землю в оренду, а у 2000 р. – лише 29,5%. У 2005 р. частка власників земельних часток, що мали намір обробляти свою землю власними силами, дещо зменшилася (на 8 відсоткових пунктів порівняно з 2000 роком), проте залишається досить значною для того, щоб не можна було перекреслювати перспективи розвитку сімейного фермерства в Україні після відміни заборони на продаж землі. Майже третина власників земельних часток у 2005 р. (31,8%) хотіли б обробляти їх власними силами (за наявності відповідних умов). Зауважимо, що

тільки 2,8% власників земельних часток у 2000 році і 6,6% у 2005 році хотіли б продати землю, якщо б держава створила умови для розвитку сімейних фермерських господарств

Запитання: "Якщо б Ваша сім'я реально мала земельну частку, виділену в натурі, що б Ви хотіли з нею зробити (за наявності відповідних умов)? "

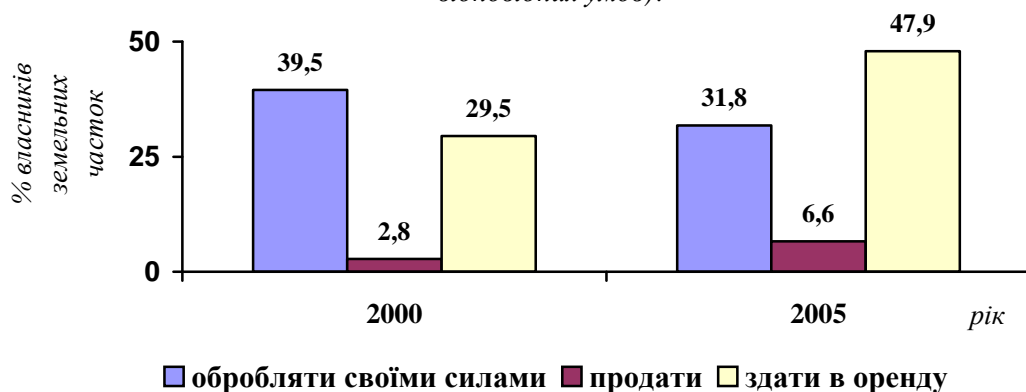

Рисунок 6. Зміна намірів власників земельних часток щодо розпорядження землею після реорганізації КСП: 2000 і 2005 рр. (за умови державної підтримки сімейного фермерства)

Економічні реалії, зумовлені процесами реформування аграрної сфери, привели за 5 років після реорганізації КСП до суттєвого зростання частки бажаючих передати землю в оренду – з 29,5% у 2000 році до 47,9% у 2005, і відповідно, до звуження перспектив сімейного фермерства.

Проте, перспективи сімейного фермерства в Україні ще не перекреслені, про що свідчать дані, які характеризують уявлення селян щодо майбутньої структури сільського господарства в Україні. З огляду до значні регіональні відмінності, аналіз даних проведемо по регіонах України (табл.2).

Таблиця 2. Уявлення селян щодо майбутньої структури сільського господарства в Україні (за даними дослідження 2005 р.)

Запитання: «Якою б Ви хотіли бачити майбутню структуру сільського господарства в Україні?»	Північно-Західний	Галичина	Південно-Західний	Поділля	Центр	Північ	Північно-Східний	Південно-Східний	Донбас	Південь	Україна
	% респондентів										
крупні індустріальні господарства	13,5	16,4	8,1	0,1	7,5	13,5	6,0	7,3	36,0	3,2	13,8
середні сільгоспідприємства	37,8	8,0	8,1	1,6	34,2	30,4	25,0	7,3	17,4	9,6	23,5
сімейні фермерські господарства	13,5	7,2	16,9	2,9	11,8	9,2	6,9	43,1	7,0	8,1	12,8

середні і крупні фермерські господарства	7,2	20,4	27,4	6,3	12,8	16,9	7,8	10,1	19,8	5,2	14,7
сільськогосподарські виробничі кооперативи	2,7	2,0	4,0	2,3	4,8	6,8	6,9	1,8	4,7	1,5	5,1
різні уклади	23,4	41,2	18,5	31,6	9,1	17,9	42,2	27,5	5,8	5,8	22,3
інше	0	0	0	0,6	1,1	0	0,9	0	0	2,1	0,6
важко відповісти	1,9	4,8	17,0	4,6	18,7	5,3	4,3	2,9	9,3	4,5	7,2
Всього	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Згідно з результатами дослідження, понад половини селян Південно-Східного регіону (Дніпропетровської і Запорізької областей) хотіли б, щоб у майбутній структурі сільського господарства України переважали фермерські господарства – сімейні (43,1%) та середні і крупні (10,1%). Ці уявлення спираються на об'єктивну основу – Дніпропетровська область знаходиться на першому місці в Україні за площею сільськогосподарських угідь під фермерськими господарствами. У Дніпропетровській області площа сільськогосподарських угідь під фермерськими господарствами у 2005 р. склала 18,5% від загальної площі сільськогосподарських угідь по всіх категоріях господарств області, а в Запорізькій – 12,5%, на той час як у середньому по Україні – 9,8%. Третина селян (33,3%) Півдня України (Миколаївська, Одеська, Херсонська області, АР Крим) підтримують переважно фермерську модель розвитку. Південь України є лідером по кількості створених фермерських господарств – найбільше фермерських господарств створено в Одеській і Миколаївській областях. 44,3% респондентів Південно-Західного регіону (Закарпатська, Чернівецька області), бачать майбутнє сільського господарства України за фермерськими господарствами. Найбільшу підтримку «індустріальна» модель розвитку (великі масиви землі, які орендують «інвестори») знайшла на Донбасі (Донецька й Луганська області), за її розвиток там висловилися 36% респондентів. У Північно-Західному регіоні, Центрі, Поділлі і Півночі біля третини респондентів висловилися за те, щоб у структурі сільського господарства переважали середні підприємства, утворені на базі колишніх КСП у процесі їх реорганізації. Незначною підтримкою сільського населення користуються сільськогосподарські виробничі кооперативи – тільки на Півдні частка їх прихильників перевищила 10%. Якщо проаналізувати дані по Україні, то найбільша частка селян вважають, що у майбутньому у сільському господарстві країни має переважати фермерський уклад – 27,5%; 23,5% бачать майбутнє за середніми сільськогосподарськими підприємствами, 22,3% висловилися за існування різних укладів. Індустріальна модель, яка зараз активно розвивається в Україні, знайшла підтримку тільки у 13,8% сільського населення.

Таким чином, помітна розбіжність між пріоритетами аграрної політики (не тими, що визначені на законодавчому рівні, а тими, що реалізуються у програмах державної підтримки галузі) і очікуваннями сільського населення. Всупереч очікуванням селян, Україна не пішла шляхом створення європейської моделі сільського господарства, яка сформувалася і базується на сімейному фермерстві.

Безперечно, саме в ході формування земельного ринку визначатиметься майбутня структура сільського господарства України: тобто, або поширяться крупні експортоорієнтовані індустріальні господарства із можливими негативними соціальними і екологічними наслідками, або будуть створені умови для сімейного фермерства, або переважатимуть середні підприємства, реорганізовані КСП.

Насамперед, майбутня структура сільського господарства залежатиме від того, хто буде покупцем земель сільськогосподарського призначення. За даними дослідження, яке провела газета «Бізнес» [1] серед потенційних покупців землі в усіх областях України й спеціалістів регіональних управлінь земельних ресурсів, у купівлі землі будуть зацікавлені в основному великі переробники, експортери й сільгоспвиробники, що орендують від 4 тис. га сільськогосподарських земель [1,с.43]. Серед опитаних експертів переважає думка, що як і в Росії, купляти землю будуть тільки дуже великі компанії, причому непрофільні – нафтовики, газовики, металурги і банкіри. У Росії це – будівельні й нафтові компанії, останні, за повідомленнями експертів, купляють землю масивами по 50-100 тис. га.

Українські селяни, за даними соціологічного дослідження 2005 року, також вважають «інвесторів», як вітчизняних, так і іноземців, найбільш вірогідними покупцями землі (рис.б).

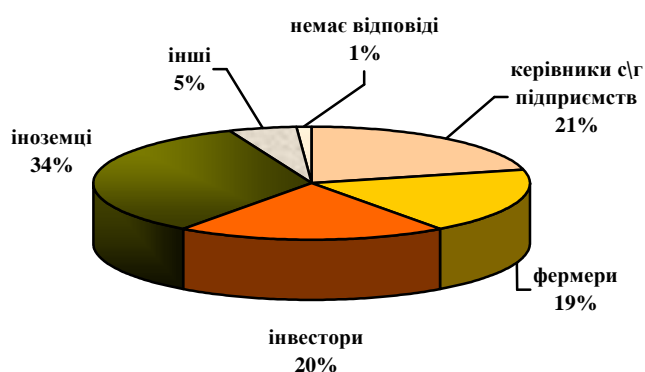

Рисунок 7. Розподіл відповідей респондентів на запитання: «На Вашу думку, після відміни заборони на продаж земель сільськогосподарського призначення, хто буде першими покупцями таких земель?», % респондентів

Лише 19% респондентів вважали у 2005 р., що після відміни мораторію на купівлю-продаж сільськогосподарських земель першими покупцями землі стануть фермери. Проте, цю думку підтверджують експерти «Бізнесу» [1,с.42], які вважають, що після відміни

мораторію фермери будуть купляти цілісні масиви землі площею біля 100 га. 21% селян вважають першими потенційними покупцями на ринку землі керівників сільськогосподарських підприємств, 54% - вітчизняних і закордонних інвесторів, отже, саме індустріальна модель сільського господарства має найбільші перспективи для поширення.

Для оцінки можливого розміру земельного ринку в перший рік після відміни мораторію скористаємося оцінками потенційних продавців і покупців землі. В умовах непевності прогнозів щодо вартості угод купівлі-продажу землі скористаємося відносними натуральними показниками – часткою проданих орендованих земель, часткою проданих земель сільськогосподарського призначення, часткою проданих земельних паїв.

У країнах Центральної та Східної Європи розмір угод у перший рік після запровадження земельного ринку був незначним. За даними Інституту аграрного розвитку у Центральній і Східній Європі [2] після запровадження механізму земельного ринку в угодах купівлі-продажу землі було задіяно: 0,29% земель сільськогосподарського призначення у Словаччині (1998 р.), 0,15% - у Румунії (1998 р.), 0,21% - у Чехії (1996 р.), 0,90% - у нових Федеральних землях Німеччини (1999 р.). Лише в Польщі, де приватна власність на землю зберігалась протягом усього післявоєнного періоду, а в перехідний період підсилювались процеси структурних перетворень, обсяг операцій купівлі-продажу землі дещо більший і склав 1,67% сільгоспугідь у 1997 р. Проте, об'єктивні процеси, які відбуваються в сільському господарстві України, дають підстави для передбачення більшого розміру ринку. Якщо в сільському господарстві європейських країн переважає фермерська модель, то в Україні в останні роки інвестори з переробних галузей, промисловості, експортери орендують значні масиви сільськогосподарських земель і не приховують намірів купівлі землі. За даними Держкомстату України [3] у 2005 році 1,4% із 53248 сільськогосподарських підприємств, що мали земельні угіддя, обробляли 22,3% сільськогосподарських угідь. Це підприємства з площею орендованих земель понад 4 тис. гектарів, власники яких вважаються експертами найбільш вірогідними покупцями землі.

На думку експертів, опитаних газетою «Бізнес», розмір земельного ринку у перший рік після відміни мораторію буде значно більшим і складатиме близько 5% орендованих земель [1, стор.60].

Зіставимо оцінки потенційних продавців землі (власників земельних часток) з оцінками потенційних покупців. За результатами дослідження 2005 року, 22,3 % власників земельних часток погодились б уже зараз продати свою земельну частку. У Таблиці 3 представлений регіональний розподіл відповідей респондентів, які дали ствердну відповідь на запитання: «Чи погодились б Ви продати свою земельну частку?»

Таблиця 3

Регіональний розподіл і цінові очікування потенційних продавців землі, % респондентів

Регіон	% власників земельних часток, готових продати земельні частки*	Середня ціна, за якою власники хотіли б продати земельні частки, грн./га*	Нормативна грошова оцінка с/г угідь, грн. /га	Прогнози експертів щодо ціни землі, грн./га**
Північно-Західний	23,2	16879	8253-8613	5000-7000
Галичина	41,5	13162	7091-9046	2000-4000
Південно-Західний	28,1	16552	7239-10235	1000-5000
Поділля	6,6	10174	10560-10156	2000-5000
Центр	30,0	10921	8977-11692	3000-8000
Північ	20,0	11046	6462,5-9594	5000-20000***
Північно-Східний	12,4	10290	7973-8855	3000-7000
Південно-Східний	4,9	9976	8965-9446,8	5000-8000
Донбас	6,7	10050	7010 -9816	4000-8000
Південь	24,2	13967	7606-12360	2000-7000
Україна	22,3	12287	9525	5000****

* дослідження «Стан та перспективи українського села», 2005 рік;

**дослідження газети «Бізнес» [1];

*** Київська область;

****мода – величина, що найчастіше згадується експертами.

Найбільше бажаючих продати земельну частку, за результатами дослідження, виявилось на Галичині (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська області), що кореспондує з наведеними вище результатами дослідження щодо уявлень селян про майбутню структуру сільського господарства в Україні (лише 7% селян на Галичині вважають, що у майбутній структурі сільського господарства мають переважати сімейні фермерські господарства). 30% власників земельних часток областей Центру (Кіровоградська, Полтавська, Черкаська області) готові продати свою земельну частку після відміни мораторію, понад 20% власників землі Південно-Західного регіону (Закарпатська, Чернівецька області), Півдня (АР Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області), Північно-Західного регіону (Волинська і Рівненська області), Півночі (Житомирська, Київська, Чернігівська області) готові продати землю після відміни мораторію. Найменша частка селян-власників земельних часток, готових продати землю після відміни мораторію, у Південно-Східному регіоні (Дніпропетровська, Запорізька області) – 4,9%, на Поділлі (Вінницька і Хмельницька області) – 6,6% і на Донбасі (Донецька, Луганська області) – 6,7%. Ці висновки повністю корелюють із попередніми результатами дослідження щодо уявлень респондентів про майбутню структуру сільського господарства України: у Південно-

Східному регіоні найбільше прихильників фермерських господарств, на Поділлі – середніх сільськогосподарських підприємств, що орендують землі колишніх КСП, на Донбасі – крупних індустріальних підприємств, що орендують землі декількох колишніх КСП. Самі ці три моделі набули поширення в цих регіонах. Таким чином, прогноз аналітиків щодо 5% проданих орендованих земель у перший рік після відміни мораторію видається мінімальним, тому що пропозиція земель перевищує 20% земельних паїв. Якщо не буде створено регуляторних обмежень для земельного ринку у перший рік після відміни мораторію обсяги угод перевищать 10% орендованих земель, особливо з урахуванням процесів легалізації тіньових угод.

В ході опитування 2005 року досліджувалася думка сільського населення щодо соціальних груп, які є потенційними продавцями землі. На думку жителів сільської місцевості, першими продавцями землі на земельному ринку стануть пенсіонери, які не мають спадкоємців, самотні люди і власники земельних часток, які не живуть у селах. Рекомендації щодо поступового зняття обмежень на купівлю-продаж земель Сільськогосподарського призначення мають підтримку у 21% сільського населення. Проте, якщо спочатку тільки для цих соціальних груп зняти обмеження на купівлю-продаж землі, то це створить нові можливості для розвитку тіньового ринку.

В ході дослідження 2005 року оцінювалася ціна пропозиції в усіх регіонах України. У таблиці 3 вона порівнюється з нормативною грошовою оцінкою сільськогосподарських угідь і оцінками ціни попиту, наведеними в дослідженні газети «Бізнес» [1].

За дослідженням «Бізнесу», спеціалісти регіональних управлінь земельних ресурсів вважають, що нормативна оцінка землі завищена і реально платити за гектар будуть менше. За оцінками власників крупних агрофірм, крупні агрофірми готові платити від 1000-2000 грн. за гектар у Чернівецькій області до 8000 грн. за гектар у Донецькій, Дніпропетровській, Черкаській і Кіровоградській областях, а у Київській області – до 20000 грн. за гектар. Найчастіше експерти згадують суму 5000 грн. за гектар. [1, с.39]. Що стосується прогнозів експертів щодо ціни пропозиції, то ціна, за якою селяни готові продати гектар землі, на їх думку, буде набагато нижчою і складе 100-200 доларів за гектар, що відповідає приблизно 500-1000 грн. за гектар [1, с.42]. Опитування потенційних продавців землі, навпаки, показало, що селяни очікують вищих цін на землю, ніж її нормативна вартість, і набагато вищих, ніж очікують потенційні покупці. Якщо відкинути крайні мінімальні та максимальні значення, то середня вартість, за якою селяни готові продати землю, складає 12287 грн. за гектар, на той час як середня нормативна вартість 1 га сільськогосподарських угідь в Україні складає 9525 грн., а ціна, яку готові заплатити потенційні покупці найчастіше складає 5000 грн. за гектар. Найвище оцінюють свою землю селяни західних регіонів України (Північно-

Західного, Південно-Західного і Галичини). Їх оцінки на 30-50% перевищують нормативну вартість землі. Найближчими до нормативної оцінки землі є оцінки потенційних продавців із центральних регіонів – Центру і Поділля.

На перший погляд, наміри потенційних продавців землі поки що не сприяють обвалу цін на земельному ринку за умови захисту прав власників земельних часток з боку держави. Але дослідження виявило, що майже 6% потенційних продавців готові продати гектар землі за ціною від 100 до 500 грн., 8% - від 501 до 1000 грн.(рис.8). Загалом, третина потенційних продавців (33,4%) готові продати гектар землі за ціною, нижчою за 5000 грн. за гектар. Саме 5000 грн. за гектар є тією сумою, яку найчастіше наводили учасники опитування газети „Бізнес”, коли йшлося про ціну землі. Таким чином, зіставлення намірів потенційних продавців і покупців землі дає підстави передбачити, що середня ціна гектара сільськогосподарських земель у перший рік після відміни мораторію не перевищить 5000 грн. за гектар угідь.

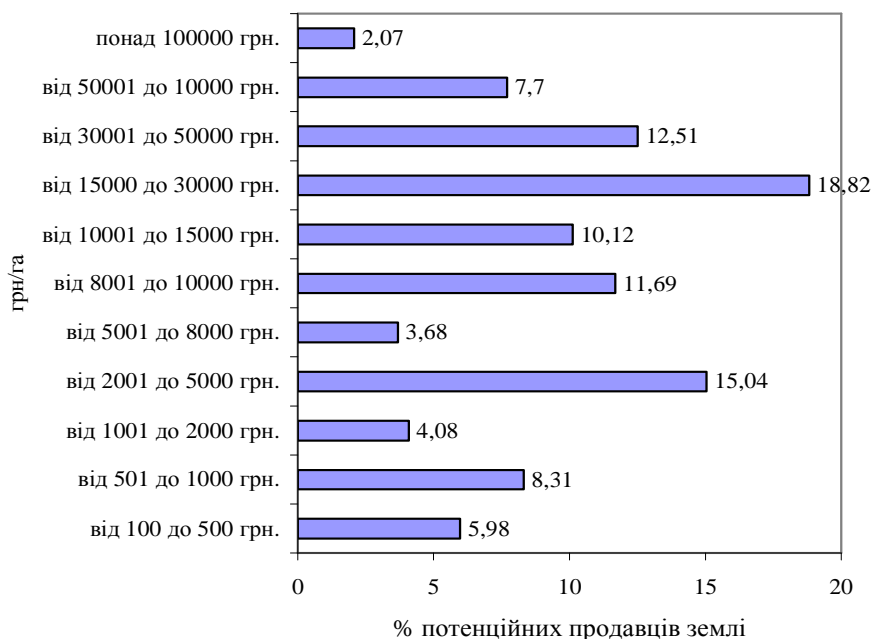

Рисунок 8. Розподіл відповідей респондентів – потенційних продавців землі на запитання „За якою ціною Ви погодилися б Ви продати свою земельну частку?”

Таким чином, проведений аналіз емпіричних даних щодо сприйняття земельного ринку в сільському соціумі протягом 1998-2005 років виявив тенденцію до поступового зменшення противників введення земельного ринку серед власників земельних часток, що створює соціальні передумови для відміни мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення. 22,3% власників земельних часток чекають на старт земельного ринку, а в західних областях – від 23 до 41%. Подальше затягування із введенням земельного ринку лише збільшує пропозицію землі й погіршує цінову кон'юнктуру для продавців (крім негативних аспектів тіньового ринку землі для суспільства). Аргументом на

користь запровадження земельного ринку є усвідомлення власниками землі її вартості, про що свідчить проведене порівняння цінових очікувань потенційних продавців землі з оцінками потенційних покупців і нормативними оцінками землі. Проте, існує досить значна частка власників земельних часток, готових продати землю за низькими цінами. Цей чинник, а також об'єктивна економічна ситуація в Україні і досвід Росії зумовлюють найбільш вірогідний сценарій переходу землі до непрофільних компаній – нафтових, газових, металургійних, фінансових. Отже, необхідне державне регулювання земельного ринку із застосуванням механізмів мінімальних цін і встановлення розумних обмежень на обсяги землеволодіння. Крім того, як показує регіональний аналіз соціальних і економічних даних, для зменшення негативних наслідків структурних змін у сільському господарстві після відміни мораторію на купівлю-продаж землі необхідна ефективна підтримка державою розвитку сімейного фермерства, включаючи створення пільгових умов для фермерів на земельному ринку.

Література:

1. Жажда земли /А. Чиж, Р. Ильичев, Н. Кондратьева, Т. Шмидт и др. // Бизнес. — № 51 (726) — 18.12.06. — с.31- 61.
2. Шульце Э., Тиллак П. Структура предприятий и собственности в сельском хозяйстве Центральной и Восточной Европы // ИАМО 2001. — Германия, Галле: Институт аграрного развития в Центральной и Восточной Европе, 2001. — С. 25–31.
3. Сільське господарство України за 2005 рік. Статистичний збірник / Державний комітет статистики України. — Київ: 2006. — с. 52.

АСПЕКТ АНАЛІТИЧНИЙ

ЩО ПОТРІБНО УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛУ (за матеріалами опитування сільських домогосподарств, 2006 р.)

Осташко Т.О., д.е.н., Прокопенко С.С., Протченко О.О.

За останні роки неодноразово й представники влади, і науковці, і незалежні експерти зверталися до питання розробки проектів програм розвитку українського села. Поки що жодна з них не запрацювала, проте можна відмітити поступову зміну бачення авторів на шляхи подолання кризових явищ на селі. Мова йде про комплексний підхід до розвитку сільської місцевості. Дійсно, кризові явища охопили всі сфери соціально-економічних відносин на селі, і для їх подолання неможливо застосувати один «рецепт», спроможний вилікувати «хвору» та занедбану сільську місцевість.

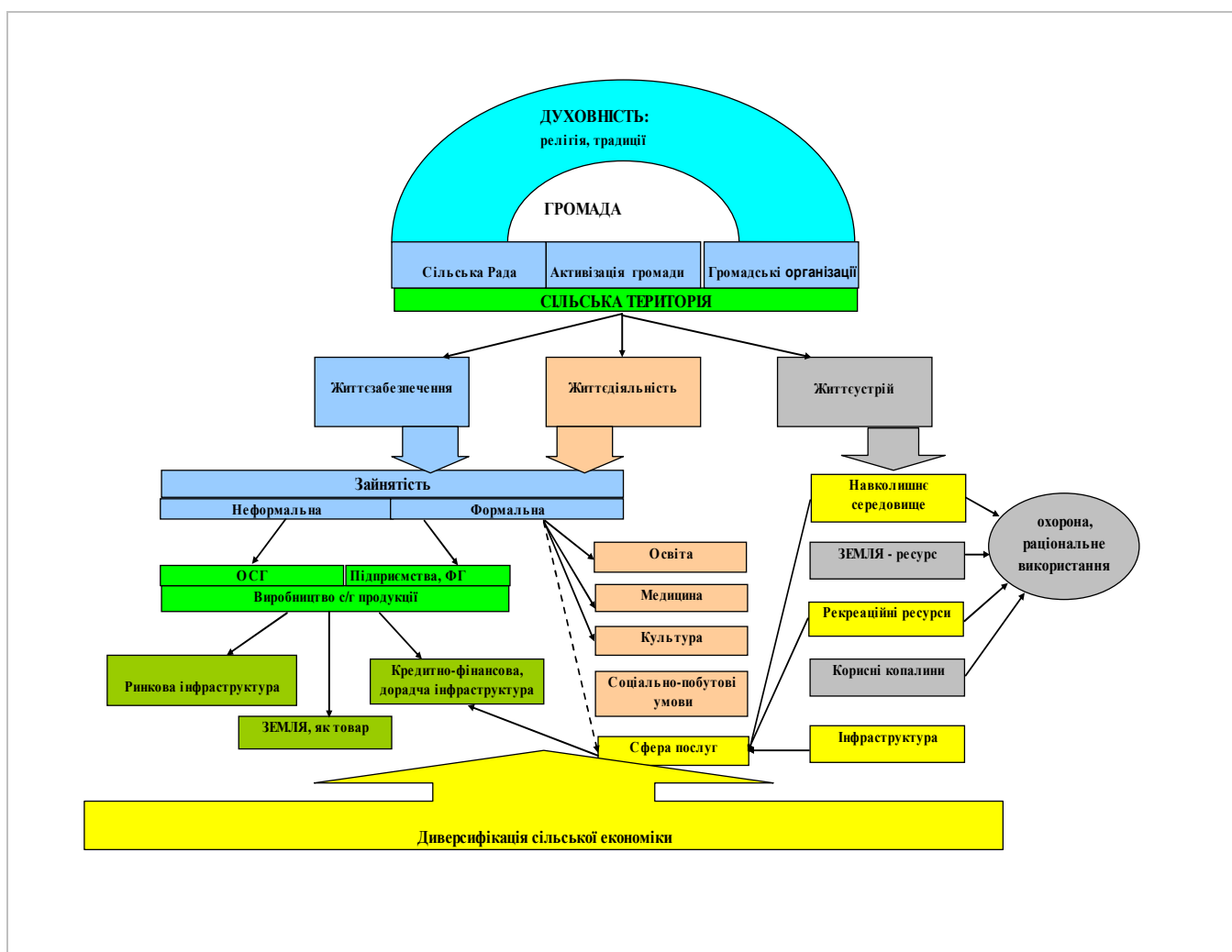

Рисунок 1. Сільська територія, як складна соціально-економічна система

По суті, сільська територія уявляє собою надзвичайно складну соціальну-економічну систему (рис. 1). Зміна існуючої ситуації потребує впливу на цілий ряд елементів системи,

тобто комплексних дій, які з часом дозволять отримати позитивні зміни в сільській економіці і сільському соціумі. І приклад є – Спільна аграрна політика Європейського Союзу, де розвиток сільського господарства й розвиток сільської місцевості є рівно пріоритетними.

Що нам робити, куди рухатись, як перейняти досвід, на які больові точки впливати в першу чергу?

В цій статті ми спробуємо відповісти на ці запитання, використавши кількісні результати проекту технічної допомоги «Програма підвищення рівня життя сільського населення в Україні», що фінансувався Міністерством Великої Британії у справах Міжнародного розвитку, та якісні, отримані в результаті соціологічного дослідження, яке проводилося Інститутом сільського розвитку в кінці літа – на початку осені 2006 року. Основною метою дослідження була оцінка змін у доходах сільського населення та сільському соціумі, які відбулися в пілотних сільських громадах у результаті діяльності цього проекту.

Проект технічної допомоги Уряду Великої Британії розпочався у грудні 2001 року і 5 років працював у пілотних сільських громадах Київської, Донецької, Одеської, а з 2003 року і Луганської областей.

Сільська бідність є наслідком цілого ряду причин: скорочення робочих місць, відсутність можливостей працевлаштування, низький рівень технологій в особистих селянських господарствах, відсутність доступу до матеріально-технічних ресурсів та первинної ринкової інфраструктури, нестача обігових коштів, нерозвиненість сфери послуг тощо. Саме Програмою підвищення рівня життя сільського населення в Україні був на практиці, в пілотних сільських громадах, застосований комплексний підхід до розвитку сільської місцевості. Програмою були визначені основні напрямки діяльності (сфери впливу): підвищення доходів та зайнятості, розбудова первинної ринкової інфраструктури, забезпечення доступу до фінансових ресурсів та інформації, захист прав та соціально-економічних інтересів сільського населення, розбудова підприємницького потенціалу, розбудова потенціалу сільських громад, розвиток соціальної сфери та сфери послуг і впровадженій комплекс заходів щодо їх вирішення.

Які ж кількісні результати, отримані проектом? У 202 пілотних громадах надано сприяння у створенні 11 944 робочих місць, проведено 567 семінарів для 8505 сільських безробітних; створено 37 обслуговуючих кооперативів та 240 неформальних маркетингових груп, які забезпечили доступ до первинної ринкової інфраструктури 38,7% жителям пілотних сіл; надана допомога у створенні 77 громадських організацій та 362 ініціативних груп, якими реалізовано 1222 ініціативи на рівні сільських громад; проведено комплексне поетапне навчання голів сільських рад; 12654 жителі отримали юридичну допомогу через третейські

суди, у яких розглянуто 2117 справ (винесено рішень загальною вартістю 60,7 млн.грн.), в результаті чого 5800 селян із 19 громад отримали майнові паї на суму 23,2 млн.грн. і 1,2 млн. грн. заборгованості по оренді земельних та майнових паїв; передано майна з колективних підприємств у комунальну власність на суму 3,4 млн. гривень; створено 19 кредитних спілок, активи яких сьогодні перевищують 23 млн.грн., якими видано 5793 кредити, із яких 940 - на створення та розширення сільського бізнесу. Апробований у рамках проекту механізм фінансового оздоровлення неплатоспроможних сільськогосподарських підприємств одержав схвалення з боку Інституту аграрної економіки ААНУ. Завдяки фінансовому оздоровленню в 12 пілотних неплатоспроможних господарствах рентабельність зросла в середньому на 30,0%, собівартість виробництва продукції зменшилася на 31,5%, заробітна плата зросла на 20,55%, збережено 1377 робочих місць. Сьогодні зазначена методологія застосовується в 67 господарствах різних областей України.

Ми можемо констатувати, що проектом отримані вражаючі кількісні результати. А які якісні зміни відбулися в сільських громадах?

Опитування 2006 року стало третім і завершальним етапом панельного соціологічного дослідження в пілотних і контрольних громадах у Київській, Донецькій і Одеській областях. Перше опитування було проведене в першій половині 2002 року і стало базовим для відстеження змін, друге, проміжне, - у 2003 році.

Дослідження проводилося, по-перше, у домогосподарствах, що живуть у селах, де діють моделі, реалізовані регіональними офісами Програми (*експериментальна або пілотна група*) і, по-друге, у домогосподарствах, що живуть у селах, відібраних випадковим чином у тих самих сільських районах (*контрольна група*). Експериментальна і контрольна групи були сформовані на першому етапі панельного дослідження. Метод дослідження – інтерв'ю віч-на-віч.

Сільські ради експериментальної групи були визначені Програмою у 2002 році: до експериментальної групи було включено ті, у яких почалася робота Програми на початковому етапі. Сільські ради контрольної групи було відібрано за критеріями кількості сіл, що відносяться до даної сільської ради, кількості проживаючих на території сільської ради, а також її віддаленості від районного центру з тим, щоб вони були якнайбільш подібними до експериментальної групи.

Всього у 2006 р. було опитано 795 респондентів в Одеській, Донецькій, Київській областях, з них 547 належать до експериментальної (пілотної) групи, а 248 – до контрольної групи.

Область, район	Опитано респондентів, осіб	З них, в експериментальних громадах	В контрольних громадах
Одеська область	207	144	63
Білгород-Дністровський	73	51	22
Овідіопольський	68	46	22
Великомихайлівський	66	47	19
Донецька область	289	207	82
Волноваський	39	27	12
Красноармійський	64	46	18
Мар'янський	33	23	10
Слав'янський	50	35	15
Старобешевський	51	40	11
Шахтарський	52	36	16
Київська область	299	196	103
Згурівський	86	60	26
Макарівський	213	136	77
Всього	795	547	248

1. ОЦІНКИ ЗАЙНЯТОСТІ

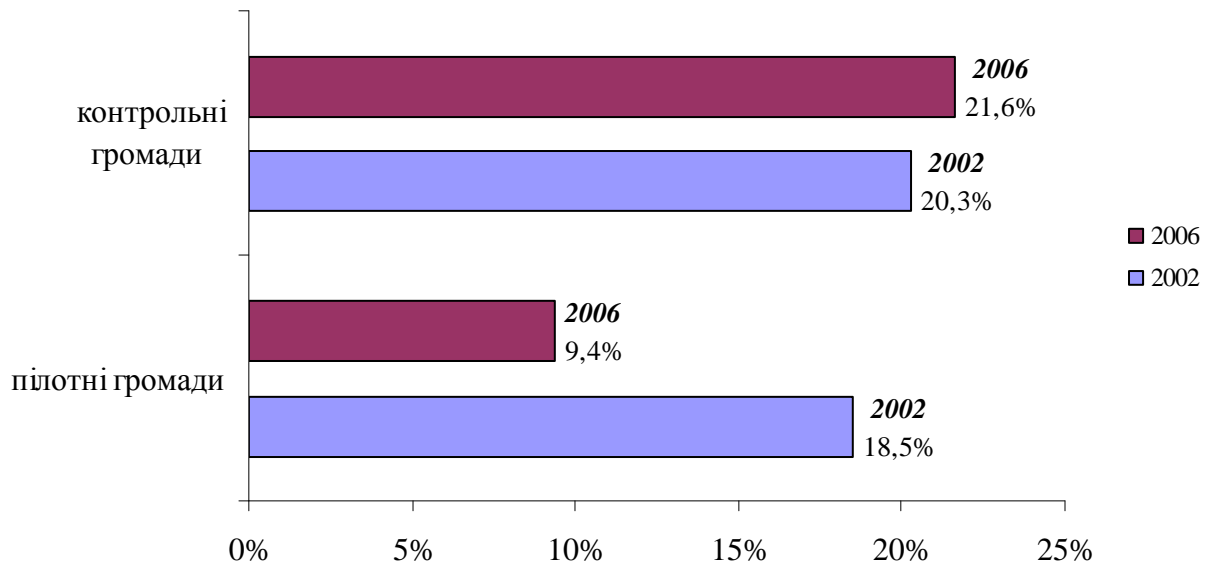
Частка осіб працездатного віку у вибірці складає 43,1%, пенсіонерів - 56,9%. Найбільшою є частка пенсіонерів у структурі вибірки дорослого сільського населення у Київській області - 75,9% (відповідно, лише 24% осіб працездатного віку). У вибірковій сукупності Донецької області 54,3% пенсіонерів і 45,7% осіб працездатного віку; Одеської області – 41,1% пенсіонерів і 58,9% осіб працездатного віку.

Дослідження 2006 року виявило різницю у структурі зайнятості в пілотних і контрольних громадах. У пілотних громадах більшою є частка найманих працівників і службовців (67,9% в пілотних громадах проти 45,7% в контрольних громадах). Кількість безробітних в пілотних громадах є меншою – 9,4% проти 21,6%.

Якщо порівняти частку безробітного населення у пілотних і контрольних громадах у 2002 і 2006 роках, то в пілотних громадах Програми частка безробітного населення працездатного віку у вибірці зменшилася з 18,5% у 2002 році до 9,4% у 2006 році, тоді як у контрольних громадах частка безробітного населення збільшилася з 20,3% у 2002 році до 21,6% у 2006 році.

Таким чином, дані панельного дослідження 2002-2006 років вказують на те, що в результаті роботи Програми підвищення рівня життя сільського населення в Україні у пілотних громадах Програми зменшився рівень безробіття.

Частка безробітного працездатного населення у пілотних і контрольних громадах Програми: 2002 і 2006 роки

2. ОЦІНКИ РІВНЯ ЖИТТЯ

Базове дослідження, проведене влітку 2002 року, в якому особлива увага приділялась вимірюванню рівня бідності домогосподарств на основі оцінок об'єктивних споживчих витрат, показало, що малозабезпеченими були 67% сільських домогосподарств, з них 31% можна було віднести до бідних, а 12% сільських сімей жили у крайній злиденності.

Повторне обстеження сільських домогосподарств, проведене в 2003 році, містило суб'єктивні оцінки добробуту домогосподарств, які підтвердили подібну тенденцію. Майже 61% усіх опитаних у 2003 році вважали, що рівень доходів їх сімей був нижчим або набагато нижчим за середній в їх місцевості. Біля третини опитаних назвали свої доходи середніми і тільки 3% вказали, що їх прибутки більші за середні.

Порівняння областей показує, що статистично значущі розбіжності спостерігалися між Київською і Донецькою областями. У Київській області суб'єктивні оцінки доходів були найнижчими, а в Донецькій області - порівняно найвищими.

**Як би Ви оцінили рівень доходів Вашого домогосподарства (порівняно з іншими домогосподарствами, які знаходяться на території Вашої сільської ради),
% респондентів?**

Суб'єктивні оцінки респондентами рівня доходів їх сімей у порівнянні із середніми на території їхньої сільради	Київська область			Одеська область			Донецька область			Всього		
	2003	2006		2003	2006		2003	2006		2003	2006	
		пілот	контроль		пілот	контроль		пілот	контроль		пілот	контроль
Набагато вище середнього							0,4	0,5		0,2	0,2	
Вище середнього		5,1	1,0	3,7	2,1	1,6	4,0	1,4	2,4	2,9	2,9	1,6
Середній	31,8	54,4	61,2	34,2	53,5	50,8	38,8	55,6	61,0	35,5	54,6	58,5
Нижче середнього	40,9	33,8	35,9	39,6	30,6	30,2	34,8	37,2	29,3	37,9	34,2	32,3
Набагато нижче середнього	27,3	4,1	1,9	20,9	13,2	14,3	21,6	4,8	7,3	22,7	6,8	6,9
Важко сказати		2,6		1,6	0,6	3,1	0,4	0,5		0,7	1,3	0,7
Всього	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

У даному випадку некоректно робити порівняння між оцінками респондентів у пілотних і контрольних громадах, адже оцінки проводилися відносно середнього рівня життя всередині громад.

Але цілком коректним є порівняння оцінок рівня доходів домогосподарств у 2003 і 2006 роках.. Дані показують, що оцінки є набагато оптимістичнішими. В усіх областях більше половини респондентів оцінюють доходи своїх домогосподарств як середні, на той час як у 2003 році – лише 35,5%.

Слід зазначити, що існує неоднозначний зв'язок між об'єктивними та суб'єктивними оцінками добробуту. Самооцінки матеріального становища формуються в індивідів або соціальних груп не тільки під впливом реальної фінансової ситуації, а істотно залежать від рівня зазіхань (вибору еталона для порівняння) і уявлень про соціальну справедливість. Дві людини, що мають однакові ресурси та умови життя, можуть по різному сприймати своє матеріальне становище й інакше переживати складності, з якими вони стикаються, зводячи кінці з кінцями. Дані досліджень соціологів різних років показують загальне домінування

песимістичних оцінок власного добробуту серед населення України, що можна пояснити тим, що уявлення про середнє, з яким люди порівнюють своє матеріальне становище, виявляються сильно завищеними порівняно з реальним станом справ.

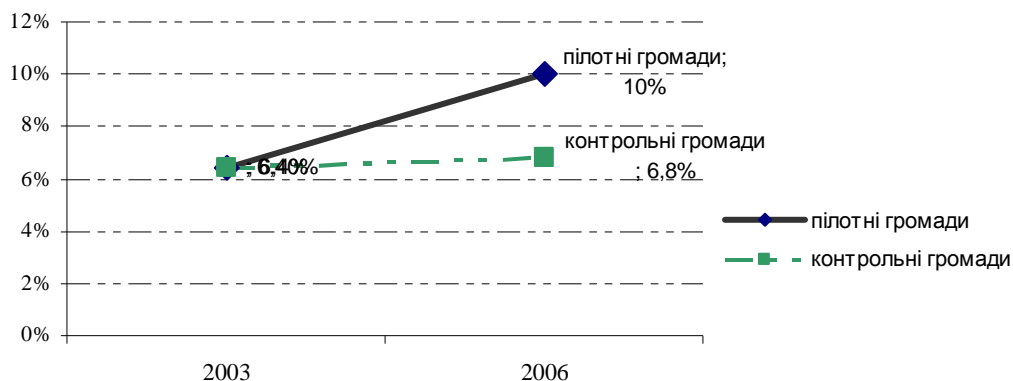
З урахуванням цього більш надійним показником розбіжностей у добробуті пілотних і контрольних громад є оцінка зміни доходів протягом останнього року.

**Впродовж останнього року доходи Вашого домогосподарства ...,
% респондентів**

Впродовж останнього року доходи Вашого домогосподарства	Київська область			Одеська область			Донецька область			Всього		
	2003	2006		2003	2006		2003	2006		2003	2006	
		пілот	контроль		пілот	контроль		пілот	контроль		пілот	контроль
Значно збільшилися			1,9		0,7		0,5			0,2	0,2	0,8
Збільшилися	3,0	8,7	4,9	8,0	11,9	7,9	6,6	9,3	6,1	6,2	9,8	6,0
Залишилися незмінними	53,0	62,1	59,2	49,2	51,0	54,0	43,2	64,9	69,5	47,6	60,2	61,3
Зменшилися	31,1	26,2	29,1	30,5	25,9	27,0	28,6	22,4	17,1	29,9	24,7	24,6
Значно зменшилися	12,9	2,1	1,9	10,2	10,5	11,1	21,1	3,4	7,3	15,4	4,8	6,9
Важко сказати		0,9	3,0	2,1						0,7	0,3	0,4
Всього	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Якщо у 2003 році 45,3% усіх опитаних зазначили, що протягом року доходи їх домогосподарств зменшилися або значно зменшилися, то у 2006 році так вважали 29,5% респондентів у пілотних громадах і 31,5% респондентів у контрольних громадах. Суттєво зменшилася частка респондентів, що найбільш песимістично оцінювали динаміку своїх доходів. Якщо у 2003 році 15,4% респондентів вважали, що за попередній рік їх доходи значно зменшилися, то у 2006 році найбільш песимістичні оцінки дали 4,8% респондентів у пілотних громадах і 6,9% - у контрольних. Натомість зросла частка респондентів, які вважають, що їх доходи збільшилися або значно збільшилися (від 6,4% у 2003 до 10% у пілотних громадах проекту у 2006 році проти 6,8% - контрольних громадах на той же час).

Відсоток респондентів, які вважають, що їх доходи зросли протягом останнього року

Таким чином, протягом 2003-2006 років, за оцінками членів пілотних громад Програми, доходи їх домогосподарств суттєво зросли, причому оцінки зростання є децю вищими, ніж у респондентів з контрольних громад. Найбільш оптимістично оцінюють зростання своїх доходів респонденти в пілотних громадах Одеської області – 12,6% з них відзначили збільшення доходів своїх домогосподарств за останній рік. Проте, в усіх областях у пілотних громадах доходи зросли у більшій частині опитаних, ніж у контрольних громадах.

3. УМОВИ ЖИТТЯ І ЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ ТОВАРАМИ ТРИВАЛОГО ВЖИТКУ

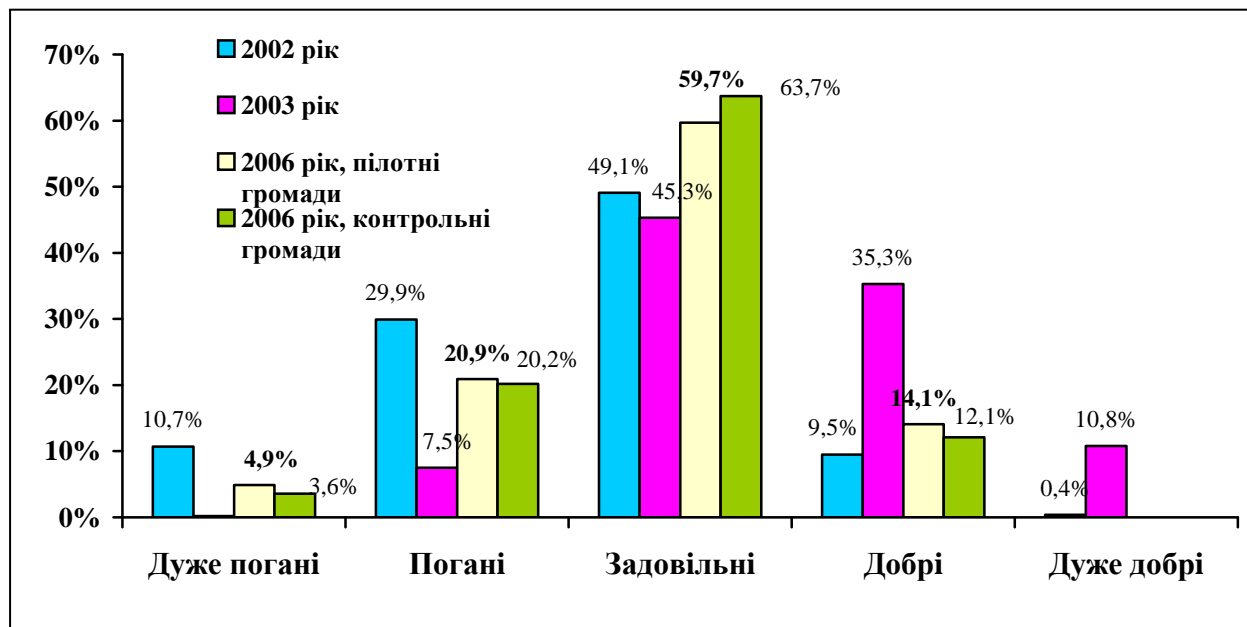
Оцінка умов життя

Оцінки рівня життя сільського населення, засновані тільки на самооцінках рівня доходів та їх зміни впродовж року, будуть не повними, якщо не враховувати накопичене в сім'ях майно і нерухомість. Сімейна власність не тільки задовольняє поточні потреби (наприклад, у житлі, транспорті, проведенні вільного часу тощо), але і забезпечує гарантований резерв родини, тому що в умовах трансформації майно краще, ніж гроші, зберігає свою вартість і може навіть збільшити її.

Земля, власний будинок - це традиційні форми власності сільських сімей. Аналіз житлових умов сільського населення, здійснений у 2002 році показав, що переважна більшість (93%) опитаних сімей живуть у власних приватних будинках або, у гіршому випадку, займають частину такого будинку. У квартирах мешкали тільки близько 7% сімей. Житло в основному знаходилося в приватній власності, а інші форми власності представлені у менше ніж 5% випадків.

Загальні оцінки житлових умов в 2006 є досить задовільними. Як бачимо, 14,1% респондентів, що мешкають у пілотних громадах, назвали свої житлові умови добрими, а 59,7% - задовільними.

Суттєвої різниці в оцінках респондентів з трьох пілотних областей немає.

Як би Ви оцінили свої житлові умови?

Оцінка змін в умовах життя

Опитування 2006 року показало, що суттєвих змін у життєвих умовах селян за останній рік не відбулося. Суттєво погіршилися житлові умови для 5,3% респондентів у пілотних громадах, дещо погіршилися – у 15,8%, не змінилися – у 67,2%, дещо покращилися – у 9,5%, значно покращилися – у 1,3%. Суттєвої різниці між пілотними і контрольними громадами у розподілі відповідей на це запитання немає.

Поширеність комунальних послуг

Як і в 2002 році, на початку роботи Програми, в сільській місцевості все ще відсутні багато зручностей, які наявні у більшості міського житла. У наступній таблиці показана поширеність різноманітних комунальних послуг у сільському житлі протягом 2002 і 2006 років. Сільське житло практично цілком електрифіковане. Переважна більшість сільських сімей мають у своєму розпорядженні погребі або підвали, які є традиційними для українського житла і дозволяють зберігати протягом зимово-весняного періоду запаси та заготівки.

Поширеність різних видів комунальних послуг у пілотних і контрольних громадах, % домогосподарств: 2002-2006 рр.

	2002 рік		2006 рік	
	Експериментальна група	Контрольна група	Експериментальна група	Контрольна група
Електрика	99.1	99.2	98,9	99,2
Підвал, погріб	80.9	78.4	91,2	91,5
Вугільне опалення (дрова)	68.3	83.9	50,1	49,2
Газовий балон	39.7	55.9	36,6	42,7
Водопровід з холодною водою	32.5	31.4	32,0	31,5
Електроплита	20.6	23.2	27,1	27,8
Телефон	23.9	16.3	31,8	31,0
Душ або ванна	20.0	15.7	39,9	39,9
Індивідуальна опалювальна система	19.9	14.0	23,8	24,6
Газове опалення	19.8	7.3	43,5	37,9
Каналізація	14.0	7.3	16,3	13,3
Центральне опалення	2.7	0.4	1,6	2,8
Газова колонка для нагрівання	1.4	2.5	3,8	4,0
Водопровід з гарячою водою	0.6	0.2	1,3	0

Як і багато років тому, сільське житло продовжують опалювати, в основному, вугіллям або дровами. Проте, частка сімей, що опалюють своє житло вугіллям або дровами суттєво зменшилася і складає у 2006 році приблизно 50%. Поширюється опалення газом, у 2006 році 43,5% домогосподарств пілотних громад мали газове опалення проти 19,8% домогосподарств у 2002 році. Центральне опалення майже не зустрічається, проте індивідуальні опалювальні системи мають вже майже чверть домогосподарств, що, безперечно, свідчить про зростання якості життя.

Холодна вода підведена приблизно у третину сільських будинків, тому душем або ванною користуються приблизно 40% сімей, каналізацію мають біля 15%. Про покращання

умов життя свідчить зростання частки сімей в пілотних громадах, які користуються душем або ванною з 20% у 2002 році до 40% у 2006 році. Водопровід із гарячою водою в сільській місцевості майже недоступна розкіш (1,3% в пілотних громадах). Телефони мають приблизно третина усіх сільських родин, що набагато більше, ніж у 2002 році.

Таким чином, як у пілотних, так і у контрольних громадах з 2002 по 2006 рр. умови побуту покращилися за рахунок підведення газу, поширення індивідуальних опалювальних систем, збільшення сімей, що користуються душем або ванною, встановлення телефонів. Проте все ще 2/3 сільських будинків не мають водоводу, телефону, більшість сімей не користуються ванною або душем, не мають каналізації.

Забезпеченість товарами тривалого вжитку

Аналіз забезпеченості сільських сімей товарами тривалого користування дуже важливий з декількох точок зору. По-перше, товари тривалого користування (особливо такі, як індивідуальний транспорт, сільськогосподарська техніка, верстати, в'язальні, швейні машини і т.п.) складають потенціал домогосподарства, що може стати істотною підмогою в самостійному подоланні бідності. По-друге, наявність товарів тривалого користування є важливою характеристикою стилю життя домогосподарства, особливо стосовно спрощення домашньої праці. По-третє, дуже важлива оцінка термінів повного зносу наявної побутової техніки.

В таблиці нижче наведені дані про забезпеченість сільських домогосподарств товарами тривалого вжитку та рік їх придбання (за даними опитування 2002 року), а також відомості про купівлю цих товарів в період з 2002 по 2003 роки.

Забезпеченість сільських сімей товарами тривалого користування.

Товари тривалого вжитку	Частка родин - власників, % (дані на 2002 рік)	Середній рік придбання	Частка покупок протягом 2002-2003 років, %	Частка покупок протягом 2005-2006 років у пілотних громадах, %	Частка покупок протягом 2005-2006 років у контрольних громадах, %
Електрична праска	82,9%	1986	0,7	7,5	4,8
Холодильник	77,5%	1984	1,8	10,1	8,9
Пральна машина	61,7%	1984	0,4	9,3	6,0
Кольоровий телевізор	52,6%	1992	4,0	13,3	10,5
Велосипед	44,9%	1988	2,2	5,9	4,8
Радіоприймач	43,4%	1983	0,7	3,1	1,6
Чорно-білий телевізор	38,9%	1983	0,7	0,5	0,0
Швейна машина	36,0%	1969	0,2	0,0	0,4

Пилосос	29,9%	1986	0,5	6,8	3,2
Легковий автомобіль	19,3%	1988	-	0,9	1,6
Мотоцикл	12,2%	1986	0,2	0,4	0,4
Фотоапарат	10,5%	1996	0,7	2,9	2,8
Верстат	6,9%	1988	0,2	0,0	0,4
Відеомагнітофон	5,7%	1997	-	2,6	0,8
Музичний центр	2,4%	1997	0,2	4,4	1,2
Сільськогосподарська техніка	2,0%	1992	0,4	0,2	0,8
Мопед	1,8%	1989	-	2,2	0,8
Вантажівка	1,6%	1993	-	0,0	0,0
Кухонний комбайн	1,4%	1994	-	0,5	0,4
В'язальна машина	1,1%	1985	-	0,0	0,0
Мікрохвильова піч	0,9%	1997	-	2,2	1,6
Комп'ютер	0,8%	2001	0,2	1,6	2,8
Супутникова антена	0,1%	2002	-	0,9	1,6
Кондиціонер	0,1%	1999	-	0,0	0,0
Худоба	X	X	7,9	27,6	25,8
Інше	3,6%	1995	2,2	8,2	5,2

З таблиці видно, що більш ніж половина домогосподарств мають такі речі, як праска, холодильник, пральна машина і кольоровий телевізор. В середньому період експлуатації цієї побутової техніки складає 10-18 років, що перебільшує усі норми фізичного і морального зносу. Багато сімей не можуть собі дозволити навіть цього і задовольняються чорно-білим телевізором і радіо, середній термін експлуатації яких наближається до 20 років.

Основним особистим транспортом у сільській місцевості є велосипед. Легкові автомобілі є в кожному п'ятому домогосподарстві. І в тому, й в іншому випадку транспортний засіб був придбаний близько 14 років тому, крім того, не варто виключати можливість придбання автомобіля, що вже був у користуванні. 12% сільських сімей мають мотоцикл, що експлуатується в середньому 16 років. Верстати, сільськогосподарська техніка і вантажний транспорт є в розпорядженні дуже невеликої частини сільських сімей.

Досить невтішну картину демонструє аналіз даних про купівлю товарів тривалого вжитку впродовж 2002-2003 року. Усі товари купувалися буквально поодинокими сільськими родинами. Серед речей, які користувалися попитом можна виділити лише кольорові телевізори (22 родини з 547 опитаних), велосипеди (12 родин) й холодильники (10 родин). Усі інші товари купували менше 4 родин. Слід зазначити, що порівняно з товарами тривалого вжитку, худоба купувалося набагато частіше, про такі покупки повідомили у 2003 році 8% опитаних сімей.

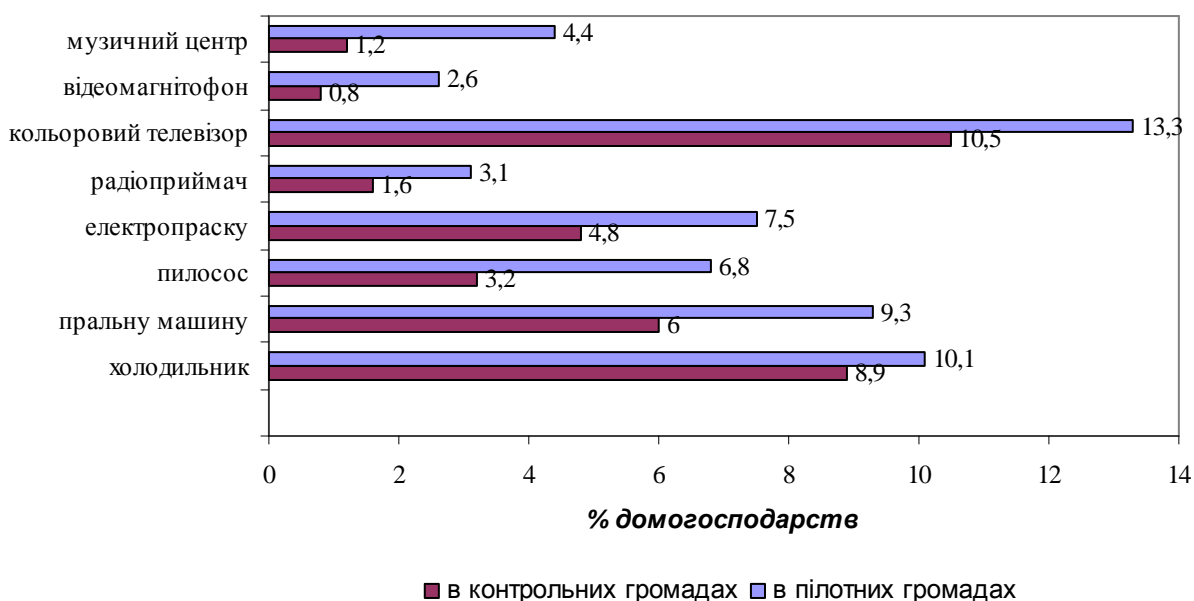
Є ціла група товарів, які можна назвати предметами розкоші для нашого села, - це відеомагнітофон, музичний центр, мікрохвильова піч, комп'ютер, супутникова антена і кондиціонер. Судячи з даних про купівлю цих речей впродовж періоду обстеження, такі речі доступні лише одиницям.

Із порівняння даних опитування 2003 і 2006 років очевидним є висновок про поступове зростання добробуту сільських домогосподарств. Протягом 2005-2006 років сільські родини купляли кольорові телевізори, пральні машини, холодильники. Понад чверть сільських сімей купляли сільськогосподарських тварин, на той час як у 2002-2003 році – лише 7%.

Частка сімей, які купляли за останній рік товари тривалого вжитку, є важливим індикатором доходів сільських сімей і може використовуватися для порівняння зростання рівня життя у пілотних і контрольних громадах проекту.

Про більш швидке зростання доходів домогосподарств в пілотних громадах у порівнянні з контрольними свідчать дані щодо частки сімей, які купляли побутову техніку протягом останніх 12 місяців.

Купляли протягом останніх 12 місяців (2005-2006 рр.).....

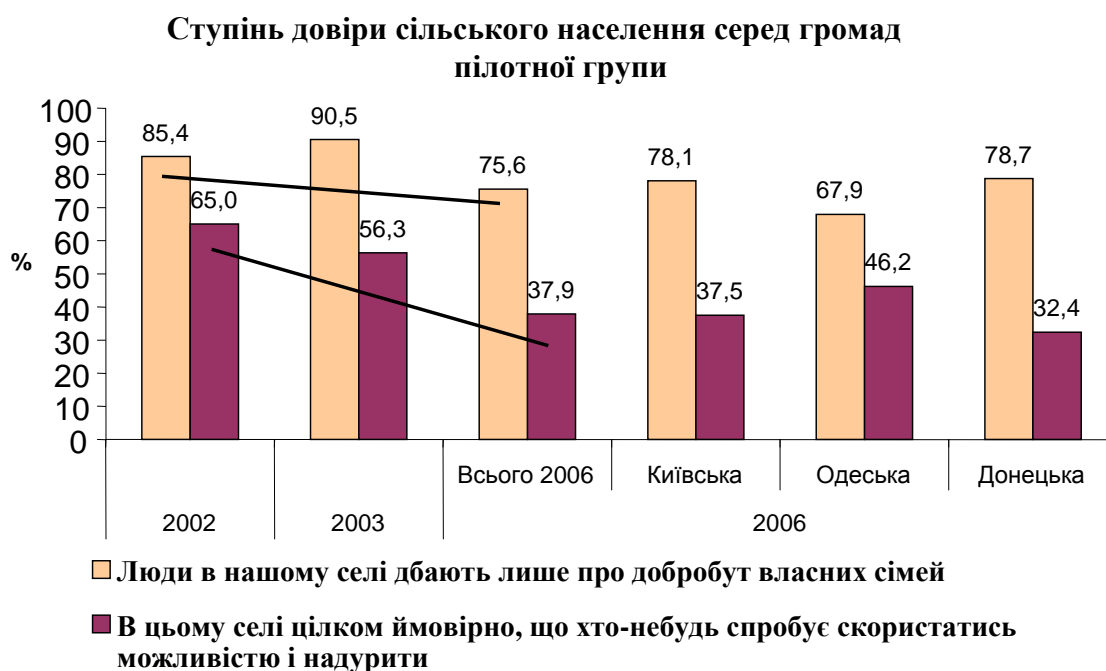
4. ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ СІЛЬСЬКИХ ДОМОГОСПОДАРСТВ

Ступінь взаємодовіри

Оцінки чесності, порядності односільчан, а також ймовірність отримання допомоги у скрутній ситуації є показниками, які можуть інтерпретуватися як ступінь взаємної довіри.

У 2006 році, як і в попередніх опитуваннях, більшість респондентів вважають, що їх односельчани - люди егоїстичні, стурбовані тільки власним добробутом, здатні, у корисливих цілях, обманювати і привласнювати особисті і суспільні кошти, але частка таких людей у 2006 році значно зменшилась порівняно з минулими опитуваннями. Так, питома вага людей, що дбають лише про власний добробут зменшилась з 85,4% у 2002 році, до 75,6% у 2006 році.

Показником підвищення довіри між людьми за даний період є зменшення частки респондентів, які підозрюють своїх односельчан у шахрайстві з 65% у 2002 році до 37,9% у 2006, при цьому найбільший відсоток недовіри спостерігався у Одеській області – 46,2%, найменший у Донецькій області – 32,4%.

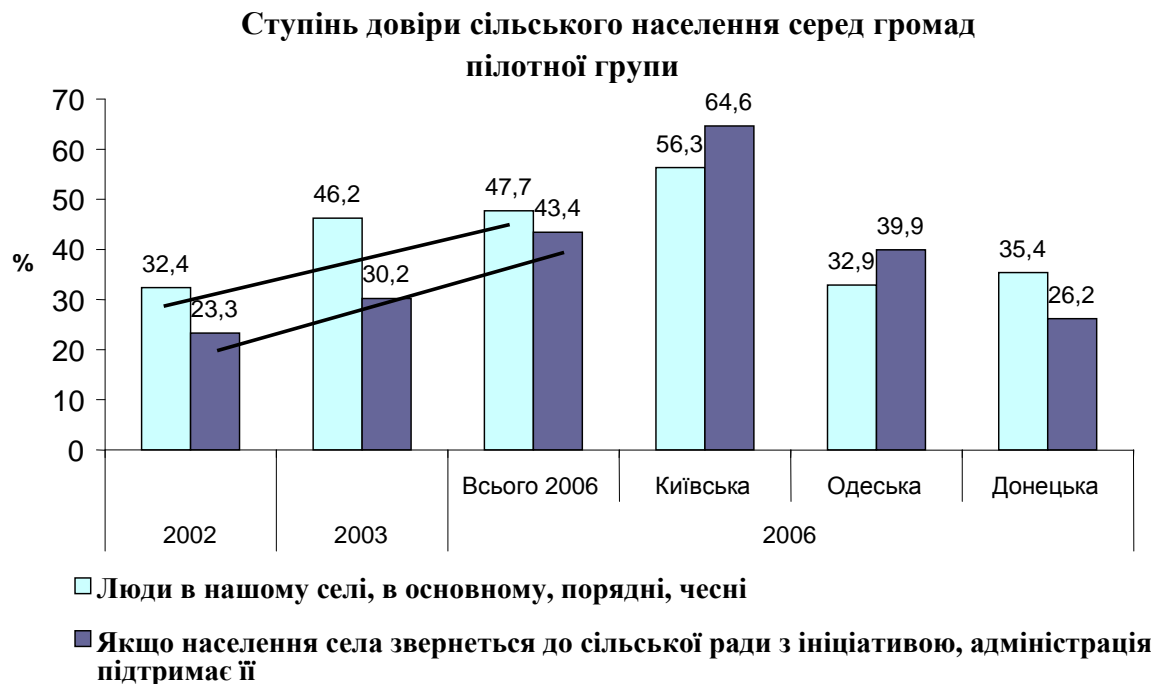

Поки що менше половини сільських жителів вважають своїх односельчан чесними і порядними людьми, але порівняно з минулими опитуваннями спостерігається певна позитивна тенденція. Даний показник довіри зріс з 32,4% у 2002 році до 47,7% у 2006 році.

Також спостерігається чітка тенденція підвищення довіри людей до адміністрацій сільських рад, якій у 2006 році довіряє 43,4% людей, що на 20,1% більше, ніж було у 2002 році.

Порівняння областей показує, що мешканці сільрад Київської області в цілому більш позитивно налаштовані, як до своїх земляків, так і до адміністрації сільської ради. Серед них набагато більше таких, хто вважає односельчан чесними і порядними людьми, які дбають про добробут села, прагнуть допомагати один одному у випадку скрути і можуть чесно

розпоряджатися громадськими грошима. Аналіз більшості показників свідчить, що найбільш негативно налаштовані до своїх земляків мешканці Донецьких сіл.

Рівень активності

Залучення громадськості до процесу прийняття рішень є основною передумовою успішного реформування і функціонування сільських рад. З цієї точки зору великий інтерес представляють думки сільського населення щодо процесу прийняття важливих для села рішень.

Менше половини учасників опитування (41%) вважають, що рішення в сільській раді приймаються адміністрацією сільської ради і сільським головою. За регіонами и даний показник склався таким чином: у Київській – 29,1%, у Донецькій – 43%, у Одеській – 54,2%.

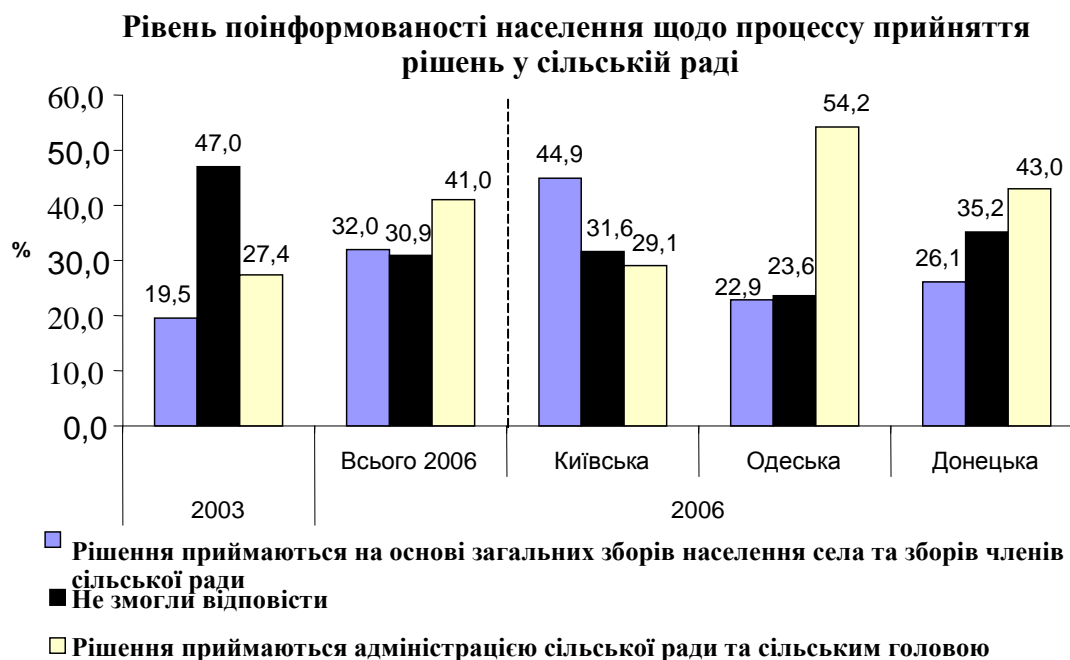
Порівняно з 2003 роком зменшилась частка людей (з 14,4% до 11,2%), які вважають, що рішення приймаються головами підприємств та іншими керівниками в селі, а в Київській області даний показник взагалі дорівнював 0%.

За три роки значно зменшилася частка людей, які не знають, як відбувається процес прийняття рішень у їх сільських радах з 47% у 2003 році до 30,9% у 2006 році.

Це може бути свідченням зменшення кількості людей, які не цікавляться процесом прийняття рішень у сільських радах, та про підвищення рівня їх поінформованості щодо цих питань. Найкраща ситуація склалася в Одеській області - найнижчий показник не інформованості населення в пілотних громадах області зафіксований на рівні 23,6%.

Слід відзначити зростання порівняно з 2003 роком частки респондентів, які вважають, що рішення приймаються на основі загальних зборів членів сільської ради чи всього села з 19,5% до 32%. Найвищий показник серед регіонів був у Київській області – 44,9%.

Серед мешканців сільських рад пілотної групи Одеської та Донецької областей більше поширена думка, що рішення в сільраді приймаються адміністрацією сільської ради та сільським головою, відповідно, 54,2% та 43%, а в Київській області рішення частіше приймаються на основі загальних зборів членів сільської ради – 31,1%.

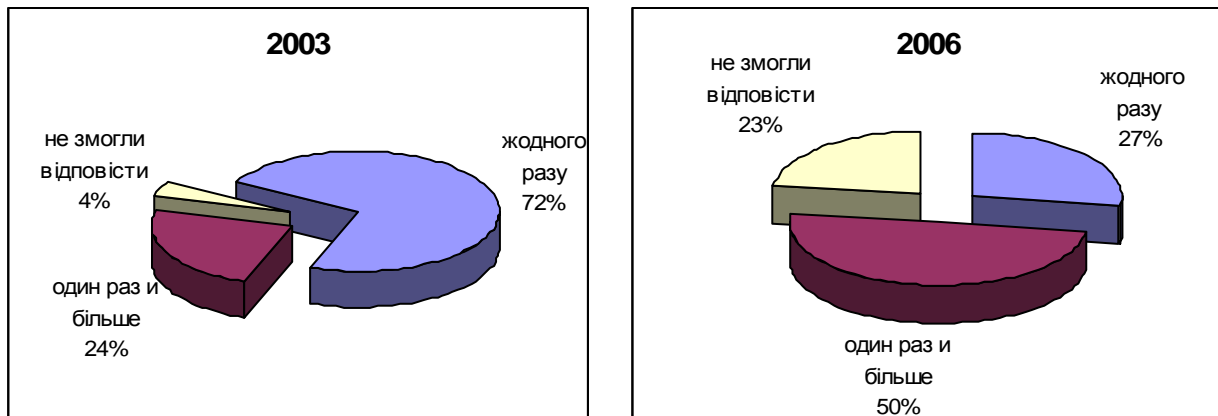
Про підвищення зацікавленості та активної участі сільських мешканців у суспільному житті у поточному році порівняно з минулим опитуванням свідчить їх краща поінформованість щодо проведення зборів сільської ради та частіше відвідування ними цих зборів.

Дані опитування показують, що у 2006 році 75% сільських мешканців знають, чи проводяться збори сільських рад, або не проводяться взагалі. У минулому опитуванні даний показник дорівнював 63%.

На сьогодні 55,0% сільських мешканців знають, скільки разів на рік проводяться збори сільських рад, 20% з них стверджують, що збори не відбуваються взагалі. У 2003 році даний показник склався на рівні 31%. За даний період питома вага сільських жителів, які в загальному не змогли дати відповідь на те, як часто відбуваються збори, зменшилась з 38% до 25%, а тих, хто думає, що таких зборів взагалі немає, з 31% до 20%.

Це може бути свідченням як того, що збори дійсно стали відбуватися частіше, так і того, що люди стали більш поінформованими щодо цього питання

Обізнаність людей щодо того, чи проводяться збори сільських рад.

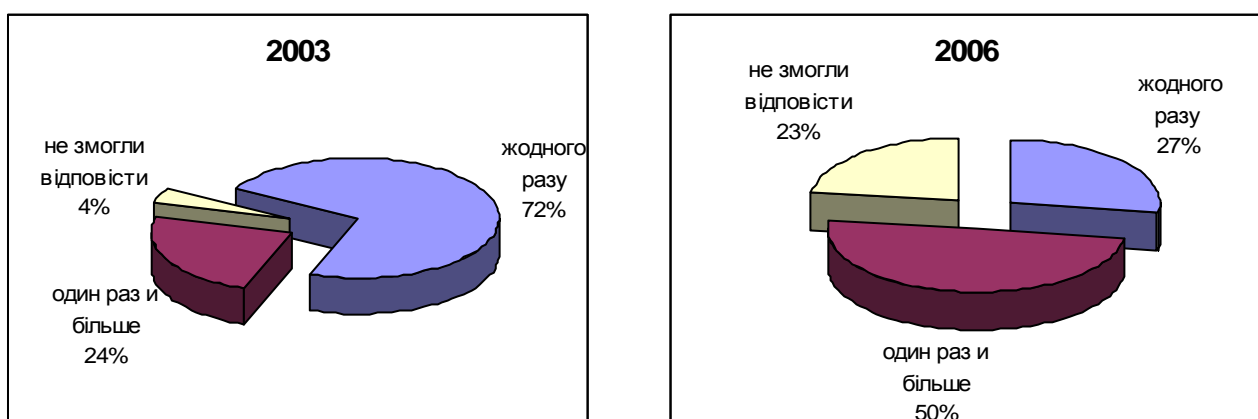

Значно покращилась ситуація із відвідуваністю населенням загальних зборів. Так, у поточному році лише 27,4% опитуваних жодного разу не відвідували загальні збори протягом останніх 12 місяців, а у 2003 році даний показник складав 72,8%, один раз побували на таких зборах 32% опитаних проти 13,9% у 2003 році, два рази відвідали збори 12% (4,5% у 2003 році), три рази – 2,9% (0,8%).

Якщо співставити дані поінформованості людей щодо проведення загальних зборів та відвідування ними зборів, то тут чітко простежується тенденція *підвищення активності населення.* У 2003 році 32% населення знали, що збори проводяться, а процент відвідання цих зборів склав 24%. Різницею між цими значеннями може буде відсоток людей, байдужих до процесів, які відбуваються у громаді. У 2003 році відсоток так званих „байдужих людей” склав 8, у 2006 році -5%.

Це цілком може бути свідченням як зростання довіри сільських мешканців до місцевої влади, так і оптимістичних настроїв щодо майбутнього розвитку їх громади та готовності приймати в цьому участь.

Частота відвідування людьми загальних зборів

У регіональному аспекті більш поінформованими про проведення загальних зборів є мешканці Донецької області, серед яких 61,1% знають, скільки раз на рік проводяться збори сільських рад, а найвищий показник відвідування зборів було зафіксовано в Одеській області, де налічується 65% респондентів, які хоч раз відвідали збори.

У 2003 році, більше половини опитаних (59%) вважали, що пересічні сільські мешканці зовсім не беруть участі в прийнятті рішень стосовно розпорядження коштами, виділеними на розвиток села. У 2006 році даний показник скоротився майже вдвічі – до 31,9%. Тепер опитані вважають, що 36% сільського населення іноді впливають на процес розподілу коштів, іноді ні, або беруть не активну участь у даному процесі.

Найбільша частка „активістів” знаходиться в Київській області – 12,8%, але тут 34,4% опитаних не змогли оцінити рівень громадської співучасті в прийнятті важливих для села. Найнижчий рівень активності спостерігався в Одеській області, в якій опитувані вважають, що 35% громадськості взагалі не приймає участі у розподілі коштів, виділених на розвиток села.

В опитуванні 2003 року порівняння областей показало, що найвищий рівень участі населення в розподілі коштів був властивий Одеській області - тут утричі було більше активних учасників, ніж на Київщині і Донеччині. А найбільш пасивною була Донецька область, оскільки 70% опитаних повідомили, що люди зовсім не беруть участі в прийнятті рішень щодо розподілу коштів, виділених на розвиток села.

Чи приймають люди участь у прийнятті прийнятті рішень відносно розпорядження коштами, виділеними на розвиток села

	Приймають активну та дуже активну участь	Іноді приймають, іноді ні, або приймають не активну участь	Зовсім не приймають участі	Не змогли відповісти
Київська область	12,8	26,2	26,7	34,4
Одеська область	5,6	48,3	35,0	11,2
Донецька область	8,3	37,3	34,8	19,6
Всього	9,2	36,2	31,9	22,7

У визначенні громадської участі в прийнятті важливих для села рішень, думка респондентів практично не змінилась. Як і в 2003 році, оптимальною схемою громадської участі в прийнятті важливих для села рішень частіше за все визнається така, коли рішення приймаються сільським головою та сільською радою. Таку схему громадської участі підтримало 43,9% опитаних (43% було у 2003). Найвищий показник був зафіксований в Одеській області – 60%, у Донецькій області – найнижчий - 26,8%.

Приблизно 15% опитаних вважають, що голови сільських підприємств мають втручатися в процес прийняття рішень на рівні сільської ради, у Київській області так вважають 2,7%, в Донецькій - 20,4% а в Одеській найбільше – 26,1%.

У 2006 році перевагу тому, щоб сільський голова постійно інформував людей про рішення сільської ради віддали 17,2% респондентів, а в 2003 році даний показник склав близько 8%.

Важливою передумовою нормального функціонування суспільних і державних структур є відсутність корупції, що підриває довіру і знижує суспільну підтримку. Дані дослідження показують, що сільські мешканці вважають корупцію дуже поширеним явищем. У той же час у 2006 році рівень корумпованості для сільської ради був оцінений значно нижче – 5 балів проти 9 балів у 2003 році. **Що також є свідченням підвищення довіри сільських мешканців до місцевої влади.**

Доступність до основних послуг

В таблиці наведені дані про недоступність деяких основних послуг для сільського населення станом на поточний рік. Як бачимо, на даний момент, найбільш недоступним для людей, на думку опитаних, залишаються (в пілотних групах) водопровід і каналізація (60,2% респондентів повідомили про відсутність можливості скористатися цією послугою або про обмежений доступ до неї), третейські суди – (48,5%), служби зайнятості і перепрофілювання (47%). Майже третина опитаних зазначили відсутність таких послуг, як дорадча служба, та громадський транспорт.

У пілотних групах відсоток людей, які не мають можливості скористатися основними послугами, помітно нижчий, ніж в контрольній групі. Ця тенденція спостерігається практично по всіх основних видах послуг.

Скоротився відсоток людей, які відзначають відсутність такої послуги, як дорадчі служби з 65,8% у 2003 році до 30,1%, а в пілотній групі даний показник склав 27,6%. У Київській області про відсутність такої послуги говорить 12,4%, а в Одеській - 42,3% респондентів.

Аналіз доступності послуг буде неповним, якщо не враховувати потреби населення в цих послугах. До п'ятірки найбільш затребуваних послуг на даний момент входять проведення водопроводу і каналізації – 45,5% (54,9% було у 2003 році), далі йдуть дороги – 37,1 (38% - у 2003), медичні послуги – 21,8% (46%), громадський транспорт - 28,8% (25,5%).

Чи є у вашому селі (сільській раді) люди, які не мають можливості користуватись або не мають рівного доступу до наступних послуг?

	Київська		Одеська		Донецька		Всього		
	2006						2006	2003	
	пілот.	контр.	пілот.	контр.	пілот.	контр.	пілот.	контр.	
	Питома вага респондентів які дали відповіді ТАК/немає такої послуги, %								
Освіта /школи	1,0/ 2,1	0,0/ 0,0	8,3/ 9,7	17,5/ 7,9	16,7/ 2,5	12,3/ 8,6	8,9/ 4,3	8,5/ 4,9	29,3/ 6,1
Медичні послуги /лікарні	6,7/ 2,6	1,0/ 0,0	16,0/ 24,3	14,5/ 38,7	18,2/ 1,0	16,0/ 0,0	13,5/ 7,8	9,4/ 9,8	53,5/ 7,4
Водопровід і каналізація	29,9/ 24,2	35,3/ 18,6	36,1/ 31,3	15,9/ 58,7	25,9/ 47,8	14,8/ 42,0	30,0/ 35,0	23,6/ 36,6	31,8/ 56,1
Дорадча служба	5,7/ 12,4	5,9/ 15,8	3,5/ 42,3	11,1/ 55,6	8,8/ 31,7	7,4/ 44,4	6,3/ 27,6	7,8/ 35,5	2,9/ 65,8
Перепрофілювання /служби зайнятості	4,2/ 14,6	4,0/ 19,8	18,9/ 42,0	12,7/ 63,5	10,3/ 53,7	9,9/ 55,6	10,4/ 36,6	8,2/ 42,9	6,2/ 66,7
Кредити /фінансування	8,8/ 12,9	9,9/ 14,9	22,0/ 42,6	12,7/ 65,1	10,9/ 41,6	8,6/ 54,3	13,0/ 31,5	10,2/ 40,8	11,9/ 65,4
Громадський транспорт	10,4/ 2,1	3,9/ 2,9	28,7/ 11,2	7,9/ 31,7	15,2/ 11,1	12,3/ 16,0	17,1/ 7,9	7,7/ 14,6	26,0/ 14,7
Третейський суд	5,2/ 32,1	4,0/ 36,6	20,1/ 42,4	7,9/ 57,1	6,2/ 43,1	10,0/ 45,0	9,6/ 38,9	7,0/ 44,7	1,8/ 63,4
Обслуговуючий кооператив	4,1/ 11,3	9,9/ 25,7	11,1/ 69,4	6,6/ 83,6	5,4/ 40,1	6,2/ 33,3	6,5/ 37,6	7,8/ 42,8	6,1/ 60,0

Більш детально перелік проблем наведений в таблиці.

Чого більше усього не вистачає на території вашої сільської ради /села?

	2002	2003	2006	
			пілот	контроль
Чого найбільше бракує на території Вашої сільської ради				
Шкіл, дитячих садків	5.94	19.37	10,4	5,6
Медичних послуг, лікарень	23.75	46.00	21,8	27,4
Доріг	19.35	37.99	37,1	31,5
Каналізацій та водопроводу	38.89	54.93	45,5	43,5
Дорадчої служби	2.49	13.41	10,4	16,9
Служби зайнятості	6.51	21.23	3,8	8,1
Кредитування/ фінансування	5.56	19.18	10,4	19,8
Громадського транспорту	6.13	25.51	12,8	10,9
Охорони навколишнього середов	4.60	7.26	11,3	12,9
Чого найбільше бракує у Вашому селі				
Шкіл, дитячих садків	14.75	24.21	12,6	8,5
Медичних послуг, лікарень	24.90	47.86	20,8	28,2
Доріг	19.35	35.94	37,5	33,9

Каналізацій та водопроводу	53.45	58.85	48,4	43,5
Дорадчої служби	3.64	18.06	9,0	16,9
Служби зайнятості	5.56	27.75	3,7	8,5
Кредитування/ фінансування	9.00	21.97	11,0	21,4
Громадського транспорту	8.81	28.86	12,1	10,9
Охорони навколишнього середовища	4.98	8.01	11,3	12,5

У 2003 році найбільшу відповідальність за надання основних послуг сільські мешканці були схильні покласти, у першу чергу, на сільські ради, а потім на районні ради. У 2006 році до них додалась держава, на яку також поклали відповідальність майже за всі послуги крім утримання доріг та громадського транспорту.

Привертає увагу те, що тільки охорона навколишнього середовища розглядається як сфера активності самих людей, а усі інші види діяльності, що розглядаються, делегуються радам різного рівня.

Аналогічна ситуація спостерігається як у розрізі регіонів, так і у розрізі пілотних та контрольних груп

Хто є відповідальним за надання наступних послуг у 2003 ?, % респондентів

	Держава	Обласна рада	Районна рада	Сільська рада	Люди	Важко сказати
Школи, дитячі садки	17.1%	12.1%	31.4%	58.3%	2.8%	6.4%
Медичні послуги, лікарні	18.8%	15.8%	38.1%	46.9%	0.9%	7.4%
Утримання доріг	8.7%	15.0%	37.3%	48.8%	0.7%	12.6%
Каналізацію та водопровід	8.6%	9.4%	27.4%	54.8%	2.0%	15.8%
Дорадчу службу	7.8%	11.5%	31.4%	25.1%	0.2%	33.6%
Перекваліфікацію, службу зайнятості	11.2%	14.5%	50.4%	16.2%	0.4%	18.4%
Кредитування, фінансування	20.4%	13.4%	34.8%	13.6%	0.2%	27.3%
Громадський транспорт	6.3%	16.7%	54.8%	33.0%	1.5%	9.6%
Охорону навколишнього середовища	20.9%	12.2%	31.1%	37.5%	29.4%	13.1%

Хто є відповідальним за надання наступних послуг у 2006 ? % респондентів

	Держава	Обласна рада	Районна рада	Сільська рада	Люди	Важко сказати
Школи, дитячі садки	36,0%	4,3%	35,6%	62,6%	2,6%	3,4%
Медичні послуги, лікарні	38,6%	4,8%	34,1%	56,9%	1,6%	4,3%
Утримання доріг	16,7%	5,3%	41,1%	59,7%	3,3%	6,2%
Каналізацію та водопровід	6,4%	3,0%	28,6%	64,8%	10,7%	9,8%
Дорадчу службу	21,4%	5,7%	28,7%	20,1%	9,3%	27,3%
Перекваліфікацію, службу зайнятості	48,9%	5,2%	31,4%	9,6%	2,0%	12,6%
Кредитування, фінансування	35,6%	4,7%	26,8%	9,8%	11,2%	24,2%
Громадський транспорт	16,1%	6,0%	52,1%	39,2%	5,9%	9,7%
Охорону навколишнього середовища	36,7%	5,2%	24,7%	50,2%	28,9%	9,6%

Зміну настрою сільського населення за останні 3 роки демонструє також моделювання ситуації про тривалу відсутність у сільській школі вчителя. Як і у 2003 році трохи більша частка населення вважають, що у цьому випадку активні дії були б початі, насамперед, тими, чиї інтереси були б вражені, тобто батьків школярів 36,2% (32% у 2003 році). І, на відміну від 2003 року, майже половина їх стала вважати, що можна було б розраховувати також на допомогу сільської ради - 45,7% (28% у 2003). Тільки 4% (2%) опитаних вважають, що усе село протестувало б у такій ситуації, а 3,8% (5%) опитаних думають, що не було б вжито ніяких заходів. І стільки ж не знають, хто мав би вдатися до активних дій.

У регіональному аспекті у даній ситуації найбільше розраховують на допомогу сільської ради у Донецькій області – 49,8% опитаних, найменше – в Одеській – 36,7%.

5. ОЦІНКА ПОСЛУГ ДОРАДЧИХ СЛУЖБ

Як показало панельне дослідження, протягом 2002-2006 років зростає потреба сільських домогосподарств у послугах дорадчих служб. Дослідження дозволяє також виявити динаміку потреб сільського населення щодо видів консультаційних послуг, які надають дорадчі служби. Особливо цінною є така інформація для аналізу роботи дорадчих служб в пілотних громадах.

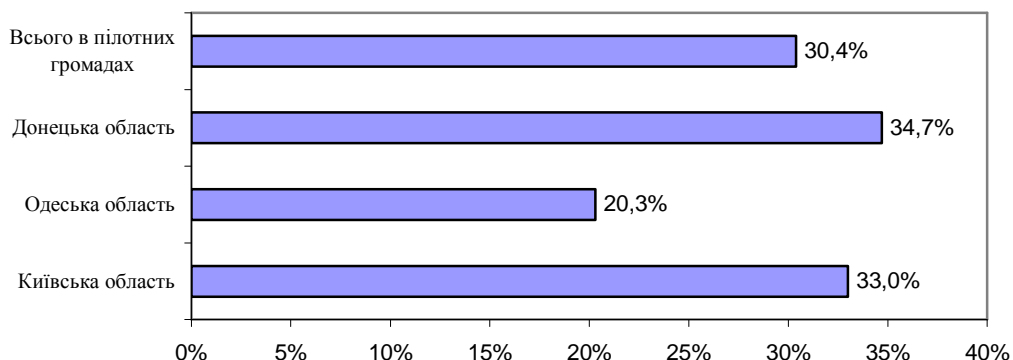
Як би Ви оцінили важливість порад щодо, % респондентів

Як би Ви оцінили важливість порад щодо	важливі і дуже важливі					
	2002		2003		2006	
	пілотні	контрольні	пілотні	контрольні	пілотні	контрольні
рослинництва	56,1	60,7	62,3	63,4	78,4	78,6
тваринництва	60,1	64%	64,8	66,5	79,3	79,5
юридичних	69,1	67,2	79,7	72,0	84,4	85,2
кредитування	55,9	55,6	60,2	50,0	78,6	76,9

Як видно із таблиці, зростає важливість порад, які надають дорадчі служби в галузі рослинництва, тваринництва, кредитування і юридичних порад для населення. Проте найбільше зросла важливість юридичних порад для сільського населення. Немає суттєвої різниці у потребах щодо послуг дорадчих служб у пілотних і контрольних регіонах.

Анкета панельного дослідження Програми складена так, щоб забезпечувати зворотний зв'язок із споживачами послуг дорадчих служб. Для оцінки роботи регіональних дорадчих служб Програми у Київській, Одеській і Донецькій областях можна використовувати показники частоти звернень до дорадників і оцінки задоволеності отриманими послугами. Якщо перший показник має кількісний характер, то другий – оцінює якість наданих послуг. Для аналізу використані дані тільки пілотних громад, де працюють дорадчі служби.

Розподіл ствердних відповідей на запитання «Чи зверталися Ви або інші члени Вашого домогосподарства до дорадчої служби за послугами/порадами впродовж останніх 12 місяців», % респондентів у пілотних громадах

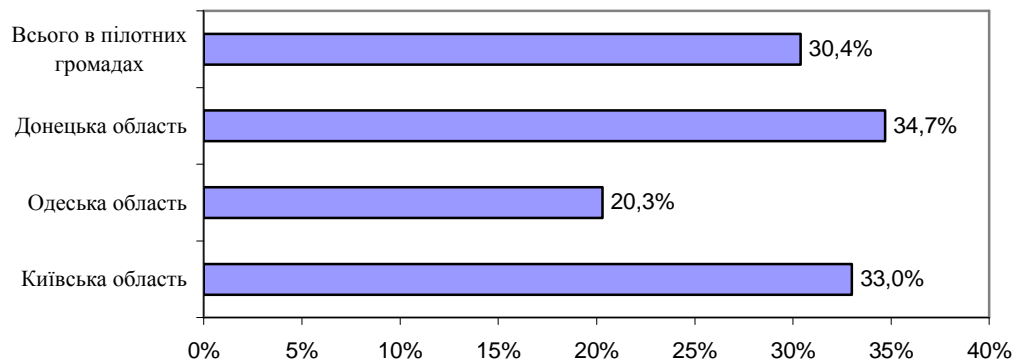

Якщо за результатами опитування 2003 року лише 2,4% членів пілотних громад зверталися протягом року до дорадчої служби за послугами або порадами, то у 2006 р. - вже третина респондентів. У Донецькій і Київській області за послугами дорадників

зверталися відповідно 34,7% і 33% респондентів або членів їх сімей, а в Одеській області – 20%.

Інший індикатор роботи дорадчих служб, який характеризує якість наданих послуг – рівень задоволеності респондентів з пілотних громад отриманими послугами.

З наведеного нижче рисунка можна зробити висновок, що у Донецькій і Київській областях більше половини респондентів (відповідно 58% і 53%), які зверталися до дорадчих служб, повністю задоволені наданими послугами. У Київській області переважна більшість користувачів дорадчих послуг (93,8%) лишилися повністю або скоріше задоволеними якістю послуг. Тільки 3% респондентів з пілотних громад Програми, які зверталися до дорадчих служб, залишилися невдоволеними наданими послугами. Проте, в Одеській області невдоволеними у тій чи іншій мірі залишилися 10,3% користувачів послуг.

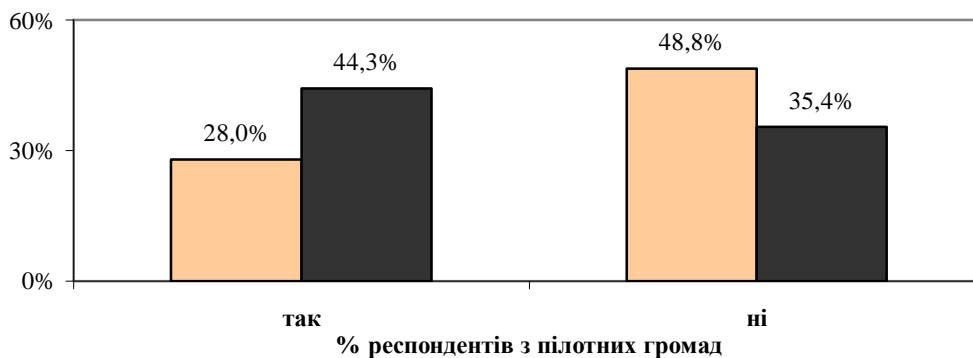
6. ЗАХИСТ ПРАВ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

Важливим напрямком роботи Програми є захист прав сільського населення. Анкета панельного дослідження містить індикатори, що дозволяють оцінити ефективність зусиль у цьому напрямку.

Один із індикаторів – впевненість населення у можливості захисту своїх прав власності, якщо вони будуть порушені.

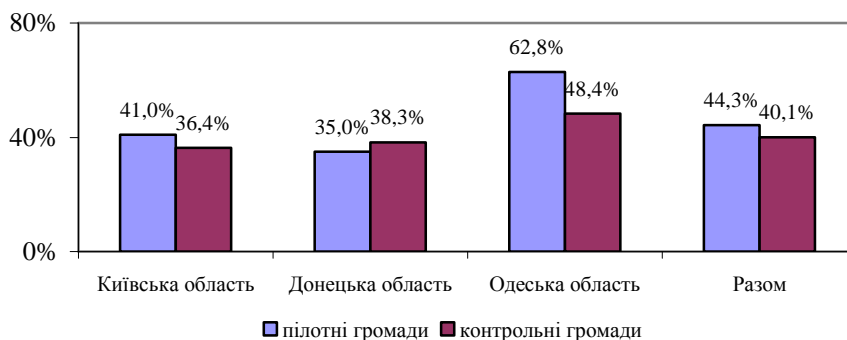
Порівняння результатів досліджень 2003 і 2006 років свідчить про зростання впевненості населення у можливості захисту своїх прав у пілотних громадах програми. Якщо у 2003 році лише 28% респондентів у пілотних громадах вважали, що зможуть захистити свої права власності у разі їх порушення, то у 2006 році – вже 44,3%.

Чи зможете Ви захистити свої права власності у разі їх порушення, % респондентів в з пілотних громад

Порівняння цього показника в пілотних і контрольних громадах Програми показало, що більше впевненості у можливості захисту своїх прав відчувають респонденти пілотних громад Київської і Одеської областей.

Впевнені у можливості захисту своїх прав власності, % респондентів в пілотних і контрольних громадах

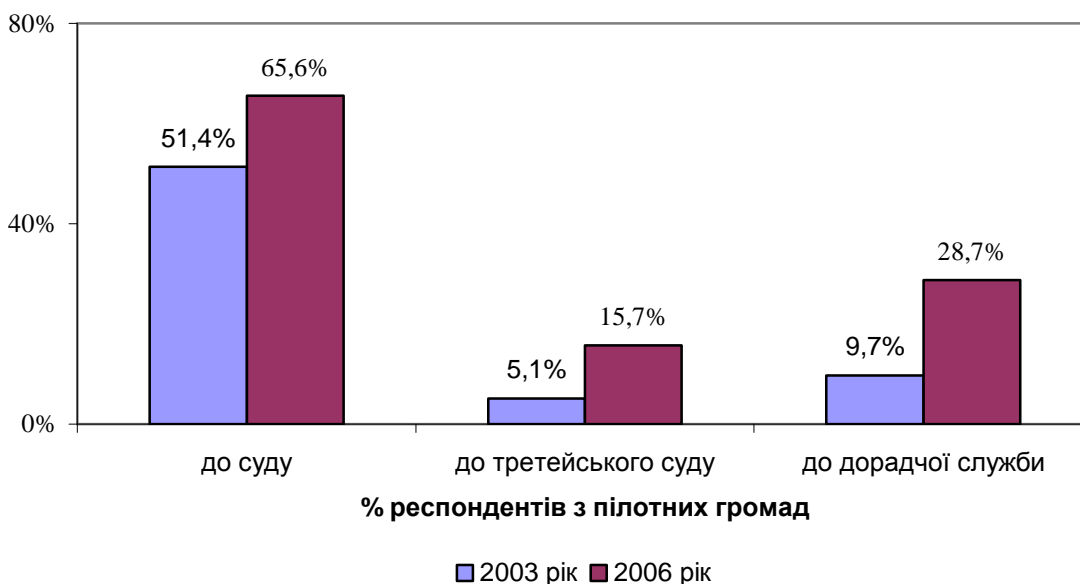

Найбільші надії на захист при порушенні прав власності покладаються на суди. Порівняно з 2003 роком люди більше сподіваються на захист судової системи. У 2006 році 65,6% респондентів з пілотних громад заявили, що будуть звертатися до суду у разі порушення їх прав власності, а у 2003 році – лише 51,4%.

За 2003-2006 роки в результаті роботи Програми зросла роль третейських судів у вирішенні спорів у сільській місцевості. В результаті, якщо у 2003 році у разі порушення їх прав до третейських судів збиралися звертатися тільки 5,1% респондентів з пілотних громад, то у 2006 році – вже 15,7% респондентів.

Про довіру до дорадчих служб в пілотних громадах свідчить зростання частки селян, які у разі порушення їх прав збиралися звернутись за порадою до дорадчих служб – з 9,7% у 2003 році до 28,7% у 2006 році.

**"Куди Ви будете звертатись у разі порушення Ваших прав?",
% респондентів з пілотних громад**

Протягом 12 місяців, що передували дослідженню 2006 року, до третейського суду зверталися 4,8% респондентів з пілотних громад, найчастіше у Київській області – 8,7% респондентів або членів їх сімей, рідше – Одеській і Донецькій областях – відповідно 0,7% і 4,4% респондентів.

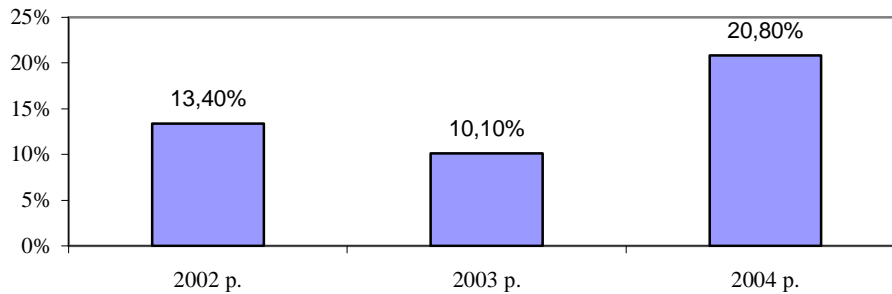
Респонденти, які зверталися до третейських судів, переважно задоволені отриманими порадами: повністю задоволені 48,1%, скоріше задоволені – 25,9%, частково задоволені – 18,5%.

7. ЗАЛУЧЕННЯ СІЛЬСЬКИХ ГРОМАД ДО ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКИХ РАД

Важливими індикаторами роботи соціального компоненту Програми є активізація роботи сільських рад, активність і співпраця населення у виробленні і впровадженні рішень. Один із показників соціального моніторингу – оцінка впливу жителів села на прийняття важливих рішень сільською радою. Якщо у 2002-2003 роках лише 10-13% респондентів у пілотних громадах вважали, що можуть впливати на важливі рішення, які приймаються їх сільською радою, то у 2006 році – вже 20,8% респондентів.

Зокрема в пілотних громадах Одеської області цей показник склав у 2006 році майже 30% проти 16% в контрольних громадах.

Частка респондентів в пілотних громадах, які вважають, що можуть впливати на прийняття важливих рішень у їх сільських радах, %

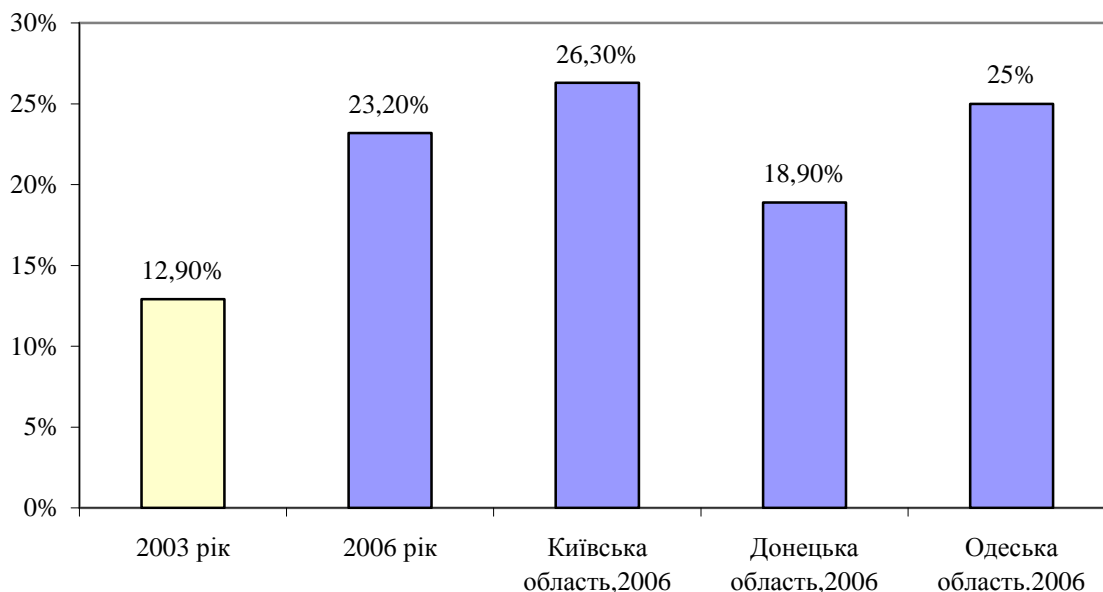
Перший крок до активізації участі громади у прийнятті рішень сільською радою – поінформованість членів громади щодо діяльності сільської ради. Протягом 2002-2003 років цей показник був надзвичайно низьким – відповідно лише 14,3% і 11,2% членів громади вважали, що були достатньо поінформовані щодо діяльності їх сільради. У 2006 році вже 23% респондентів в пілотних громадах вважали себе добре поінформованими щодо діяльності їх сільрад, а в Одеській області – 26%.

Інший важливий показник роботи Програми – оцінка респондентами змін ситуації у їх сільській раді за останні 12 місяців.

За перший рік роботи Програми (2002-2003 роки), оцінюючи зміни ситуації в сільській раді протягом попередніх 12 місяців, більшість опитаних не помітили істотних змін (43%); погіршення ситуації помітила кожна четверта родина, а поліпшення – кожна десята. Порівняння контрольної та експериментальної (пілотної) групи сільських рад показало, що в експериментальній групі суттєво вищою була частка тих, хто зазначив позитивні зміни в сільських радах – 13% у порівнянні з 4% в контрольній групі.

У 2006 році позитивні зміни у сільських радах протягом 12 місяців, що передували дослідженню, зазначили 23,2% респондентів з пілотних громад. Особливо помітні ці зміни пілотних громадах Одеської області порівняно з контрольними громадами. Якщо у пілотних громадах 25% респондентів відзначили позитивні зміни у своїх сільрадах, то у контрольній – лише 6,6%.

Відсоток респондентів з пілотних громад, що відзначили позитивні зміни у своїх сіл'ярадах

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ:

1. Якщо порівняти частку безробітного населення у пілотних і контрольних громадах у 2002 і 2006 роках, то в пілотних громадах Програми частка безробітного населення працездатного віку у вибірці зменшилася з 18,5% у 2002 році до 9,4% у 2006 році, тоді як у контрольних громадах частка безробітного населення збільшилася з 2,3% у 2002 році до 21,6% у 2006 році. Таким чином, дані панельного дослідження 2002-2006 років вказують на те, що в результаті роботи Програми підвищення рівня життя сільського населення в Україні у пілотних громадах зменшився рівень безробіття.

2. Протягом 2003-2006 років, за оцінками членів пілотних громад Програми, доходи їх домогосподарств суттєво зросли, причому оцінки зростання є дещо вищими, ніж у респондентів з контрольних громад. Найбільш оптимістично оцінюють зростання своїх доходів респонденти в пілотних громадах Одеської області – 12,6% з них відзначили збільшення доходів своїх домогосподарств за останній рік. Проте, в усіх областях у пілотних громадах доходи зросли у більшій частки опитаних, ніж у контрольних громадах. Про більш швидке зростання доходів домогосподарств в пілотних громадах у порівнянні з контрольними свідчать дані щодо частки сімей, які купляли побутову техніку протягом останніх 12 місяців.

3. Якщо за результатами опитування 2003 року лише 2,4% членів пілотних громад зверталися протягом року до дорадчої служби за послугами або порадами, то у

2006 р. - вже третина респондентів. У Донецькій і Київській області за послугами дорадників зверталися відповідно 34,7% і 33% респондентів або членів їх сімей, а в Одеській області – 20%.

4. У Донецькій і Київській областях більше половини респондентів (відповідно 58% і 53%), які зверталися до дорадчих служб, повністю задоволені наданими послугами. У Київській області переважна більшість користувачів дорадчих послуг (93,8%) лишилися повністю або скоріше задоволеними якістю послуг. Тільки 3% респондентів з пілотних громад Програми, які зверталися до дорадчих служб, залишилися невдоволеними наданими послугами. Проте, в Одеській області невдоволеними у тій чи іншій мірі залишилися 10,3% користувачів послуг.

5. Порівняння результатів досліджень 2003 і 2006 років свідчить про зростання впевненості населення у можливості захисту своїх прав у пілотних громадах Програми. Якщо у 2003 році лише 28% респондентів у пілотних громадах вважали, що зможуть захистити свої права власності у разі їх порушення, то у 2006 році – вже 44,3%. Порівняння цього показника в пілотних і контрольних громадах Програми показало, що більше впевненості у можливості захисту своїх прав відчувають респонденти пілотних громад Київської і Одеської областей.

6. За 2003-2006 роки в результаті роботи Програми зростає роль третейських судів у вирішенні спорів у сільській місцевості. В результаті якщо у 2003 році у разі порушення їх прав до третейських судів збиралися звертатися тільки 5,1% респондентів з пілотних громад, то у 2006 році – вже 15,7% респондентів.

7. Про довіру до дорадчих служб в пілотних громадах свідчить зростання частки селян, які у разі порушення їх прав збиралися звернутись до дорадчих служб – з 9,7% у 2003 році до 28,7% у 2006 році.

8. Протягом 12 місяців, що передували дослідженню 2006 року, до третейського суду зверталися 4,8% респондентів з пілотних громад, найчастіше у Київській області – 8,7% респондентів або членів їх сімей, рідше – Одеській і Донецькій областях – відповідно 0,7% і 4,4% респондентів. Респонденти, які зверталися до третейських судів, переважно задоволені отриманими порадами: повністю задоволені 48,1%, скоріше задоволені – 25,9%, частково задоволені – 18,5%.

9. Важливими індикаторами роботи соціального компоненту Програми є активізація роботи сільських рад, активність і співпраця населення у виробленні і впровадженні рішень. Один із показників соціального моніторингу – оцінка впливу жителів села на прийняття важливих рішень сільською радою. Якщо у 2002-2003 роках

лише 10-13% респондентів у пілотних громадах вважали, що можуть впливати на важливі рішення, які приймаються їх сільською радою, то у 2006 році – вже 20,8% респондентів.

10. У 2006 році позитивні зміни у сільських радах протягом 12 місяців, що передували дослідженню, зазначили 23,2% респондентів з пілотних громад. Особливо помітні ці зміни у пілотних громадах Одеської області порівняно з контрольними громадами. Якщо у пілотних громадах 25% респондентів відзначили позитивні зміни у своїх сільрадах, то у контрольній – лише 6,6%.

11. Підґрунтям для формування сучасних форм соціального капіталу у сільській місцевості є зростання рівня довіри всередині сільської громади, довіри до місцевої і центральної влади. Показником підвищення довіри між членами пілотних громад за період 2002-2006 років є зменшення взаємних підозр у шахрайстві з 65% у 2002 році до 37,9% у 2006.

12. Показником підвищення довіри між членами пілотних громад за період 2002-2006 років є зменшення частки респондентів, які вважають, що їх односельчани - люди егоїстичні, стурбовані тільки власним добробутом та здатні у корисливих цілях обманювати і привласнювати особисті і суспільні кошти. Так, питома вага людей, що дбають лише про власний добробут, зменшилася з 85,4% у 2002 році до 75,6% у 2006 році, а доля тих, хто підозрює своїх односельчан у шахрайстві, з 65% у 2002 році до 37,9% у 2006 році.

13. Більше сільських жителів з пілотних громад стали вважати своїх односельчан чесними і порядними людьми, даний показник довіри зріс з 32,4% у 2002 році до 47,7% у 2006 році. Також чітко спостерігається тенденція підвищення довіри людей до адміністрації сільської ради, якій у 2006 році довіряє 43,4% людей, що на 20,1% більше, ніж було у 2002 році.

14. За три роки підвищився рівень поінформованості сільського населення щодо процесу прийняття рішень у сільській раді. Значно зменшилася частка людей, які не знають, як відбувається процес прийняття рішень у їх сільській раді, з 47% у 2003 році до 30,9% у 2006 році. На сьогодні 55,0% сільських мешканців знають, скільки разів на рік проводяться збори сільських рад, 20% їх стверджують, що збори не відбуваються взагалі.

15. За даний період питома вага сільських жителів, які взагалі не змогли дати відповідь на те, як часто відбуваються збори, зменшилася з 38% до 25%, а тих, хто думає, що таких зборів взагалі немає, з 31% до 20%.

16. Значно покращилася ситуація із відвідуваністю населенням загальних зборів. Так, у поточному році лише 27,4% опитуваних жодного разу не відвідували загальні збори протягом останніх 12 місяців, а у 2003 році даний показник складав 72,8%, один

раз побували на таких зборах 32% опитаних проти 13,9% у 2003 році, два рази відвідали збори 12% (4,5% у 2003 році), три рази – 2,9% (0,8%) респондентів.

17. Про підвищення довіри сільських мешканців до місцевої влади свідчить той факт, що рівень корумпованості сільських рад у 2006 році був оцінений сільськими мешканцями значно нижче – 5 балів проти 9 балів у 2003 році.

18. Скоротився відсоток селян, які скаржилися на відсутність практично всіх основних послуг. Особливо це стосується такої послуги, як дорадчі служби. Відсоток людей, які відзначають відсутність цієї послуги, скоротився з 65,8% у 2003 році до 30,1%, а в пілотній групі даний показник склав 27,6%. У пілотних групах відсоток людей, які не мають можливості скористатися основними послугами, помітно нижчий, ніж в контрольній групі.

19. За 2002-2003 рр. найбільшу відповідальність за надання основних послуг сільські мешканці схильні покладати, у першу чергу, на сільські ради, а потім на районні ради.

Таким чином, панельне соціологічне дослідження членів пілотних громад Одеської, Донецької і Київської областей 2002-2006 років показало зростання доходів і якості життя членів пілотних громад як у динаміці, так і у порівнянні з контрольною вибіркою. Дослідження 2006 року підтвердило ефективність Програми підвищення рівня життя сільського населення в Україні у створенні мережі дорадчих служб, третейських судів, обслуговуючих кооперативів, розвитку сільського підприємництва, зростанні зайнятості сільського населення, формуванні сучасних форм соціального капіталу в сільських громадах.

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ: ЄВРОПЕЙСЬКА ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Губені Ю.Е.

доктор економічних наук, в. о. професора
(Львівська область)

Вступ. Останнім часом активізувалась суспільна дискусія щодо політики розвитку сільських територій (РСТ). Це обумовлене як об'єктивним загостренням проблем розвитку сільського середовища, так і тривалим їх ігноруванням владними інституціями. Очевидним є те, що в нових соціально-політичних умовах неможливо відновити розвиток сільських територій лише з допомогою навіть радикального збільшення фінансування чи посилення адміністративних зусиль. Очевидно, що нові обставини вимагають нових концептуальних підходів, інструментів політики та принципів впровадження.

Постановка проблеми. Формування вітчизняної політики розвитку сільських територій повинно відбутись на певній науковій базі, а вона в свою чергу має відповідати, або ж бути наближеною до норм і вимог, уже сформованих у європейських країнах. Тому завдання публікації полягає у визначенні і узагальненні емпіричних та теоретичних вирішень, апробованих в європейських країнах, зокрема у Європейському Союзі, з метою їх адаптивного використання при опрацюванні вітчизняних заходів щодо РСТ. Ми наголошуємо на адаптивному використанні результатів цього дослідження, принципи і зміст якого викладено в окремій публікації.²¹ Адже, без сумніву «надбання ...багатьох країн може допомогти Україні у формуванні та реалізації її політики».²²

Дослідження базуються на результатах тривалого системного вивчення змісту, складових та результатів аграрної реформи у Чеській республіці та інших країнах Центральної та Східної Європи (ЦСЕ).²³ При цьому ми припускаємо тотожність або наближеність понять “розвиток сільських територій”, “інтегрований розвиток сільських поселень”, “відновлення села”, хоча свідомо не торкаємось питань культурного чи духовного розвитку, які є їх складовими. В публікації ми звертатимемось до Спільної аграрної політики Європейського Союзу (САП ЄС), хоча й вона перебуває зараз у фазі активної модернізації.

Аналіз досліджень і публікацій. Розвиток сільських територій є проблемою, мало висвітленою в спеціальній літературі не лише в Україні, але навіть в країнах ЦСЕ. Так

²¹ Губені Ю. Е. Теоретико-методологічні аспекти використання досвіду чеської аграрної реформи при трансформації українського сільського господарства / Науковий вісник Університету “Львівський Ставропігон”. Серія економічна. – Львів: Видавництво Університету “Львівський Ставропігон”, 2006. – Вип. І. – с.13-23

²² Зміна фокуса аграрної політики та розвитку села в Україні: висновки та перспективи для руху вперед. Збір. наук. праць. – К.: КНЕУ, 2005, с. 11

²³ Губені Ю. Е. Аграрна реформа в Чеській республіці: від “оксамитової революції” до європейської інтеграції. Досвід гідний наслідування. – Л.: Українські технології, 2002;

польський дослідник Р. Вільчинський відзначає, що "...до 1997 року цей термін (*розвиток сільських територій*) був відомий лише в окремих наукових публікаціях".²⁴ Доволі влучне пояснення цьому дає відомий економіст Л. Бальцерович вказуючи, що основна увага держави у перехідний період прикута до галузевої аграрної політики, однак більшої уваги, з точки зору суспільної справедливості та ринкових принципів економіки, заслуговує саме розвиток сільських територій та підтримка життєвих стандартів на селі.²⁵ Цю тезу підтверджували авторитетні вчені аграрники О. Онищенко та В. Юрчишин, стверджуючи, що "серцевиною державної аграрної політики вважались аграрна і земельна реформи, то тепер стратегічною серцевиною повинен стати сільський розвиток".²⁶

Акцентуючи увагу на питаннях перспективи аграрних трансформацій акад. В. Геєць зазначає про те, що "...катастрофічне для українського села питання – українське село та його майбутнє".²⁷ З цим погоджується В. Рябоконт, вказуючи, що "...йдеться не тільки про докорінну перебудову соціального і економічного змісту сільських поселень, а й про загальний розвиток соціально-психологічної сутності їх жителів..., створення нових населених агломерацій".²⁸

Цікава інформація щодо проектів, націлених на РСТ вміщена на WEB-сайтах аграрних міністерств Росії та Казахстану (www.minagro.gov.ru; www.minagro.kz). А в Молдові діє декілька цільових програм, націлених на розвиток сільських територій, зокрема: План дій Молдова - ЄС, Національна програма "Молдавське село", Стратегія економічного росту і зниження бідності SCERS.²⁹

Доволі детально розглянуто питання стратегічного розвитку територіальних громад у книзі "Розробка та реалізація стратегії розвитку територіальних громад: вітчизняний досвід" (К.: Дата Банк Україна, 2003 // За ред. С. Максименка). За участю автора підготовлено видання, що висвітлює участь органів самоорганізації населення в розвитку села та підтримці місцевих ініціатив економічного розвитку.³⁰ Певний дослідницький масив з означеної проблеми можна віднайти у Матеріалах щорічного Конгресу економістів-

²⁴ Wilczyński R. Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. – Poznań: FFW, 2000, s. 26

²⁵ Бальцерович Лешек. Свобода і розвиток. Економія вільного ринку. – Л.: Б-ка журналу "І", 2000.

²⁶ Онищенко О. М. Юрчишин В. В. Сільський розвиток: основа методики та організації / Економіка України, 2006, № 10, с.7

²⁷ Геєць В. В. Перспективи аграрних трансформацій та їх вплив на розвиток подій в економіці України / Економіка АПК 2006, № 7, с.13

²⁸ Рябоконт В. П. Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку агропромислового виробництва в Україні // Економіка АПК, 2006, № 7, с. 31

²⁹ Дога В. Проблемы реформирования и малого бизнеса в контексте развития молдавского села / Економіка АПК № 7, с.45

³⁰ Сільські комітети: порядок створення та основні засади діяльності. Нормативні та навч. методичні матеріали на допомогу місц. самоврядування ... – Луцьк: ІАДРП, 2004 // За ред. Губені Ю., Савчука О.).

аграрників.³¹ Зроблено спробу окреслити вітчизняну політику РСТ й на офіційному рівні,³² але на жаль ця робота є не системною, та не отримала належного розвитку. Відома Постанова КМУ Про схвалення Концепції комплексної програми розвитку українського села на 2006-2010рр. передбачала, зокрема "формування системи управління сільськими територіями, наближеної до стандартів ЄС".³³

В той же час, ми не можемо погодитись з деякими авторами, які не аргументовано відкидають цінність та адаптивну корисність зарубіжного, тим більш – європейського досвіду РСТ³⁴, більше того – пробують ввести у практику альтернативну т. з. "політику сільського розвитку", яка б замінювала загальноприйнятую на європейському просторі "політику розвитку сільських територій".

Матеріали досліджень:

Помилковою є думка про виключно високо індустріалізовану територію ЄС. Сільські території та сільські ландшафти були і залишаються домінуючими на значній території Європи. Адже сільські регіони займають біля 92% території ЄС-25, і є надзвичайно диференційовані за рівнем розвитку. З іншого боку, поняття "сільський регіон". "сільська місцевість" недостатньо обґрунтовані не лише у вітчизняній економічній та географічній літературі, хоча є деякі уніфіковані спроби. Зокрема Організація з економічного розвитку і співробітництва (ОЕСД) вважає сільськими територіями адміністративні одиниці місцевого рівня з густиною населення до 150 осіб/км². ЄС доповнює це визначення деякими іншими ознаками, відносячи до цієї групи такі регіони рівня NUTS 3 (найнижчий рівень у трьохступеневій адміністративній градації):

- регіони де понад 50% мешканців проживає в населених пунктах з густиною поселення менше ніж 150 осіб/км² – *сільські регіони*;
- регіони в яких від 15 до 50% мешканців проживає в населених пунктах з густиною поселення менше ніж 150 осіб/км² – *переважно сільські регіони*
- регіони в яких до 15% мешканців проживає в населених пунктах з густиною поселення менше ніж 150 осіб/км² – *значною мірою сільські регіони*

Переважна частина сільських територій Європи має сільськогосподарську орієнтацію (46%). Сільські території відзначаються наявністю багатьох складних проблем розвитку. Частину з них покликана вирішувати політика РСТ.

³¹ Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій. Матеріали VII річних зборів Всеукр. конгресу економ.- аграрників, К.: ННЦ "ІАЕ", 2005.

³² Концепція Комплексної програми підтримки розвитку українського села на 2006-2010 роки // Розпорядження КМУ від 21 грудня 2005 р. N 536-р

³³ Цитоване джерело

³⁴ Павлов О. Політика сільського розвитку: сутність, складові, пріоритети / Вісник державної служби, 2006, № 1 с. 9

Питання змісту та завдань політики РСТ тісно пов'язане з концептуальними засадами функціонування економіки в цілому, співвідношення у ній ліберального та кейнсіанського спрямування (Рис 1).

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	
ЛІБЕРАЛЬНИЙ ПІДХІД	КЕЙНСІАНСЬКИЙ ПІДХІД
<ul style="list-style-type: none"> • менше держави в економіці; • підтримувати не бізнес, а сільських жителів; • право громадян на рівні можливості; • багатофункціональність сільських територій; • село і його функції змінюються. 	<ul style="list-style-type: none"> • село не виживе без фінансової підтримки; • село залежне від аграрної сфери; • позиція аграрної сфери слабка; • доходи на селі повинні мати економічну мотивацію; • село виконує важливі суспільні функції.

Рис. 1 – Відмінності концепцій розвитку сільських територій

Теоретична дискусія про співвідношення РСТ та аграрної політики виявляє дві позиції. Частина економістів схильні вважати РСТ органічною частиною аграрної (сільськогосподарської) політики. Адже справді, у “магічному квадраті цілей” економічної політики Г. Джонсона (Рис. 2) можна побачити обриси політики регіонального розвитку.³⁵ Інші економісти, представники більш ліберальної школи, вважають РСТ та аграрну політику незалежними напрямками державної політики. Автор схиляється до думки, що всі напрямки державної політики в практиці перетинаються в синергетичній дії, створюючи певне середовище розвитку. В Європі все більше домінує думка, що РСТ ґрунтується на розвитку місцевого самоврядування, структурній та регіональній політиці та відчуває потужний вплив сільськогосподарської політики. Поширеною, і на нашу думку правильною, є думка, що РСТ прямо залежить від рівня доходів сільських жителів та місцевих бюджетів.

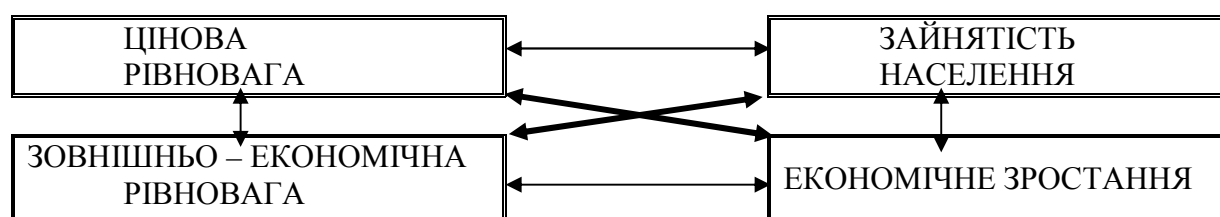

Рис. 2 – “Магічний квадрат цілей” економічної політики
(за Г. Джонсоном, 1996)

РСТ не слід розуміти спрощено, лише як розвиток матеріально-технічної бази, житлового господарства та соціальної інфраструктури на селі. Такий розвиток неодмінно прямо пов'язаний з відновленням села в найширшому розумінні цього слова. Важливими є два вектори цього розвитку: підвищення життєвих стандартів (пов'язаних з матеріальними чинниками) та покращання якості життя на селі (пов'язаних з поза матеріальними,

³⁵ Gale Johnson, D.: Long-term Agricultural Policies for Central Europe. – San Francisco: International Center for Economic Growth, 1996, p.182

духовними та суспільними потребами людини). Однак не важко відстежити інші виміри РСТ: збереження специфічного сільського укладу життя та його суспільних вартостей, пристосування “сільського стилю життя” до вимог сучасного життя.

На нашу думку не можна розглядати розвиток сільських територій відірвано від проблем територіальних громад. Ці громади повинні бути активними учасниками такого розвитку, його генераторами та реципієнтами. Одночасно треба враховувати господарські та економічні вимоги, світові та європейські тенденції, чимало з яких мають об’єктивний та глобальний характер.

В Європі можна чітко відстежити два окремих підходи щодо розвитку сільських територій: розвиток “знизу”, через ініціативу місцевих громад, та розвиток “згори”, за спеціально визначеними програмами, фінансуванням та бюрократичною організацією. Розвиток “знизу” є найбільш складним до вивчення та систематизації, оскільки доволі часто є сукупністю дій неформальних лідерських груп та оформленої волі територіальних громад. Низка таких успішних прикладів є й в Україні, зокрема це проекти Інституту Схід-Захід, реалізовані в Закарпатті та у Полтавській області, або успішний розвиток місцевих ініціатив у Волинській області Інститутом аналізу державної і регіональної політики (м. Луцьк).

Розвиток “згори” значно краще піддається вивченню і узагальненню, оскільки базується на певній системній базі та має інституційне оформлення. З зарубіжного досвіду відомо, що майже класично модель РСТ “знизу” апробована в Австрії, зокрема її альпійській частині, тоді як модель “зверху” у ФРН, на теренах Баварії.

Звичайно, європейська практика РСТ знайшла своє інституційне оформлення. З 1988 року активно діє Європейська робоча група з питань розвитку сільських територій та відновлення села (ARGE), що має на меті активізувати співпрацю інституцій, держав та осіб, які працюють над питаннями розвитку села. Зокрема цією робочою групою визначено прийнятні постулати щодо розвитку регіональної політики:

- підтримка сільського та лісового господарства з метою підвищення їх конкурентоспроможності на внутрішньому ринку;
- активізація господарського життя через розвиток інфраструктури та створення нових робочих місць;
- посилення і відновлення само ідентифікації та специфічних рис культурного і суспільного розвитку села, пробудження самосвідомості села;
- розвиток культурного обличчя села, формування ландшафтів, скансенів, екологічних міні об’єктів, природоохоронних зон;
- сприяння поєднанню старих і нових будівельних об’єктів та традицій;

- формування відновлюваних джерел енергії.³⁶

Таким чином у політиці РСТ покладено місток між економічним розвитком сільськогосподарських суб'єктів господарювання та розвитком сільських територій. Основою успіху визначено місцеву ініціативу, відповідальність, заангажованість та участь в процесі розвитку самих мешканців села під гаслом "в центрі – людина". Визначено необхідність співпраці та кооперації в регіональній та комунальній площині, поступового відходу від традиційного секторного підходу.

Рис. 3 – “Основні складові політики розвитку сільських територій ЄС
(власна розробка за Commission of the EC: Commission staff Working Document, 2001)

Політика РСТ знайшла своє відображення у САП ЄС, оскільки практично з 1972 року вона охоплює питання структурних змін в сільському господарстві та сільських територіях (Рис. 3). З 1988 року, в рамках т.з. "плану Делорса" було додатково впроваджено заходи щодо підтримки депресивних сільських територій. Одночасно відбувалось розширення політики регіонального розвитку, значна частина якої також орієнтувалась на РСТ. Певною особливістю фінансування заходів і дій ЄС пов'язаних з РСТ є партнерська участь місцевих громад. Тобто, якщо заходи САП ЄС, націлені на сільськогосподарське виробництво можуть покриватись 100% з спільного бюджету, то заходи щодо РСТ фінансуються лише на умовах

³⁶ Scheirber E., Viele wege fuhren ans Ziel. Dorferneuerung International nr. 11, Wien 1997

спільного внеску (співфінансування).³⁷

Європейський Союз (ЄС) надає надзвичайну увагу розвитку сільських територій. Основна підтримка РСТ здійснюється в рамках регіональної та структурної політики, а також специфічних програм, наприклад – SAPARD. В 1986 році в Римський трактат було внесено доповнення, що метою Союзу є “вирівнювання відмінностей між найбагатшими та найбіднішими регіонами”. Було визначено шість основних цілей регіональної політики, окремі з яких однозначно, або опосередковано спрямовані на сільські території:

- **5a** – підтримка розвитку сільських територій через прискорення пристосування сільськогосподарських структур до нової спільної аграрної політики (САП ЄС);
- **5b** – підтримка розвитку сільських територій через сприяння розвитку і структурних змін на селі;
- **6** – підтримка розвитку регіонів з незначною густиною населення.

Розвиток сільських територій, як і САП ЄС відбувається відповідно до визначених стратегічних напрямків. Так, суттєві зміни відбулись в політиці РСТ Європейського Союзу у 2000 році, в зв'язку з прийняттям програмного документу *Агента-2000*³⁸ та т.з. *Лісабонської стратегії*. Зазначена стратегія була суттєво доповнена і отримала нове бачення у 2005 році.

39

Лісабонська стратегія визначає такі пріоритетні цілі ЄС щодо розвитку сільського господарства та сільських територій:

- формування динамічного, конкурентного та сучасного народного господарства;
- забезпечення стійкого розвитку та створення умов для майбутнього;
- досягнення найвищого рівня працевлаштування, пониження рівня безробіття до найнижчого показника;
- модернізація системи соціального забезпечення та соціальних гарантій.

На 2000-2006 роки встановлено, що регіональна політика ЄС буде базуватись на засадах концентрації, співфінансування, партнерства та програмному підході. Одночасно було визначено нові цілі структурної та регіональної політики:

- I** – допомога слабо розвинутим регіонам;
- II** – реструктуризація промислових, аграрних та міських територій;
- III** – модернізація системи освіти, навчання та працевлаштування.

Для фінансування відповідних програм було створено спеціальні інституції: Європейський фонд регіонального розвитку (ERDF), Європейський соціальний фонд (ESF), Європейський сільськогосподарський фонд орієнтації та гарантій (EAGGF) та Фонд

³⁷ Bryden J. Rural Development Indicator and Diversity in the European Union. – Washington DC: ERS, 2002, p.3

³⁸ Agenda-2000: for a Stronger and wider Union. – Luxembourg: EC Publication, 1997, # 5.

³⁹ European Commission: Lisbon Strategy. Putting Rural Development to Work for Jobs and Growth, Brussels, 2005,

фінансових інструментів підтримки рибальства (FIFG). Відповідно в окремих країнах створено національні агенції або інші представництва. Майже 75% усього фінансування регіональної політики (біля 195 млрд. €) буде виділено на допомогу слабо розвинутих або депресивним регіонам.

Окрім цього в ЄС фінансуються т.з. “об’єднуючі” програми (інша назва – *програми територіальної конвергенції*) та ініціативи за певними напрямками. Об’єднуючі програми переважно торкаються “нових” членів Європейського Союзу, і націлені на їх кращу інтеграцію в спільну господарську, соціальну та політичну системи. Напевно подібні програми (зокрема – INTERREG) будуть першими, з якими зустрінеться й українське село. На сьогодні об’єднуючі програми мають чітко визначені напрямки:

- INTERREG – підтримка прикордонної та міжнародної співпраці;
- URBAN – господарська та соціальна регенерація кризових міст;
- LEADER⁺ – розвиток сільських територій та підтримка місцевих ініціатив;
- EQUAL – міжнародна співпраця подолання дискримінації та викривлень на ринку праці.⁴⁰

Особливу роль в РСТ відіграє доволі успішна програма LEADER⁺, яка продовжена уже на третій термін дії (LEADER I – 1989-93рр.; LEADER II – 1994-99рр). Метою програми LEADER⁺ є стимулювання розвитку сільських територій з опорою на їх внутрішній, природний потенціал (т.з. *ендогенне зростання*). Ініціаторами входження в програмні заходи можуть бути Місцеві групи дій (*Local Action Group – LAGs*), сформовані з активних громадян, представників громадських організацій та місцевого самоврядування. Такі групи місцевих лідерів готують проект дій відповідно до визначених критеріїв:

- місцеве партнерство та співпраця;
- співпраця з іншими громадами і творення мережі спільних дій;
- позитивний вплив на оточення і середовище;
- інтеграція багатьох секторів та груп;
- підхід "знизу", формування ініціативи від мешканців;
- інноваційність;
- міжнародна співпраця;
- децентралізація управління і фінансування та публічний контроль.

Усі проекти програми LEADER⁺ пов’язані у своєрідну мережу, тому доволі часто здійснення одного з них викликає декілька наступних в інших програмах, що забезпечує довготривалий позитивний ефект. Обов’язкова участь місцевих мешканців, об’єднаних у

⁴⁰ Smoleń D., *Polityka regionalna w Uniji Europejskiej // Rozwój obszaró wiejskich*, Brwinów: DRG ARR, 1999

LAG, спричиняє до активізації місцевих ініціатив, залучення громади до формування стратегії розвитку. Очікується, що саме підходи, напрацьовані в програмах LEADER стануть основою нової політики ЄС щодо РСТ. Подібний підхід ми також використали при здійсненні на Волині проекту "Сільський староста – лідер сільської громади".⁴¹

Важливою, та мало дослідженою, проблемою розвитку сільських територій у Європі є забезпечення її інтегрованості та єдності. Адже навіть в економічному контексті сільські регіони ЄС дуже диференційовані. Деякі з них мають ознаки пост-урбаністичної організації, а інші – немов би перебувають в часах "*старої та доброї Європи*" 50-их років. Зовсім інший світ представляють сільські регіони колишніх соціалістичних країн, значний вплив мають географічні та кліматичні чинники. Майбутній розвиток такого строкатого, у багатьох проявах, середовища вимагає особливої уваги до питань інтегрованості та єдності, які ще окреслюють терміном *територіальної конвергенції*.

Під територіальною конвергенцією розуміють зближення ознак, формування подібних рис та проявів в гомологічно різних територій під впливом нових спільних умов розвитку. Розрізняють два типи конвергенції: *тип α* і *тип β* . Територіальна конвергенція *типу α* проявляється в вирівнюванні реальних доходів *per capita* у різних регіонах, а *типу β* – у вищих темпах економічного зростання початково бідніших регіонів.⁴² Конвергенція стимулюється усіма прийнятними у ЄС способами, водночас вона має під собою об'єктивну природу, зокрема деякі дослідники відзначають, що відмінності в темпах економічного зростання диференційованих регіонів перевищує 2 і більше відсоткових пункти. Однак інші дослідження показують поглиблення диференціації рівня розвитку окремих територій навіть в межах окремої країни. Такий дуалізм частково пояснюється тим, що поняття *територіальної конвергенції* охоплює не лише наближеність економічних параметрів, але й якість території, її самоідентичність, стан довкілля, соціально-культурну та демографічну ситуації тощо. В контексті зазначених процесів єднання та інтеграції тривають дискусії щодо співвідношення показників ефективності та рівності (*efficiency & equity*). Більш ефективні регіони та місцевості відстоюють своє право на більшу частку ефекту. Однак, необхідність стимулювання конвергенції, змушує надавати дещо більшу частину ресурсів менш ефективним та відсталим територіальним одиницям.

Іншим важливим питанням, яке дещо ширше, хоча можливо – й частково викривлено, відображено у вітчизняній економічній літературі є стійкий (сталий) розвиток сільських територій. Чи не вперше на європейському просторі цей термін (англ. – *sustainability development*) в документі "Наше спільне майбутнє" (англ. – "*Our Common Future*"),

⁴¹ Сільські старости – лідери сільської громади. Звіт по проекту. – Луцьк: ІАДР, 2005, 76с.

⁴² Adaptation of Cohesion Policy to the Enlarged Europe and Lisbon and Gothenburg objectives. Study. Published version. – REGI – ST, 2004, p.9-11

підготовленому у 1987 році Світовою комісією середовища і розвитку (т.з. *Комісія Брунтланда*). Принципи стійкого розвитку отримали розвиток та міжнародне визнання у т.з. *Декларації з Ріо де Женеїро* та *Агенді 21*. Термін стійкого розвитку охоплює не лише економічні чи природоохоронні аспекти, але й суспільний розвиток, тому можна стверджувати про ці три його складові. Це дозволило В. Маєру трактувати стійкий розвиток як процес потрійної суспільної інтеграції (*Triple-T Social Integration Process*): цілей (англ. *Target*), територій (англ. *Territorial*) та часу (англ. *Time*)⁴³

Очевидно, що концепція стійкого розвитку має суттєвий вплив на регіональну та місцеву політику, зокрема на РСТ. Щодо сільського господарства та сільських територій вона має доволі широке відображення, зокрема в таких аспектах:

- збереження природних ресурсів і середовища в доброму стані;
- ефективна трансформація та використання ресурсів та засобів;
- забезпечення рівного і справедливого доступу різних поколінь до ресурсів.

А такі вимоги неодмінно спричиняють до появи дещо "вужчих" галузевих концепцій "багатофункціонального сільського господарства" та "багатофункціонального села", які в свою чергу взаємопов'язані. Дещо ширший погляд дозволить побачити збіжність стратегічного бачення майбутнього європейського села і сільського господарства, зокрема в концепції т. з. "європейської моделі сільського господарства". Можна стверджувати, що концепції РСТ у європейському просторі розвивались, і поступово відбулась зміна підходів, що базувались на територіальному принципі до підходів, що мають в основі територіальну координацію та конвергенцію. Фактично формується багаторівнева, але єдина система управління РСТ.

На період 2007-2013рр. передбачається створити нову систему підтримки РСТ в ЄС. Відправними позиціями її формування, поряд з Лісабонською і Гетеборзькою стратегіями та реформованою САП ЄС, стали висновки спеціальної конференції з питань розвитку сільських територій (2003р., Зальцбург). Чи не найважливіше рішення полягає в інтегрованому розвитку і координації САП ЄС і політики РСТ. Для їх фінансування та інституційно-організаційного забезпечення створюються два базових фонди: Європейський фонд сільськогосподарських гарантій (ЄФСГГ) і Європейський фонд розвитку сільських територій (ЄФРСТ).

⁴³ Mayer W. Evaluation, Design & Data Collection: Investigation Sustainability. – Bratislava: EASY-ECO, 2005

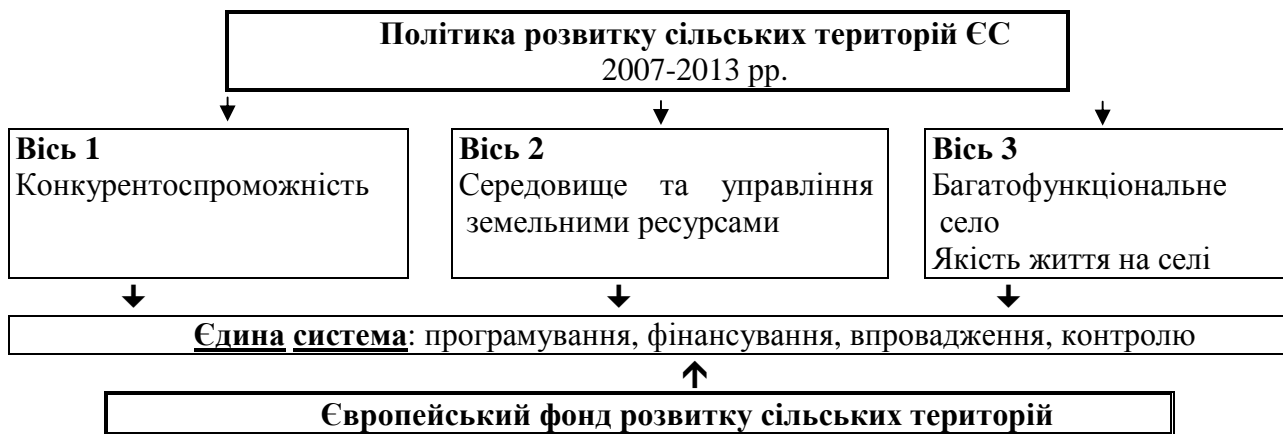

Рис. 4. Осі пріоритетів політики розвитку сільських територій ЄС на 2007-2013рр
(Джерело: Bailleux P. *Strategie Rural Europeene: bilan d'etape*, Witz, 2005)

На майбутній період визначено три пріоритетні осі дій, єдині для всіх країн ЄС: 1) конкурентоспроможність; 2) середовище та управління земельними ресурсами; 3) багатофункціональне село та якість життя (Рис. 4). Новим підходом є те, що всі фінансові ресурси на розвиток села поступатимуть з єдиного фонду. Відповідно, нова політика ЄС щодо РСТ буде концентруватись навколо проблем:

- трансформації сільських територій у місце більш привабливе для інвестицій, проживання та праці;
- поширення інформації та підтримка дій щодо збільшення нових і привабливих робочих місць;
- зрівноваженого використання природних ресурсів на засадах стійкого розвитку;
- покращення системи управління та використання публічних ресурсів, обмін досвідом та доробком;
- забезпечення синергії у здійсненні політики конвергенції;
- забезпечення стратегічного розвитку та досягнення перспективних результатів.

Кожна вісь пріоритетів має чітко визначені напрями та перелік прийнятних уніфікованих інструментів підтримки. Загальна кількість інструментів підтримки РСТ збільшиться з 22 до 37. Візьмемо для прикладу *вісь пріоритетів 1 "Конкурентоспроможність сільського господарства"* яка має 4 групи інструментів: а) поширення знань та покращення людських ресурсів; б) реструктуризація і розвиток капіталу та підтримка інновацій; в) покращення якості продукції; г) перехідні ресурси для нових членів ЄС (Польща, Чеська республіка, Естонія та інші). А вже в *групі г*) визначено такі інструменти: 1) підтримка низько товарних господарств під час реструктуризації; 2) підтримка створення виробничих груп. Як бачимо, чіткість та однозначність в наданні підтримки розвитку базується на певних програмних засадах, а все в сукупності служить

досягненню визначених цілей.

Забезпечення цілісності політики РСТ досягається з допомогою координації дій та політики окремих країн ЄС. Так, усі країни зобов'язані подати до Європейської комісії стратегічні плани використання коштів ЄФРСТ, з виділенням:

- оцінки економічної та суспільної ситуації та стану природного середовища;
- стратегії, вибраної країною для спільної дії з ЄС, відповідно до визначених ним стратегічних цілей;
- територіальних, тематичних та секторних пріоритетів, вибраних країною в межах кожної осі, а також кількісні параметри для моніторингу та оцінки;
- опису головних програм РСТ з допомогою яких буде здійснюватись стратегія у країні;
- коштів і ресурсів призначених для координації з іншими програмами, інструментами РСТ, САП ЄС, співпраці з іншими інституціями ЄС.

Висновки. Політика розвитку сільських територій у Європейському Союзі має значне теоретичне та методологічне обґрунтування, пройшла певний період розвитку і становлення. На сьогодні вона тісно переплетена з Спільною аграрною політикою ЄС та розвивається відповідно до Лісабонської та Гетеборзьких стратегій. На 2007-2013 роки припадає період нових підходів до формування та здійснення політики розвитку сільських територій, в основу якої покладені принципи багатофункціонального села та багатофункціонального сільського господарства. Важливим визнано координацію аграрної політики та політики РСТ. Базовими завданнями політики розвитку сільських територій визначено покращення умов проживання на селі, якості життя на селі та розвиток нових функцій сільських територій.

Очевидно, що при опрацюванні вітчизняної політики розвитку сільських територій необхідно використати не лише основні принципи та методологічні підходи, прийняті у ЄС, але й засади формування цієї політики, окремі пріоритетні положення та навіть інструменти. Чітка класифікація і кодифікація заходів аграрної політики і політики РСТ дозволить уніфікувати цю важливу частину економічної політики, придати їй ознаки системності і програмності. Складним, але надзвичайно важливим завданням, є інституційне забезпечення політики РСТ. Вітчизняна політика розвитку сільських територій повинна базуватись на наукових засадах та чіткій теоретичній основі, вона не може бути "полем для імпровізацій" тих, хто вже раз безпідставно провалив аграрну реформу.

Можливим відправним пунктом РСТ в Україні повинно стати розробка стандартів рівня розвитку сільських поселень (хутір, село, селище, містечко) та формування, відповідно до них, нормативів фінансування.

З іншого боку, використання досвіду, теоретичних і емпіричних напрацювань країн ЄС, особливо – колишніх пост соціалістичних країн Центральної та Східної Європи, дозволить наблизити вітчизняну політику РСТ до європейських норм і вимог. А це відповідає стратегічним завданням економічної політики нашої країни. Порівняльний аналіз дозволяє зробити висновок про необхідність проведення адміністративно-територіальної реформи на найнижчих місцевих щаблях та ґрунтовне посилення ролі та економічного потенціалу місцевого самоврядування на селі.

Бібліографія.

1. Бальцерович Лешек. Свобода і розвиток. Економія вільного ринку. – Л.: Б-ка журналу "Г", 2000.
2. Геєць В. В. Перспективи аграрних трансформацій та їх вплив на розвиток подій в економіці України / Економіка АПК 2006, № 7, с.13
3. Губені Ю. Е. Аграрна реформа в Чеській республіці: від "оксамитової революції" до європейської інтеграції. Досвід гідний наслідування. – Л.: Українські технології, 2002;
4. Губені Ю. Е. Теоретико-методологічні аспекти використання досвіду чеської аграрної реформи при трансформації українського сільського господарства / Науковий вісник Університету "Львівський Ставропігійон". Серія економічна. – Львів: Видавництво Університету "Львівський Ставропігійон", 2006. – Вип. I. – с.13-23
5. Дога В. Проблемы реформирования и малого бизнеса в контексте развития молдавского села / Економіка АПК № 7, с.45
6. Зміна фокуса аграрної політики та розвитку села в Україні: висновки та перспективи для руху вперед. Збір. наук. праць. – К.: КНЕУ, 2005, с. 11
7. Концепція Комплексної програми підтримки розвитку українського села на 2006-2010 роки // Розпорядження КМУ від 21 грудня 2005 р. N 536-р
8. Онищенко О. М., Юрчишин В. В. Сільський розвиток: основа методики та організації / Економіка України, 2006, № 10, с.7
9. Павлов О. Політика сільського розвитку: сутність, складові, пріоритети / Вісник державної служби, 2006, № 1 с. 9
10. Рябоконт В. П. Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку агропромислового виробництва в Україні // Економіка АПК, 2006, № 7, с. 31
11. Сільські комітети: порядок створення та основні засади діяльності. Нормативні та навч. методичні матеріали на допомогу місц. самоврядування ... – Луцьк: ІАДРП, 2004 // За ред. Губені Ю., Савчука О.).
12. Сільські старости – лідери сільської громади. Звіт по проекту / За ред.. Ю. Губені та О. Савчука. – Луцьк: ІАДР, 2005, 76с.
13. Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій. Матеріали VII річних зборів Всеукр. конгресу економ.- аграрників, К.: ННЦ "ІАЕ", 2005.
14. Adaptation of Cohesion Policy to the Enlarged Europe and Lisbon and Gothenburg objectives. Study. Published version. – REGI – ST, 2004, p.9-11
15. Agenda-2000: for a Strougen and widen Union. – Luxembourg: EC Publication, 1997, # 5.
16. Bryden J. Rural Development Indicator and Diversity in the European Union. – Washington DC: ERS, 2002, p.3
17. European Commission: Lisbon Strategy. Putting Rural Development to Work for Jobs and Growth, Brussels, 2005,
18. Gale Johnson, D.: Long-term Agricultural Policies for Central Europe. – San Francisco: International Center for Economic Growth, 1996, p.182
19. Mayer W. Evaluation, Design & Data Collection: Investigation Sustainability. – Bratislava: EASY-ECO, 2005
20. Scheirber E., Viele wege fuhren ans Ziel. Dorferneuerung International nr. 11, Wien 1997
21. Smoleń D., Polityka regionalna w Uniji Europejskiej // Rozwój obszaró wiejskich, Brwinów: DRG ARR, 1999
22. Wilczyński R. Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. – Poznań: FFW, 2000, s. 26

РОЗВИТОК АГРОПРОДОВОЛЬЧИХ РИНКІВ В УКРАЇНІ

Жемойда О.В., кандидат економічних наук, доцент
Київський Національний аграрний університет

Вступ. Курс на європейську інтеграцію є природним наслідком здобуття Україною незалежності. Його витoki - в історії нашого народу та усвідомленні права жити в демократичній, економічно розвиненій, соціально орієнтованій країні. Його мета - створення шляхом масштабних внутрішніх перетворень умов для входження до спільноти європейських розвинутих країн. Сьогодні цей курс є домінантою внутрішньої та зовнішньої державної політики.

Інтеграція України в ЄС - ключовий пріоритет розвитку Української держави. Обґрунтуванню і підтвердженню цього стратегічного курсу було присвячене Послання Президента України до Верховної Ради "Європейський вибір". Такий вибір підтримується як переважною більшістю політичних сил, так і українським суспільством. Світові економічні лідери, на відміну від наших найближчих сусідів, мають повністю сформовані національні ринки сільськогосподарської продукції і задовольняють власні потреби.

Проблема. За своєю економічною суттю ринок є саморегулюючою системою відтворення, найбільш ефективним способом зв'язку виробництва і споживання, який дозволяє виявляти потреби суспільства і можливості виробників, здійснювати суспільну оцінку економічної ефективності процесу виробництва і розподілу. Для його ефективного функціонування необхідні такі передумови, як самостійність і економічна відповідальність, конкуренція, матеріально-фінансова та структурна збалансованість, державне регулювання.

Найважливішими елементами ринку є попит, пропозиція, ринкова ціна та конкуренція, які характеризують кон'юнктуру ринку. При цьому попит на продовольчу продукцію визначається не потребою взагалі, а базується на наявності відповідних фінансових ресурсів платоспроможного попиту. Платоспроможний попит на ринку продовольства виражає сукупну потребу в товарній продукції при даному рівні ринкових цін на продовольство та сировину і визначається на основі аналізу динаміки обсягів і структури товарної продукції та середнього рівня цін.

В Україні одним з найбільш болючих питань, що потребують першочергового розв'язання, є вирішення продовольчої проблеми. Держава, яка ще 10-15 років тому вважалася власником родючих земель, основним виробником продовольчої продукції серед

країн колишнього СРСР та потенційним конкурентом західноєвропейським виробникам на світовому ринку агропромислової продукції сьогодні не в змозі забезпечити своєму народу харчування не тільки на рівні початку 90-х років, а й мінімальних фізіологічних норм.

Нині площа сільськогосподарських угідь в Україні становить 41,9 млн. га, у тому числі ріллі – 33,3 млн. га. У розрахунку на одного жителя в Україні припадає 0,81 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 0,64 га ріллі, тоді як у середньому по Європі ці показники становлять відповідно 0,44 і 0,25 га. Однак ефективність використання земель в Україні значно нижча, ніж у середньому в Європі. Сучасний стан споживання основних продуктів харчування на душу населення характеризується зменшенням його обсягів відповідно до 1990 року, хоча є критичним і являє собою реальну загрозу здоров'ю нації, продовольчій та національній безпеці країни. За період 1990-2005 роки середньорічне споживання населенням основних продуктів харчування зазнало суттєвих змін спочатку в напрямку різкого скорочення, а потім – поступового зростання (динаміку змін наведено в таблиці 1).

Таблиця 1.

Споживання основних продуктів харчування населенням України, на 1 особу за рік

Продукти харчування	Фактичне споживання				Рекомендовані норми	Норми мін. споживч. кошिका	% до фізіологічного	% до рекомендованих норм	% самозабезпечення до фізіологічного	% самозабезпечення до рекомендованих
	1990	1999	2000	2005						
М'ясо та м'ясопродукти	84	38,9	33,8	39,1	83,0	45,4	86,1	47,1	86,5	47,3
Молоко та молокопродукти	373,2	243,6	199,1	225,6	395	353,3	57,1	63,8	64,1	57,3
Яйця, штук	272	171	166	238	291	246	96,7	80,7	100,3	97,1
Хлібопродукти	141	128	124,9	123,5	101	94,8	76,7	122,3	130,8	122,7
Картопля	131,0	123,8	135,4	135,6	124	90,1	130,3	109,4	151,0	107,9
Овочі та баштанні	128	96,7	118	155	161	106,7	145,3	96,3	113,1	74,9
Плоди, ягоди і виноград	56	33,4	29,3	37,1	90	61,3	60,5	41,2	60,8	41,4
Риба та рибопродукти	17,5	3,6	8,4	14,4	20	14,1	102,1	72,0	102,2	72,1
Цукор	50,0	31,6	36,8	38,1	38	26,8	119,8	100,2	142,7	100,2
Олія	11,6	8,2	9,4	13,5	13,4	7,1	132,2	100,7	190,6	100,1

Джерело: власне дослідження за даними Держкомстату України [1].

Нарощування виробництва сільськогосподарської продукції та продукції переробної промисловості сприяло збільшенню частки споживання населенням країни продуктів вітчизняного виробництва до 92%. Згідно з даними табл.1, за основними показниками найменший рівень самозабезпечення спостерігається по м'ясу та м'ясопродуктах – 47,3 % та плодовій та ягідній продукції – 41,4 %). Щодо продуктів, виробництво яких забезпечує потреби внутрішнього ринку, то нині до картоплі та хлібопродуктів долучились цукор та олія (100 % і більше).

Зменшення споживання продуктів харчування порівняно з раніше досягнутим рівнем супроводжується значною невідповідністю фактичного, нормативного та граничного рівня споживання, погіршенням його якості. Аналіз даних офіційної статистики свідчить, що найбільш критичним є стан споживання повноцінних білкових продуктів харчування (м'яса, молока) та вітамінної продукції (фруктів). Показники споживання риби та яєць наближаються до оптимальних, хоча дана тенденція спостерігається лише протягом останніх двох років. Рівень їх споживання в 2005 році становив близько 50% (по фруктам ще менше) реального порогу безпечності, в тому числі споживання білків тваринного походження за розрахунками становило 23,6 грама (при нормі мінімального споживчого кошика для умов соціально-економічної кризи – 36,7 г та граничному рівні споживання тваринного білка, який забезпечує функціонування організму людини без особливої шкоди для здоров'я – 30 г на добу). Нестачу білкових продуктів в раціоні харчування населення намагається компенсувати за рахунок надмірного споживання вуглеводів, що містять в собі картопля та хліб. В результаті в раціоні харчування частка продовольчих товарів тваринного походження зменшилась з 28,5% у 1990 році (майже норма) до 20,3% 2000 року і лише протягом останніх п'яти років дещо покращився – нині він становить 23,8% .

В Україні існують значні регіональні відмінності у середньодушовому споживанні продуктів харчування. Частково це можна пояснити певною спеціалізацією у виробництві. Приведемо окремі наші розрахунки, зроблені на основі офіційної статистики. Так, рівень забезпеченості в окремих областях України по окремих видах продукції становить:

- м'ясо та м'ясопродукти: найбільш забезпечені – Черкаська область – 92 % від потреби, Волинська область – 70 %, АР Крим – 61 % від потреби; найменш забезпечені – Донецька (23 %), Луганська (24 %) та Одеська (26 % від потреби) області.

- молоко та молокопродукти: найбільш забезпечені – Волинська область – 137 %, Чернігівська – 136 % та Житомирська – 132 % від потреби; найменш забезпечені – Донецька (28 %), Дніпропетровська (37 %) області та АР Крим (38 % від потреби).

- картопля: найбільш забезпечені – Чернігівська область – 835 %, Волинська область – 752 % та Вінницька область – 706 % від потреби; єдиний регіон України, який не забезпечує себе – АР Крим (54 % від потреби).

- овочі та баштанні – Херсонська (285 %), Кіровоградська (152 %) та Одеська (135 %) області; найменш забезпечені – АР Крим (34 %), Івано-Франківська (57 %) та Дніпропетровська (63 %) області.

Як бачимо, крім питання самозабезпечення по окремих областях України існує також потреба в перерозподілі виробленої продукції. І, якщо щодо молока або овочів перерозподіл можливий в межах країни, то по таких видах продукції, як картопля або зернові варто звернути увагу на їх переробку, оскільки їх виробництво значно перевищує потребу в споживанні. Саме переробна промисловість здатна створити додану вартість і ефективно використати існуючий потенціал виробництва. Крім того, спостерігається значне коливання вартості окремих продуктів у різних регіонах України.

Роль держави полягає у забезпеченні необхідних потреб населення в харчових продуктах, у досягненні збалансованого раціону харчування (білки, жири, вуглеводи, вітаміни та інші поживні речовини). Якщо у 1990 р. середньодобова калорійність спожитих продуктів харчування становила 3597 Ккал., то в 2006 р. - 2916 Ккал. До того ж калорійність споживчих продуктів на 75 % забезпечувалась за рахунок продуктів рослинного походження (наприклад, у Франції та ФРН – 60 – 65 %).

Міжнародні порівняння сучасного рівня споживання продуктів харчування населенням України свідчать про відставання України від інших країн світу. Якщо в 1990 році калорійність добового раціону середньостатистичного українця наближувалась до європейських країн і проблема полягала лише в раціоналізації структури та поліпшенні якості споживання, то сьогодні Україна за показником якості харчування на душу населення поступається своїм сусідам (таблиця 2).

Таблиця 2

Якість харчування пересічного жителя в окремих європейських країнах

Добове споживання	Країна											
	Австрія	Білорусь	Болгарія	Угорщина	Германія	Латвія	Литва	Польща	Росія	Україна	Чехія	Естонія
Ккал	3536	3225	2686	3313	3382	2864	3261	3366	2904	2916	3244	2849
Білков, г	103	94	80	85	96	79	98	99	90	80	96	95
Жирів, г	161	96	90	137	144	87	112	112	81	72	111	91

Джерело: <http://www.fao.org>

Аналіз узагальненої статистичної інформації щодо стану забезпечення населення продуктами харчування в середньому по країні не дає можливості з'ясувати, які особливості та проблеми існують на регіональному рівні. На тлі загального зменшення обсягів та деформованої структури відбуваються значні регіональні розбіжності у рівнях середньодушового споживання основних продуктів харчування. Найбільшу небезпеку для нормальної життєдіяльності населення становить занадто низький рівень споживання білкових продуктів (м'яса та молока) в Донецькій, Луганській, Одеській, Дніпропетровській областях та АР Крим, який значно менший навіть за мінімальну потребу.

Суттєвою проблемою розвитку продовольчого ринку України є низька якість продовольчих товарів як іноземного, так і вітчизняного виробництва, споживання яких має безпосередній негативний вплив на здоров'я людей.

Аналіз стану забезпечення населення країни продовольством свідчить, що вирішення цієї проблеми неможливе без розробки й впровадження державної концепції і програми забезпечення національної продовольчої безпеки та відновлення агропромислового виробництва, які ґрунтуються на принципах соціально орієнтованої та державно регульованої продовольчої політики та економічної політики в цілому. Головною стратегічною метою продовольчої політики має стати досягнення споживання основних продуктів харчування населенням України на рівні 1990 року з подальшим покращенням його структури та підвищення якості продукції вітчизняного виробництва (Скидан О, 2001). Основними напрямками реалізації зазначених цілей з урахуванням умов перехідного періоду є: підвищення життєвого рівня та стимулювання платоспроможного попиту населення на продовольство; реформування власного агропромислового виробництва; регулювання зовнішньоекономічної діяльності відповідно до стану та завдань розвитку вітчизняного виробництва продукції агропромислового комплексу; вдосконалення земельних відносин та формування цивілізованого ринку землі шляхом створення відповідної нормативно-законодавчої бази; формування сприятливого інвестиційного клімату в агропромисловому комплексі; стимулювання розвитку науково-технічного прогресу; розвиток системи державного регулювання якості та безпечності харчових продуктів.

Європейський Союз стоїть на порозі нового етапу розширення - безпрецедентного як щодо кількості країн, які приєднуються до ЄС найближчими роками, так і щодо глибини пов'язаних з цим перетворень. Цей етап особливий і для України, оскільки наш курс на європейську інтеграцію здійснюватиметься в новій ситуації, коли наша держава матиме спільний кордон з розширеним ЄС.

За останній період (1997 – 2006 рр.) в агропромисловому комплексі нашої країни здійснена спроба проведення конкретних заходів з метою сприяння цілеспрямованому залученню інвестицій для підвищення експортної спроможності української продукції. Основні акценти зроблені на організаційні, економічні та зовнішньоекономічні заходи. Так, здійснена система заходів для активізації сільськогосподарського виробництва, зроблені перші кроки в напрямку створення сервісних служб та інфраструктури закупівель і реалізації продукції, що повинно сприяти зростанню її виробництва в приватному секторі, проводиться адаптація посівних площ до вимог ринку, розширення площ вирощування за прогресивними технологіями з метою збільшення виробництва продукції рослинництва та тваринництва. Прийнято рішення щодо збільшення площ луків і пасовищ у приватному секторі до 0,9 млн. га за рахунок виведених з обробітку земель навколо населених пунктів, розширення лукопасовищного утримання худоби.

Щодо економічних заходів, то основними серед них виступають бюджетна підтримка відтворення сільськогосподарського виробництва; забезпечення суттєвого зменшення витрат енергоресурсів на виробництво продукції через впровадження енергозберігаючих технологій та устаткування; забезпечення серійного виготовлення вітчизняного автоматизованого технологічного устаткування для виробництва м'ясних напівфабрикатів; ковбасних і кондитерських виробів, пива, безалкогольних напоїв; контрольно-вимірювальних приладів відповідно до вимог ресурсо- та енергозбереження; формування ринків сільськогосподарської продукції, зокрема: заходи, що спрямовані на регулювання внутрішнього ринку зерна, на регулювання внутрішнього ринку цукру; на регулювання внутрішнього ринку олійних культур; на регулювання внутрішнього ринку овочевої продукції; на регулювання внутрішнього ринку м'ясо-молочної продукції; на регулювання внутрішнього ринку землі; підтримка новостворених сільськогосподарських підприємств; активізація виробництва продукції тваринництва.

Деякі з вищезгаданих заходів не були реалізовані достатньою мірою. Серед них організаційні заходи щодо створення інфраструктури ринку та діяльності обслуговуючих кооперативів, кредитних спілок, здійснення контролю за паритетністю цін, з гармонізації, стандартизації та реалізації сільськогосподарської продукції відповідно до норм та принципів Світової Організації Торгівлі (СОТ) (Галушко В.П., Ван Хуленбрук Г., Ковтун О.А., 2003).

Разом з тим, ми вважаємо, що результативність аграрної реформи могла бути більш вагомим, якби в організаційній роботі як у центральних органах, так і на місцях, більш рішуче та кваліфіковано виконувалися прийняті нормативно-законодавчі акти. Одним із основних недоліків, на нашу думку, є відсутність обґрунтованих організаційно-економічних

механізмів реалізації прийнятих законодавчих та інших нормативно-правових актів щодо забезпечення міжгалузевого еквівалентного обміну та порушення цінового паритету, недосконалості системи фінансово-кредитного забезпечення та податкової політики. Внаслідок цього аграрний сектор економіки тривалий час був збитковим, що негативно вплинуло на розвиток інвестиційного процесу, формування матеріально-технічної бази та поліпшення соціальних умов життя на селі.

Повільно здійснюються організаційно-економічні заходи щодо створення та функціонування ринкової інфраструктури виробництва, переробки та збуту продукції, системи маркетингу в комплексі із розширенням внутрішніх і пошуку перспективних зовнішніх ринків. Залишаються невирішеними питання удосконалення системи управління агропромисловим виробництвом на всіх рівнях у напрямку розвитку інтеграційних процесів. Існують також проблеми, що пов'язані з поліпшенням територіальної організації сільськогосподарського виробництва, розробкою та реалізацією регіональних програм розвитку галузі, залучення інвестицій до участі у розвитку аграрного сектора економіки.

Висновок. На наше глибоке переконання в Україні необхідна дійова стратегія розвитку продовольчих ринків, що відповідає б вимогам міжнародних інтеграційних процесів. Такі заходи обумовлені, в першу чергу, необхідністю забезпечення продовольчої безпеки в Україні, яка значною мірою залежить від аграрної політики країни. Реалізація аграрної політики спрямовується на створення і функціонування реального власника землі, засобів виробництва та результатів праці, на законодавче забезпечення державного регулювання розвитку відносин власності в аграрному секторі економіки, рівноправного функціонування багатокладних її форм, діяльності інституцій ринкового середовища, поліпшення соціального становища трудівників села. Отже, Україна насамперед має забезпечити збільшення обсягів виробництва агропродовольчої продукції. Крім того, окремою проблемою вважаємо потребу в захисті внутрішнього ринку від зовнішньої експансії шляхом застосування заходів, що не суперечать умовам СОТ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Розвиток сільських територій України. К.: ІВЦ Держкомстату України, 2006. – 751 с.
2. Скидан О. – Продовольча безпека як пріоритет регіональної аграрної політики, 2001
3. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2004 році. – К.: Держкомстат України, 2002 – в 3-х томах
4. Вступ України до СОТ: новий виклик економічній реформі. /Під ред. І. Бураковського, Л. Хандріха та Л. Хофманна. – К.: Альфа-Принт. –2003.- 291 с.
5. Основи аграрної економіки: Підручник/ В.П. Галушко, Гвідо Ван Хуленбрук, О.А. Ковтун та ін. – К.: Вища освіта, 2003. – С.144 – 150.
6. Anderson K. Domestic Agricultural Policy Objectives and Trade Liberalization: Synergies and Trade-Offs. OECD Workshop on Emerging Trade Issues in Agriculture, 1998.

АСПЕКТ МІЖНАРОДНИЙ

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ПРОЕКТИ, ЯКІ ПРАЦЮЮТЬ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

ВИЗНАЧЕННЯ ПОЛІТИКИ З ПИТАНЬ ЗДОРОВ'Я (USAID) НАПРЯМОК З ПИТАНЬ ПТАШИНОГО ГРИПУ

Спалахи високопатогенного грипу птиці, що спричиняються вірусом H5N1, були зафіксовані у багатьох країнах Південно-Східної Азії та Європи. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я тільки за останні три роки кількість цих країн зросла з 10 до 57. Сьогодні і Україна не є виключенням з цього списку, - небезпечний штам вірусу було виявлено у АР Крим, Одеській, Херсонській та Сумській областях.

Є очевидним, що наразі небезпечний вірус H5N1, який подолав міжвидовий бар'єр і передається від птиці до, до деяких видів тварин та до людини становить суттєву загрозу людству. Підтвердженням цьому є постійне зростання кількості інфікованих осіб у різних країнах. Слід зазначити, що приблизно у 60% випадків інфікування призводить до смерті людини впродовж короткого проміжку часу.

Сьогодні людство не має ефективної вакцини проти високопатогенного вірусу пташиного грипу, бо наразі невідомий штам можливого пандемічного вірусу, але загроза епідемії та пандемії може бути суттєво мінімізована за умови ретельного дотримання певної поведінки та запровадження комплексу профілактичних заходів.

Уряд України впроваджує програми реагування на небезпеку появи високопатогенного грипу птиці: здійснюються заходи на національному та регіональному рівнях. Указом Президента України у травні 2006 року створена «Координаційна рада з питань протидії високопатогенному грипу птиці та запобігання пандемії грипу». Але питання комплексної стратегії або, іншими словами, – національної політики запобігання епідемії, що може бути спричинена вірусом високопатогенного грипу птиці, – із залученням усіх зацікавлених сторін: посадовців, експертів, представників громад та виробників продукції птахівництва - залишається відкритим.

Підтримуючи розпочату Урядом України діяльність у сфері запобігання та контролю над високопатогенним грипом птиці, Агентство США з Міжнародного розвитку підтримує впровадження Проекту «Визначення політики з питань здоров'я», одним з напрямків якого є розбудова дієвого реагування на високопатогенний грип птиці, через впровадження поведінкових змін і покращення співпраці на рівні Полтавської, Одеської, Миколаївської, Херсонської та Донецької областей, АР Крим, а також на національному рівні, шляхом залучення державних установ, малих та середніх виробників продукції птахівництва, неурядових та громадських організацій до розробки і здійснення загальнодержавних та обласних політик і стратегій.

Робота по впровадженню цього Проекту покладена на компанію «Constella Futures» - провідного світового надавача послуг у сфері забезпечення громадського здоров'я, - і є частиною загальної діяльності Уряду США, спрямованої на протидію високопатогенному грипу птиці у світі.

Проект «Визначення політики з питань здоров'я/Проект з питань пташиного грипу» розпочав роботу в Україні з квітня 2006 року та має на меті розробку стратегій реагування на

загрозу пташиного грипу, розбудову місцевих спроможностей та заходи щодо мобілізації місцевих громад стосовно зміни поведінки.

Програма роботи Проекту передбачає:

1) Підвищення обізнаності та зменшення ризиків зараження високопатогенним грипом птиці серед цільових аудиторій, що відзначаються високим рівнем можливого контакту із вірусом штаму H5N1; практичні запобіжні заходи та методи виявлення й реагування на випадки високопатогенного грипу птиці серед тварин і людей. Цільові аудиторії включають громади, що мешкають в регіонах на шляхах міграції птахів, у регіонах розвиненого виробництва продукції птахівництва, та в регіонах, де поширене полювання на птахів; працівників медичної та ветеринарної служб. Ця діяльність здійснюється шляхом розробки, затвердження та впровадження відповідних стратегій на обласному та муніципальному рівнях, а також націлена на розбудову спроможності урядових і неурядових організацій здійснювати профілактичну діяльність згідно розроблених стратегій.

2) Встановлення та розвиток зв'язків із промисловими (середніми та дрібними) виробниками продукції птахівництва й утримувачами свійських птахів в домогосподарствах - з метою покращання практик ведення господарства та дотримання заходів біобезпеки.

3) Посилення національної та регіональних спроможностей реагування на спалахи високопатогенного грипу птиці шляхом поліпшення політики/законодавчої бази та приведення національної стратегії у відповідність до міжнародних стандартів і операційних положень.

4) Пропагування довготермінових поведінкових змін, з огляду на загрозу виникнення епідемії високопатогенного грипу птиці, серед усіх залучених сторін.

Переважна більшість діяльності провадитиметься на засадах широкої співпраці. Проект «Визначення політики з питань здоров'я» провадитиме свою діяльність у тісній співпраці з Урядом України, агентствами, що працюють під егідою ООН в Україні та іншими міжнародними та національними організаціями й приватним сектором для координації спільних зусиль і надання технічної допомоги з питань високопатогенного грипу птиці у найбільш доцільний і дієвий спосіб.

Матеріали, стратегії та надбаний досвід будуть широко розповсюджені серед усіх зацікавлених партнерів Проекту.

Контактна інформація

01004, м. Київ, вул. Велика Васильківська 38, оф. 20

Тел./факс (38044) 287- 71 - 81

hpi@hpi.kiev.ua

КАНАДСЬКО – УКРАЇНСЬКИЙ ЗЕРНОВИЙ ПРОЕКТ – II

Основні завдання та заходи проекту

Основна мета та цілі проекту

Основною метою Канадсько-українського зернового проекту Етап II є забезпечення функціонування ефективної, прозорої, життєздатної ринкової системи в аграрному секторі з урахуванням питань гендерної рівності.

Підвищення рівня життя чоловіків та жінок на селі та розвиток сільської місцевості через ефективний розвиток сільськогосподарського сектору та економічний прогрес, включаючи надання нових ринкових можливостей в зерновому секторі.

Основні задачі проекту:

- Збільшення потенціалу зернового сектора України;
- Розвиток системи перевірки якості зерна для підвищення конкурентноздатності української продукції на зернових ринках;
- Розвиток кредитних програм сільської місцевості для зернової галузі з метою поліпшення рівня життя чоловіків та жінок в сільській місцевості;
- Підвищення ефективності збуту зерна;
- Сприяння розвитку рівних можливостей для жінок і чоловіків у сільській місцевості та особливо у зерновому секторі

Реалізація проекту передбачає урахування наступних трьох взаємопов'язаних тем, які стосуються зернового сектору:

- Економічна, екологічна та соціальна збалансованість проекту;
- Поліпшення умов навколишнього середовища;
- Гендерна рівність

В результаті реалізації Етапу II очікується досягнення результатів по наступних чотирьох основних напрямках:

- Модернізація інфраструктури та системи надання послуг, спрямованих на маркетинг зернової продукції;
- Подальший розвиток впорядкованої системи маркетингу зерна;
- Постійний розвиток та запровадження ефективного кредитування аграрного сектору;
- Надання рівної можливості чоловікам та жінкам щодо користування результатами проекту.

Компоненти Канадсько-українського зернового проекту - II

1. Класифікація зерна та лабораторії якості зерна

Програми щодо класифікації зерна та забезпечення його якості є основними передумовами переходу України до ринкової економіки. Перехід України до системи стандартів, яка базується на вмісті білку, ставить певні вимоги до лабораторій якості зерна, нормативів, які застосовуються та відповідного тестового обладнання. Українська зернова галузь повинна розвивати свої можливості, щоб більш ефективно реагувати на швидкі зміни в міжнародних стандартах та класифікаційній системі зерна.

2. Ринок збуту та покращення каналів постачання продукції

Через те що, перед зерновими ринками в Україні постає проблема попиту на продукцію з певними характеристиками та підвищеною якістю, постачальники зерна в

Україні мають більш ефективно координувати постачання диверсифікованої продукції кінцевим споживачам.

3. Бізнес планування та управління ризиками

Базуючись на існуючих партнерських відносинах з таким організаціями як дорадчі служби проекту FARM, який фінансується CIDA, та при використанні навчальних програм із зменшення ризику в бізнесі (ЗРБ), розроблених міністерством сільського господарства та продовольства Канади, Проект буде надавати технічну допомогу, забезпечувати навчальними матеріалами та програмами „тренування тренерів” дорадчі служби з метою залучення до процесу планування та прийняття рішень малих та середніх виробників зерна (фермерських господарств).

4. Сільськогосподарське кредитування

Фінансовий сектор та зернова галузь визнають необхідність розвитку сучасних фінансових продуктів і послуг на селі, а також необхідність навчання фермерів питанням бізнес менеджменту, що підвищить здатність галузі в цілому використовувати запозичений капітал; зможе підтримати запровадження більш прибуткових і ефективних сільськогосподарських технологій, та допоможе більш ефективному управлінню ризиками.

5. Гендерна рівність

На сьогоднішній день в органах найвищого керівництва державою можна нарахувати лише декількох жінок. Так само, кількість жінок, які беруть безпосередню участь в процесі прийняття рішень в інших секторах економіки, залишається низькою. В своїй роботі Проект має наміри зосередити увагу на тому, щоб як чоловіки, так і жінки могли у рівному обсязі скористатись ринковими можливостями в зерновій галузі та новими програмами кредитування сільськогосподарського сектору. Відвертий активний підхід до питань гендерної рівності буде інтегрований в загальну діяльність проекту та тісно пов'язаний з усіма компонентами проекту.

Проект буде реалізуватись враховуючи політичний курс та цілі уряду Канади та Канадської агенції міжнародного розвитку CIDA щодо розвитку та впровадження міжнародних проектів.

Контактна інформація

Менеджер проекту: Олександр Белозерцев, belozertsev@cugp.com.ua

Керівник економічного блоку: Володимир Гаврилюк, gavrylyuk@cugp.com.ua

Спеціаліст із гендерних питань: Тетяна Сербіна, serbina@cugp.com.ua

Адреса офісу: Бехтеревський пров. 8, кв.9, Київ, Україна 04053

Телефон: (044) 484-1502, 489-6038